

**Nacionalne konsultacije sa civilnim društvom Kosova
o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i
drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (REKOM)**

09.05.2009

Hotel Victory

Priština

Organizator: Partners Kosova

Program

- 09:30 – 09:40   **Otvaranje Skupa**
Shukrije Gashi, Partners-Kosova, i članica Koordinacijskog veća Koalicije
za osnivanje REKOM
- 09:40 – 10:15   **Potrebe i očekivanja žrtava i tranziciona pravda**
Shukrije Gashi
Moralna, materijalna i zakonska podrška
Tranziciona pravda i glas žrtava
- 10:15 – 10:40   **Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti**
Avni Melenica, Udruženja „22 Maj“
- 10:40 – 11:10   **Predstavljanje inicijative za osnivanje REKOM**
  - **Cilj i tok konsultacija**
  - **Zašto REKOM?**Nataša Kandić, Koordinacijsko Veće Koalicije za REKOM
Salem Čorbo, Udruženje “Povratak i održivi opstanak“
- 11:10 – 11:30   Pauza
- 11:30 - 13:00   **Potrebe i očekivanja žrtava i tranziciona pravda: mehanizmi za
odgovor na potrebe i očekivanja žrtava**
Diskusija učesnika
Moderatorka: Shukrije Gashi

- 13:00 – 14:00   **Prikazivanje filma *Suočavanje sa istinom: Komisije za istinu i društva u tranziciji***
 Diskusija učesnika
 Moderatorka: Shukrije Gashi
- 14:00 – 15:30   **Ručak**
- 15:30 – 16:30   **Uloga civilnog društva u konsultativnom procesu i ojačavanju tranzicione pravde putem savetovanja i drugih oblika aktivnosti**
 Moderatorka: Shukrije Gashi
- 16:30 – 17:30   **Uloga organizacija proizašlih iz rata i njihova saradnja sa organizacijama civilnog društva u konsultativnom procesu, iskustva sa konsultacijama na Kosovu i regionu**
 Moderatorka: Shukrije Gashi
- 17:30 – 18:00   Pauza
- 18:00 – 18:30   **Zaključne reči: Komentari i predlozi**
 Evaluacija i preporuke
 Moderator: Shukrije Gashi

Učesnici:

1. Bekim Gashi	Član porodice žrtava
2. Eli Krasniqi	Sociolog
3. Haki Kasumi	Koordinator Saveta udruženja porodica nestalih lica sa Kosova
4. Halit Berisha	Udruženje Shpresimi
5. Kushtrim Koliqi	INTEGRA
6. Prenkë Gjetaj	Vladina komisija za nestale
7. Kushtrim Gara	Vladina komisija za nestale
8. Rexhep Lushta	Imam
9. Ruzhdi Jashari	Presednik asocijacije porodice žrtava, Račak
10. Shaban Terziu	Landsdown
11. Xhafer Veliu	Udruženje, Pengu i Lirisë
12. Ymer Merlaku	Udruženje porodica nestalih lica iz Kline
13. Sylejman Bytyqi	Bivši politički zatvorenik
14. Ylber Topalli	Bivši politički zatvorenik
15. Mazllum Baraliu	Profesor
16. Jeta Xharra	BIRN
17. Sarah Maliqi	Youth Initiative for Human Rights
18. Ylber Maxhuni	Youth step
19. Mazllum Baraliu	Profesor

Posmatrači:

20. Haki Abazi	"Rockefeller Brothers"
21. Ylber Morina	International Center for Missing Persons
22. Kushtrim Koci	International Committee of the Red Cross
23. Bogdan Ivanisevic	International Center for Transitional Justice
24. Bekim Ismajli	Center for the Study of Social Policy
25. Sakibe Jashari	Švajcarska ambasada
26. Nora Ahmetaj	FHP
27. Lumnji Bislimi	NVO, Proseperiteti i karadakut

Uvodničari i organizatori:

28. Shukrije Gashi	Partners Kosova
29. Natasa Kandić	Fond za humanitarno pravo (FHP)
30. Salem Čorbo	Udruženje "Povratak i održivi opstanak"
31. Avni Melenica	"22 Maj"
32. Bekim Blakaj	FHP, Kosovo
33. Mentor Rushti	Partners Kosova
34. Florent Hajrizi	Partners Kosova
35. Besarta Vasija	FHP Kosovo
36. Jelena Grujić	FHP

Otvaranje skupa

Shukrije Gashi: Možda će se privremeno zaustaviti procedura prihvatanja novih zemalja u Evropsku Zajednicu, i verujte da sam jako uznemirena. Ovo samo po sebi dosta toga kaže. Znači, da i danas dok držimo ovu konsultaciju, mi smo ovde sa zakašnjenjem. Znači, ako je nekome potreban jedan dan, mi moramo da radimo godinu dana po 24 sati, da bismo uhvatili korak i ispunimo standarde koji se traže od nas, i hteli mi to ili ne, dužni smo da ih ispunimo. Dalje, da ne dozvolimo da veliki broj žrtava i nestalih ostane samo broj i bez priznavanja, da ne dobiju dužnu zaslugu. Mi ne smemo dozvoliti da nam godine pobegnu, da zastare slučajevi, da se odugovlači rešavanje problema i da se počiniozi zločina ne kazne. Sve ovo se može realizovati samo uz jednu obostranu saradnju.

Pre nekog vremena je bio dan sećanja poginulih u jednoj porodici u Mitrovici. Bio je jedan insert koji sam videla na Radio Televiziji Kosova. Bila sam duboko dirnuta, čula sam od rodbine da tog dana niko nije otišao da ih uteši i ukaže podršku toj porodici. To je znači ono što nedostaje, nedostatak priznavanja žrtve.

Ja sam sigurna da i sa ovom konsultacijom nećemo moći postići ono što je najbolje, ali ćemo bar pokušati da pričamo, razjasnimo, doprinosimo cilju ovog sastanka, koje su potrebe žrtava,

njihova očekivanja: šta bi trebalo uraditi a šta ne, i kako bi to trebalo uraditi. Sve ovo traži zalaganje. Ja sam sigurna i ponovo naglašavam da mi ovde ne radimo najbolje.

Svi oni koji su potvrdili svoj dolazak na ovaj događaj i nisu došli, dosta su izgubili. Ono što se danas ovde događa, možda se neće sutra ponoviti na način na koji se danas govori.

Ako ne razgovaramo direktno, poruka koju ćemo dobiti proći će kroz nekoliko krugova i ljudi, i kad stigne do nas, izgubiće svoju srž. Stoga, važno je da govorimo neposredno, direktno i da budemo prisutni.

Kao što sam i rekla ranije, ja sam imala priliku da u nekoliko navrata učestvujem na ovakvim konsultacijama i nedavno, na jednoj od konsultacija organizovanih od strane lokalne nevladine organizacije *Integra*, čiji predstavnik je ovde zajedno sa nama, bila je konsultacija sa studentima, sa mladima i ja sam stvarno bila oduševljena sa njihovom čeličnom voljom da prisustvuju takvim važnim konsultacijama, da što pre identifikuju potrebe najpogođenijih kategorija žrtava proniklih iz rata i njihovu ulogu da se zalažu i urade sve što je moguće, a da posebno ovaj proces poguraju napred.

Slično je bilo i u jednom drugom sastanku, konsultaciji, u Beogradu, sa organizacijama mladih, organizovanoj od strane nevladine organizacije *Fraktal* i isto tako mogu slobodno reći da sam bila zapanjena interesovanjem pokazanim od strane mladih iz Beograda da budu angažovani u ovome, kao i time da shvataju dobro situaciju u vezi stanja žrtava na Kosovu i svugde, gde je bilo oružanih konflikata i da oni postaju snažan glas u vezi tog pitanja.

Prisustvovala sam nekoliko puta i na forumima koji su organizovani, i na četvrtom forumu, organizovanom u Prištini, prošle godine. Naravno da sam imala i rezerve. Ali, budući da sam bila aktivno angažovana i član koalicije za formiranje komisije odnosno REKOM, uvidela sam važnost zalaganja za jednu ovakvu inicijativu.

Još jednom treba naglasiti da ukoliko se ne angažujemo, zauvek ostajemo dužni onima koji su najviše pogođeni, i oduzimamo im pravo da se dostigne pravda, da se činioci krivičnih dela kazne jednom zauvek. Time ostavljamo mogućnost da generacije koje dolaze nasleđuju njihove duševne i moralne patnje, teret počinjenih zločina, podele zbog oružanih konflikata i izolacije u nacionalnim vrtlozima.

Šta će nam jedna takva budućnost, i osim što nam uopšte ne treba, u prvom redu ni međunarodna zajednica neće dopustiti da se to dogodi, da mi ostanemo crna mrlja u centru Evrope. Nemojmo sami sebi zatvarati vrata. Jer ako dopustimo da se to dogodi onda ćemo dopustiti da se konflikti ponavljaju, da se ne razjasni sudbina žrtava, da nema međusobne komunikacije i dialoga, da nema blistave budućnosti za građane u svim mestima bivše Jugoslavije, ističem naročito pri tome Kosovo.

Mi smo svi svesni i vi to najbolje znate, kako je i kojom je cenom Kosovo platilo nezavisnost. Svi mi koji smo bili voljni do sada, sa strpljenjem i velikim mukama, velikim žrtvama, uspeli smo da doživimo slobodu. **Ali ne treba zaboraviti nikada, da u našim dugogodišnjim pokušajima,** kažem to sa punom odgovornošću, pošto sam na neki način i ja žrtva, i doživela sam represiju kao politički zatvorenik, u stvari sam više bila aktivista za očuvanje ljudskih prava i sloboda. Stoga, na neki način ja sam na svojoj koži osetila patnju od ugnjetavanja. Ali, u mom glasu, usamljenom u pojedinim trenucima, sa puno drugih prijatelja i dobronamerih sa Kosova i regiona, **često smo našli podršku upravo u susednim zemljama – od aktivista za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Znači u trenucima kada nam je bilo najteže. To za mene ima veliki značaj.** U narodu postoji izreka, koju vi znate, dobar prijatelj u mucu se poznaje.

Onda kada su svi putevi za komunikaciju na Kosovu bili zatvoreni, predstavnici društava, organizacija za zaštitu ljudskih prava i sloboda, aktivisti ovih organizacija, bili su upravo oni koji

su našli mogućnosti da se naše informacije i izveštaji koje smo spremili na terenu, pošalju potrebnim centrima međunarodnih zajednica, kao što su *Amnesty International*, *Human Rights Watch* i druge organizacije za ljudska prava i slobodu, *Međunarodna federacija u Švajcarskoj* kao i ambasade u bivšoj Jugoslaviji. Upravo su aktivisti za ljudskih prava uticali da se razjasni stepen kršenja ljudskih prava i sloboda na Kosovu i nađe mogućnost da ove informacije izlazi na videlo.

Stoga smatram da i u današnjim okolnostima, oni prijatelji koje smo stekli pod ovim teškim okolnostima, kad nam je bilo najteže, da ove prijatelje ponovo poštujemo, cenimo i dalje gajimo naše prijateljstvo, bez obzira da li dolaze iz zemalja i vlada koje su nepoželjne za nas. Ne trebamo zaboraviti da je njihova misija zaštita ljudskih prava. Oni predstavljaju civilno društvo, predstavljaju zajedničku misiju koja je očuvanje ljudskih prava i u ovom slučaju rasvetljavanje sudbine nestalih osoba, reparacija za kategorije najteže pogođenih ratom, pomoć da se dostigne pravda za ove kategorije i da se sve uradi što brže, da mi što brže uhvatimo korak.

Takva jedna forma bi bila po mom mišljenju i mišljenju ljudi sa kojima radimo na ovoj inicijativi, stvaranje komisije za prikupljanje činjenica o istini.

Kasnije, zasigurno, tokom današnjeg dana, tokom razgovora sa vama, imaćete priliku da čujete i ocenite zašto je ova inicijativa tako važna, zašto je potrebno podržavati je ili ne. Ovo nije poslednje. Za komisiju je važno prikupljanje dokaza, ali nijedan član komisije neće imati zadatak da sudi, objavi kaznu. Sudovi su ti koji obavljaju ovu misiju.

Zato, niko od nas ovde ne treba da se ustručava, da sa pažnjom poslušna ovu konsultaciju, koja više ima karakter upoznavanja sa važnošću ovih argumenata koje sam ranija iznela, i poruku tranzicione pravde, koja je, kao što i rekoh ranije, uslov ne samo za Kosovo nego i za sve zemlje bivše Jugoslavije, da bi svi mi mogli biti deo civilizovanog sveta, Evropske unije, jedino ako ispunimo neke standarde.

I za nas, predstavnike organizacija za zaštitu ljudskih prava ili aktiviste, od prvoredne važnosti jeste rešenje sudbine nestalih osoba, da počinioci krivičnih dela dobiju zaslužene kazne, da ne ostanu ni u čijoj milosti, da se žrtve ne pretvore samo u brojeve i da ih niko ne upotrebi za pojedine ciljeve, individualne ili organizacijske interese i slično.

Što se tiče ovog pitanja, ja nemam nešto posebno da dodam, zato što smatram da ste se vi zalagali godinama u ovom polju. Jedina moguća poruka i informacija koju želim da vam prenesem, jeste da svo vaše potrebno dragoceno zalaganje, treba samo da se orijentiše, kanalizuje dobro da bi informacije, dokazi, argumenti koje možete imati i koje smo mi prikupili, posao koji ste obavili - nađu pravo mesto, da stignu do centara odlučivanja. Ovo se ne može realizovati bez našeg aktivnog insistiranja da se naše vlade osveščuju i preduzmu potrebne korake i daju zvaničnu podršku.

Takođe, želim reći da sam se osetila počašćenom da je na Četvrtom regionalnom forumu prisustvovala vlada Kosova, da je i predsednik Kosova učestvovao i naglasio da podržava jednu takvu inicijativu. Isto tako, ministarka pravde Kosova, a i ranije na jednom sastanku predsednik Vlade, gospodin Hashim Thaqi, on je isto tako izrazio dobru volju da podrži takvu inicijativu.

U prvom redu, na prvi pogled, mi i svi vi koji ste duboko pogođeni ovim pitanjem, sigurna sam da takve izjave o podrškama ne zvuče ubedljivo i to je opravdano, i ja delim vaše mišljenje, jer često se događa da se puno kaže a ništa se ne rešava, ali imajući u obzir okolnosti pod kojima se stvaralo Kosovo kao država, mi takođe treba da imamo razumevanje da bar naša Vlada pokazuje volju i spremnost da podrži takve inicijative. To nije dovoljno, ali je korak napred ka realizaciji jednog takvog glavnog interesa. Meni se mnogo dopalo to što je predsednik Vlade ubedljivo rekao: ja podržavam ovu inicijativu. Tako su uradili i predsednik države i ministarka pravde.

Ovo je velika sreća, da u ovakvom haosu na Kosovu, gde smo tek izašli na neki način iz monitorisanja UNMIK-a i sada imamo monitorisanje EULEX-a, Vlada nalazi prostora da uprkos velikim poteškoćama ima sluha i čuje vaš glas i naš glas. Ali ponovo kažem, to nije dovoljno, zbog toga što smo svi svesni da je Kosovo sada na putu procesa priznavanja i to je veliki teret za Kosovo.

Stoga mi treba da uradimo sve što je moguće da stalno insistiramo, i nikada ne zaspimo, što se tiče ovog pitanja. Da održavamo niz konsultacija da bi se Vlada zaokupila vašim pitanjima, u prvom redu žrtvama, da se one glasno čuju i zajedno sa zalaganjem dotičnih vlada podrže mogućnost osnivanja jedne dostojne komisije koja će postaviti pravdu na svoje mesto.

Još jednom ću reći da smo na ovaj razgovor pozvani samo da bismo razmenili informacije, razmenili gledišta u vezi pitanja o kojima govorimo. Ništa nije rešeno jednom zauvek. Modeli komisija se ne stvaraju preko noći. Ovo je proces. Ovakvi procesi dugo traju, bolni su i svi mi koji smo ovde možemo te procese skratiti.

Zahvaljujem na pažnji tokom mog izlaganja o ovom pitanju. Nadam se da ćemo zajednički uspeti da pronađemo smisao u pitanjima o kojima ćemo govoriti. Hvala!

U vezi pitanja koje sam iznela u mom izlaganju do sada, razgovaraćemo, razmotrićemo mogućnosti, vaša gledišta, vaše potrebe i očekivanja malo kasnije, a sada ćemo pokušati da se držimo dnevnog reda kao što smo i predvideli. Da ne gubimo vreme, u nastavku pozivam, dajem reč predstavniku Društva “22 maji”, Avni Melenici.

Avni Melenica: Hvala! Još jednom pozdrav svima. Ja sam Avni Melenica, dolazim iz Društva porodica nestalih osoba iz Vučitrna (Vushtri), koje se zove “22 maji”.

Od prethodne sagovornice mi se dopao onaj deo, gde je rekla da su predsednik države i predsednik vlade podržali stvaranje ili naš predlog, da smo mi ovde samo kao predlagači za komisiju o utvrđivanju i kazivanju istine. Jer faktički ove se komisije stvaraju od strane države, i upravo država je ona koja im određuje mandat i ciljeve, ograničuje im delatnost i opunomoćuje komisiju.

U stvari, i na samom kraju, država je ona koja prihvata preporuke koje bi trebalo da budu sastavni deo finalnog izveštaja Komisije.

Ove komisije treba da se bave zločinima počinjenim u bliskoj prošlosti jer fokus ovih komisija jesu izjave svedoka, žrtava i počinioaca zločina.

Da bi brže, tačnije i kvalitetnije funkcionisala, Komisija treba da tačno zna šta ima da radi, koji će biti njihov fokus i da ima jasno definisani vremenski i regionalni prostor gde će navedene komisije raditi.

Druga tačka komisije jeste da se komisija bavi teškim zločinima, tačnije sa zločinima gde su nastradali veći broj ljudi jer objektiv komisije nije da se bavi individualnim zločinima.

Većina komisija je, na primer stvorena od predsednika država odnosno sa naredbom predsednika (predsednički dekret), bez neke konsultacije sa širom javnošću, sa raznim društvima, određujući direktno i precizno mandat, cilj i vremenski rok delovanja.

Iz istorije smo naučili, jer mi nismo prvi koji stvaramo takvu komisiju, da ove komisije jesu i nisu bile puno uspešne, jer precizno stvarane od strane države, bez i jedne šire konsultacije sa civilnim društvom i društvima iznikla iz rata, a koja se bave ljudskim pravima i porodicama žrtava, govori nam da stvorene komisije nisu uživale podršku društava koje bi faktički trebalo da se bavi tim komisijama. U stvari komisije u Salvadoru su formirane bez učešća organizacija za ljudska prava, sa direktnim pregovorima Ujedinjenih Nacija. Ovo se desilo i u Guatemali gde su predstavnici Ujedinjenih Nacija formirali komisiju, a neke od nevladinih organizacija su vršili ogroman pritisak, znajući da će se komisija formirati u prethodno vođenim pregovorima.

Kao u Salvadoru tako i u Guatemali komisije su formirane tokom pregovora sa posredovanjem od strane Ujedinjenih Nacija ali Ujedinjene Nacije se nisu puno bavile radom komisije posle toga.

U Siera Leone Komisija o istini i pomirenje je formirana uz pregovore posredstvom Ujedinjenih Nacija ali mandat i delovanje Komisije je bio određen zakonom od strane Parlamenta.

Dalje, tokom istorije, bilo je slučajeva kad neke komisije koje su formirane od Vlade, na primer Komisija Nepala. Čak postoji i slučaj kada je komisija Ekvadora formirana od strane ministarstva policije. Najinteresantniji slučaj jeste formiranje komisije u Južnoj Africi, u stvari dve komisije u Južnoj Africi, koje su neposredno formirane od strane tamošnjih grupa pobunjenika, komisije koje su kasnije imale puno posla da dokumentovaju zločine počinjene od strane tih istih pobunjeničkih grupa. Tri sledeća slučaja formiranja komisija u Nemačkoj, Urugvaju i Južnoj Africi pokazali su nam da je za razliku od komisija Nemačke i Urugvaja, komisija formirana u Južnoj Africi imala mnogo više odjeka jer je formirana nakon širih konsultacija, i nakon preko 300 časova diskusije u parlamentu.

Posle je ova komisija u stvari uživala velika ovlašćenja kao što su amnestije, prava na istrage i prava da pozovu ljude da svedoče pod pretnjom da će biti uhapšeni ili slično, ako ne budu svedočili.

Da bi bile uspešne komisije treba da su relativno kratkog veka, a i iz istorije se vidi da je većina komisija trajala ili radila od jedne do tri godine.

Što se tiče strukture i sastava komisije, većina komisija nije imala više od 4 ili 5 komesara, tako da je angažovan veći broj ljudi koji su pomagali ovim komisijama da bi uzeli izjave, proveravali ih, procesuirali ih u bazu podataka, sređivali raznu dokumentaciju i tako dalje.

Ovde je vredno pomenuti Komisije Čilea i Argentine koji su imali negde preko 60 zaposlenih i Južnoafrička komisija koja je imala oko 300 zaposlenih, sa 17 komesara u četiri kancelarija, koji su se bavili ovim poslom.

U Peru, na primer, radilo je oko 800 ljudi. Južnoafrička komisija je radila sa tri podsaveta: savet za kršenje ljudskih prava bio je savet koji se bavio dokumentacijom i saslušanjem izjava žrtava, svedoka i počinioaca zločina. Drugi savet u Južnoj Africi je bio Savet za odštetu, reparaciju i rehabilitaciju. Ovaj savet je prikupljao podatke, obradio ih i prosledio kao preporuke za isplatu odštete za žrtve. Treći savet je bio manje-više nezavisan od komisije. Bio je to savet za pomilovanje koji je faktički predstavljao najkontraverzniji deo komisije, koji je bio sastavljen od jednog sudije i dva člana komisije, koji su imali jedan glas za pomilovanje počinioaca zločina.

Prethodnik ovih saveta je bio Odsek za istragu, čiji je zadatak bio da prikupi izjave i koji je uradio ogroman posao prikupljajući 22.000 izjava osoba, od kojih je preko 2000 izašlo na javno saslušanje pred savet za kršenje ljudskih prava. Osim toga ova komisija je bila sastavljena i od raznih odseka kao što su oni za bezbednost, odbranu, mentalno zdravlje i drugo.

Članovi komisije, da malo pričamo i o strukturi i biranju članova. Članovi komisije su oni koji čine politiku komisije i oni vode istrage, uzimaju izjave i rešavaju šta se od materiala treba uvrstiti u završni izveštaj.

Od izveštaja koji nam stižu iz raznih komisija, videli smo da su na čelo tih komisija bili ljudi koji su uživali veliko poštovanje u narodu. Na primer u Latinskoj Americi članovi komisije su izabrani bez nekog šireg konsultovanja tokom formiranja komisije, dok sa druge strane u Ekvadoru većina članova komisije je izabrana od strane društva, od raznih organizacija a manji deo je bio izabran od strane tamošnje vojske. U Guatemali čak jedan član je izabran od nekoliko ljudi preporučenih od rektora univerziteta.

Ovde bih malo zastao kod imenovanja članova Junoafričke komisije, imenovanje koje kao

proces je bio mnogo komplikovan, i najkomplikovaniji do sada. Tamo je formiran jedan Savet za odabiranje članova, sastavljen od vladinih predstavnika i organizacija za ljudska prava, nakon toga pred ovaj savet prošli su oko 300 kandidatura koje su prostudirane svaka posebno, i reducirane na 50 takvih, koji su izašli sa javnim izjavama pred ovaj savet, i ovaj savet je reducirao taj broj na 25, broj koji je poslat predsedniku Mandeli na razmatranje. Predsednik Mandela je ovoj listi dodao još dva druga člana koji nisu bili obavezni da prolaze kroz tu fazu nominacije i nakon toga, osim ove dvojice, predsednik Mendela je imenovao i predsednika i zamenika komisije.

Manje više isti proces je poslat i u Siera Leone, koji ako se uzme kao proces u celini, jeste transparentan. i u Siera Leonu je bilo 65 kandidatura koje su saslušane od strane selektivnog panela i ocenjivani bodovima - glasovima, dok su mesni komesari kasnije bili imenovani od strane tamošnjeg predsednika, koji su bili 4 i još 3 ostala koji su bili stranci i bili su imenovani od strane Meri Robins, visokog Komesara Ujedinjenih Nacija za ljudska prava. Osim toga i u Siera Leonu, i predsednik i zamenik su izabrani od strane predsednika države, razume se u dogovoru sa visokim komesarijatom za ljudska prava Ujedinjenih Nacija.

Ista procedura je bila i na Istočnom Timoru. Tamo je bio savet sastavljen od političkih i civilnih instanci i tamo su konkurisali svi koji su se smatrali spremnim, a posle intervjuisanja sedam najistaknutijih je imenovano za komesare.

Halit Berisha: Prvo da se zahvalim na predavanju o komisijama, formiranim u raznim državama. Pošto si iz Vučitrna, deset godina, ja sa još nekoliko gospodina ovde prisutnih radim, na rešavanju sudbine nestalih osoba. Kaži ti meni, šta si ti uradio da rešiš sudbinu nestalih osoba u Vučitrnu, i da mi kažeš koliko njih je ubijeno, koliko nepronadenih i sve to. Mi tebe nismo nikada videli! Eto deset godina radimo u Koordinacionim Veću asociacija porodica nestalih osoba. Da nam kažeš ti koliko si radio u Vučitrnu, šta si radio i koliko imaš nestalih osoba.

Shukrije Gashi: Izvini Avni! Absolutno ne nameravam da se usprotivim tvojim argumentima ali rekoh već jednom, nakon prezentacije panelista mi ćemo imati mogućnost da pitamo i odgovaramo i o takvim slučajevima. Znači pitanje podrške inicijativi je i preko organizacija, i individualno, to je dobrovoljno. Još jednom ću napomenuti da nikome nikada, niti se ikad pokušalo, a i nikad se neće pokušati da se negira nečiji rad i angažovanje. Ali prikladan odgovor ćemo dobiti kasnije kada bude došlo vreme za pitanja i odgovore. Hvala!

Avni Melenica: Onda, da malo skratimo, pričaćemo o metodologiji rada javnih saslušavanja, i o prikupljanju podataka o zločinima, komisija može raditi i u otvorenim i zatvorenim sesijama saslušavanjima. Isto tako osim saslušavanja žrtava, svedoci i počinioci zločina mogli su imati i individualna saslušavanja. Sve komisije osim one Južne Afrike, radili su sa zatvorenim slušanjima. U Južnoj Africi saslušavanje i završni izveštaj su bili javni, zato nije data neka važnost završnom izveštaju pošto je sve bilo javno, od svedočenja pa do objavljivanja izveštaja. U Siera Leonu je bilo tematskih saslušavanja gde su na primer pozvana žene i deca žrtava konflikta.

Da malo zastanemo i kod istraživanja o nestalim osobama, pitanje koje je bilo rešeno na tri načina do sada, koliko smo videli od ostalih komisija. Prvi način je kad komisija se bavi ekskluzivno sa pitanjem o nestalim osobama kao što je bio slučaj sa Argentinom, Urugvajem i Šri Lankom. U drugom slučaju komisija se bavila sa pitanjem o nestalim osobama proporcionalno kao sa ostalim pitanjima i treći slučaj bile su one komisije koje su preporučili, da posle završnog izveštaja, da se formiraju komisije koje će se baviti ekskluzivno ovim pitanjem. Završni izveštaj predviđa i amnestije. Prve komisije u Latinskoj Americi su se suočile sa problemom da li da imenuju počinioce zločina tim imenom ili ne. U većini slučajeva ovo pitanje

je rešeno od strane komisija, pošto je većina osnivača komisija ovaj deo posla ostavio njima na odlučivanje.

Komisije u Čadu, u Južnoj Africi i Salvadoru imale su pravo imenovanja počinioca zločina i tako su i radile, ali komisija Guatemale nije imala to pravo pošto je bila precizno formirana od strane države.

Kod završnog izveštaja, dokazi i preporuke, prikupljene izjave, konfiskovani materijal i svaka druga vrsta podatka, treba da se dobro i tačno studira. Dobar slučaj temeljite definicije parametara komisije je bila komisija Salvadora, koja je faktički klasifikovala ove podatke u tri vrste činjenica, kao *nepobitni dokazi*, *važni dokazi* i *dovoljni dokazi*. Ove vrste dokaza, ranije su bile tačka koju je trebalo potvrditi i od strane još dva svedoka, kao činjenice koje bi posle ušle u završni izveštaj.

U mnogim zemljama, ovi izveštaji su bili u velikoj meri realizovani, i ovo se desilo uglavnom, u mestima gde je rad komisije bio javan. Ovi izveštaji, u većini slučajeva, posle završetka bili su predati njihovim osnivačima, odnosno predsednicima.

Pored činjenica, završni izveštaji obuhvataju i preporuke koje su od najrazličitijih, kao na primer, krivično gonjenje i tako dalje. Ovde je vredno napomenuti, da se ispunjavanje preporuka posle objavljivanja završnog izveštaja, jeste posao za osnivače ovih komisija.

Shukrije Gashi: Već je isteklo vreme.

Avni Melenica: Da, u redu. Na kraju zastaćemo malo kod medija. Neka medija, imale su dvostruku ulogu u obavljanju poslova. Iskustva iz Istočnog Timora, Siera Leona imali su emisije od komisija, koje su prenošene jednom nedeljno na nacionalnom radiju. Bilo je u Latinskoj Americi gde mediji nisu imali pristupa. Na primer komisija izlazi u javnost sa završnim izveštajem koji je postao dosta popularan.

U Južnoj Africi, praćeni su svi radovi jer i samo suočavanje komisije bilo je otvoreno za medije, od svedočenja pa do završnog izveštaja.

Manje više ovo je sve što je sažeto od izveštaja podataka iz drugih komisija. Hvala!

Shukrije Gashi: i u vezi Avnijeveog izlaganja, imaćemo prilike da postavljamo pitanja i odgovaramo, kao što i rekoh ranije. i da bi poštovali dnevni red mi ćemo nastaviti sa drugim panelistima.

Imamo izlaganja o inicijativi za osnivanje REKOM, cilju i toku konsultacija, i Zašto REKOM. To će uraditi panelisti Nataša Kandić, Koordinaciono Veće Koalicije za REKOM i Salem Čorbo, Udruženje Povratak i održivi opstanak.

Znači ova dva panelista će obraditi ovo pitanje. Dajem reč Nataši Kandić.

Nataša Kandić: Ja ću da počnem od Melenice. Meni je vrlo impresioniralo to što je on uložio napor i trud da zna više o iskustvima drugih.

U ovoj našoj inicijativi se nalazi puno tekstova, transkripata sa ovakvih konsultacija na web site-u i ima već jako puno organizacija koja prate ove konsultacije u post-jugoslovenskim društvima.

Hoću da kažem da je iskustvo drugih važno. Kao što je nama važno iskustvo drugih tako će i drugi koristiti ovo naše iskustvo pa će prateći ove naše konsultacije videti kako teku te konsultacije, da postoje neke određene potrebe, određenih udruženja, da određene grupe mladih vrlo podržavaju inicijativu, da postoje određeni zahtevi koji se godinama postavljaju a nikada ne rešavaju.

Sve je to korisno i iskreno ovo je prvi put da ja čujem da neko iz udruženja porodica žrtava govori o iskustvima drugih. To je stvarno značajno.

Hoću da pokušam da otvorim to pitanje potreba žrtava i tom u tom kontekstu potreba žrtava da malo objasnim kakva je i zašto je ova inicijativa.

Ja ne mogu da nabrojim skupove, na kojem broju skupova sa udruženjima žrtava nisam bila. Taj broj je preko sto tih skupova. i šta se na tim skupovima čuje kada se govori o potrebama. Bez obzira da li su udruženja žrtava iz Bosne i Hercegovine, da li su iz Crne Gore, da li su sa Kosova, da li su iz Hrvatske postoji nešto što je zajedničko a to je da sve žrtve imaju potrebu da govore o tome šta im se desilo. Sve žrtve imaju potrebu da pitaju, da saznaju ko je počinio zločin prema njima. Sve žrtve imaju jaku potrebu da vide da ih drugi poštuju, da ih slušaju i oni sa druge strane, oni koji pripadaju onoj državi, onom društvu koji je odgovoran za takvu nepravdu koja se njima dogodila. Ono takodje što je zajedničko svim žrtvama to je da im je potreban jedno javno priznanje, da nije dovoljno to što svi u njihovoj lokalnoj sredini znaju šta se dogodilo. Da im je važno da drugi znaju i da cene da je to potrebno i zbog nekih budućih generacija.

Onda, na tim skupovima se vidi udruženje žrtava i žrtve imaju neke ... Rekla sam da je evidentna potreba da znaju ko je to počinio. Ali postoji jedno da više nije potreba, to je jedan zahtev da se onima koji su počinili zločin da im se sudi. i ovo što je zajedničko svim žrtvama da nikada nisu zadovoljne sa sudjenjima bilo gde da su organizovani. Mali broj žrtava je zadovoljan i sa Haškim sudjenjem a tek da ne govorim i od nacionalnim sudjenjima. Ali, ovo što sam primetila to je da oni nisu zadovoljni sudjenjima, kažu na sudjenju su utvrdjene činjenice koje žrtve nisu mogle da znaju na osnovu onoga što su oni videli. Žrtve ne mogu da vide celu onu stranu koja pripada tim počinocima, kao na primer sada, čula sam od porodica žrtava koji su pratili izricanje presude u Suvoj Reci. Bili su vrlo, vrlo nezadovoljni nekim kaznama.

Najodgovorniji je oslobođen odgovornosti ali njega niko u Suvoj Reci niti poznaje niti ga ikada video. To je bio neki komandant 37 odreda posebnih jedinica policije koji je optužen zahvaljujući tome što ga je srpsko tužilaštvo u istrazi identifikovalo kao nekog ko je odgovoran po toj komandnoj odgovornosti. Sve porodice žrtava u Suvoj Reci oni znaju za komandira policijske stanice. Komandir policijske stanice je dobio 20 godina. To je najveća kazna za ratne zločine u svim državama bivše Juigoslavije izuzimajući samo sud Bosne i Hercegovine. Tamo, van Sarajeva, najveća kazna za ratni zločin je 20 godina ali sam sud, taj državni sud Bosne i Hercegovine, samo onaj ko ima sedište u Sarajevu, on može za ratni zločin da donese presudu i od 40 godina.

Znaći, identifikovala sam da žrtve, ono što je evidentno, imaju taj zahtev da se sudi i to je vrlo artikulisan zahtev. Onda ima isto tako zahtev, to nije samo potreba, da dobijaju materijalno obeštećenje, da dobiju tu vrstu materijalnih reparacija, da dobiju kao neku priznanje, materijalno priznanje za sve što su preživeli. Imaju takodje potrebu da vide da oni imaju neku socijalnu sigurnost, da li su tu u pitanju penzije, da li su tu u pitanju razne socijalne naknade, da li su tu neki posebni kriterijumi za lakši upis dece na fakultete, ali očekuju to i javno adresiraju te neke zahteve. E sad, šta se događa u vezi sa potrebama i u vezi sa zahtevima žrtava i porodica i udruženja žrtava. Mali broj...

Izvinite, nisam pomenula i još jednu i potrebu i zahtev. Kad kažem potrebu, to je jedna jaka emocionalna potreba da posmrtni ostaci nestalih budu nadjeni i da porodice dožive taj jedan smiraj, da znaju gde se nalazi grobno mesto i da mogu da posete to grobno mesto. Ali kao zahtev se pokazuje ta identifikacija posmrtnih ostataka i pre toga otkrivanje tajnih masovnih grobnica kojih još uvek ima.

Na nivou čitave bivše Jugoslavije mi imamo još uvek 16.300 onih čija sudbina nije razjašnjena. Naravno, da posle toliko godina teško je govoriti da ima neotkrivenih zatvora, ali ono što je sasvim sigurno da te sudbine nisu razjašnjene i da mi još uvek ne znamo tačno šta se sa njima dogodilo.

Što se tiče Kosova, taj broj je negde izmedju 1.900 i 2.000. Negde oko 1.500 Albanaca još uvek

se nalazi na listi nestalih ili ne pronađenih. Mi ne znamo šta se sa njima dogodilo, mada ima ozbiljnih indicija naročito za nas koji se bavimo tim pitanjima nestalih i šta se moglo dogoditi sa njima. Još uvek ima tajnih masovnih grobnica i porodice i udruženja što to najčešće ističu kao zahtev, Znači otkrivanje takvih masovnih grobnica, ekshumacije i indentifikacija pa tek onda ide taj zahtev za utvrđivanjem krivične odgovornosti za ono što se dogodilo.

Sad posle 10 godina, posle rata na Kosovu, da li porodice žrtava ili udruženja žrtava, da li društva mogu da budu zadovoljna. Ovde se vrlo često na Kosovu čuje da sve je u rukama Srbije. Ali pazite, Srbija je... Šta je sve Srbija? To je najvažnije da razjasnimo. Ja sam jako zahvalna što je Shukrije Gashi posebno izdvojila to pitanje organizacije za ljudska prava, zaštitnika ljudskih prava, onih koji se bave ljudskim pravima.

Da ne mešamo Srbiju, državu, vlast Srbije i ono što je civilno društvo, ono što su organizacije za ljudska prava. Mene, i nas ostale, Šukriju, ja molim da nas ovde posmatrate kao aktiviste za ljudska prava, branitelje. Znači mi se zalažemo za isto ono za što se i vi zalažete, samo možda, zato što smo vrlo fokusirani na ljudska prava a pri tom i znamo kako se sa ovim pitanjima postupa i u drugim postkonfliktnim društvima, možda se u nekim stavovima i pristupima razlikujemo, kao što je, ne znam, ovde preovladjuje mišljenje da počinocima ratnih zločina na Kosovu treba da se sudi na Kosovu. Ja ne mislim da se sva sudjenja treba odvijati na Kosovu. Ja mislim da moramo voditi računa o tome šta je cilj sudjenja. Cilj sudjenja mora da bude i da ono društvo, građani one države koja je odgovorna za brojne zločine, da oni moraju da se suočavaju sa tim sudjenjima, da oni moraju da vide neposredno šta je počinjeno, konkretno u ovom slučaju šta je počinjeno na Kosovu.

Znači bez toga da se društvo odakle su brojni počiniooci iz policije i iz vojske, ako se oni ne suoče sa tim šta je počinjeno, vi imate u Srbiji ili šta je počinila ta Srbija, neće ništa bolje biti žrtvama na Kosovu. Kada bi se sudilo komandantima policije Srbije na Kosovu ja mislim zatim da bi bilo gotovo nemoguće. Niko ne bi im, nijedan sud na Kosovu, ne bi mogao obezbediti svedoke iz Srbije da dodju. Nijedna država, ne samo Srbija, ne bi pristala da preda građane, svoje optužene da sudi neki drugi sud. A kad bolje razmislite, na taj način mi ostvarujemo tu jednu od najvažnijih svrha uspostavljanja pravde a to je da ona bude vidjena tamo gde su ti počiniooci, da ta policija, danas oni koji rukovode tom policijom da oni vide šta je učinila ta policija na Kosovu, da građani, oni koji idu u školu, oni koji studiraju da oni budu suočeni sa tim šta je Srbija počinila na Kosovu i na koji način je 10 i više hiljada žrtava ubijeno i stradalo na Kosovu.

E sada, ako celu situaciju u vezi sa sudjenjima, u vezi sa ono što žrtve stalno i porodice žrtava i udruženja pominju, možemo sa Srbijom tek kada se izvini, što se pokazuje da je to jedna potreba i jedan zahtev da stalno ističu to, ali toga nema. E kada toga nema, kada nema ni besprekornih sudjenja, kada nema ni izvinjenja ali od svega ima malo, onda bi došlo do toga da se organizacije za ljudska prava pokreću neke inicijative. Onda smo mi u nedostatku tog idealnog rešenja, odgovora na masovne zločine koji su počinjeni, a to je da Srbija prizna, da iznese sve činjenice, da otkrije masovne grobnice, da se izvini, da iznese podatke, da imenuje počinioce, da organizuje administraciju, da se udalje iz institucije oni koji su učestvovali u zločinima. Znači pošto toga nema, onda su se organizacije za ljudska prava u skladu sa mandatom koje oni imaju, sa ovim što je njihova vizija u odnosu na neku budućnost ali imajući u vidu prošlost onda smo se mi organizovali na tom regionalnom nivou i povezali što je prvi put od 91. godine da mi imamo povezane nevladine organizacije za ljudska prava na regionalnom nivou. Mi ne pripadamo nikakvoj vlasti, molim vas, mi smo marginalne grupe ali uspevamo onoliko koliko uspevamo da se organizujemo, onoliko koliko smo prisutni u javnosti, onoliko koliko ovo što mi radimo izaziva, uznemirava javnost i koliko smo onda moćni da u stvari kao aktivisti za ljudska prava da

utićemo, da vršimo pritisak i da nešto menjamo. Tako da vas molim da shvatite da samo ukoliko zajedno vršimo pritisak, ukoliko shvatamo da civilno društvo ne pripada nijednoj vlasti nego ima svoju neku viziju, viziju koja je u skladu sa nekim međunarodnim standardima. Šta hoćemo da postignemo? Hoćemo pravdu za žrtve, bez obzira da li je to Xhafer Velija ili je to porodica Manaj ili je to porodica iz Srebrenice ili neka srpska porodica koja ima svoje nestale ili ubijene članove. Ali nećemo izjednačavanje žrtava niti se žrtve, molim vas, mogu izjednačiti. To nije moguće. Evo jedan primer. Kada bi smo organizovali javno svedočenje, da žrtve svedoče i kada bi Xhafer Veliju govorio o nestanku 35 mladića iz džamije u Ćirezu, mogla bi pored njega da svedoči ne znam koliko drugih, na primer da kažem, Bošnjaka ili Srba koji će da govore o tome da je neko nestao iz njihove porodice. Nikada to ne može biti izjednačeno, zato što je težina ratnog zločina nešto što određuje odnose medju žrtvama ili nivoe medju žrtvama. Žrtva genocida, žrtva zločina protiv čovečnosti nikada nije isto što i žrtva ratnog zločina. Tako da imajte to u vidu kada govorimo da hoćemo vraćanje dostojanstva žrtvama, da to nikako ne znači izjednačavanje žrtava.

Da li sad ovu našu inicijativu treba posmatrati kao nešto što može biti opasno za neke žrtve. Ovo je pokušaj civilnog društva da odgovori na ono što se dogodilo u prošlosti i da pokušamo da sprečimo da se nikada ne ponovi. Hoćemo da se napravi poimenični popis žrtava, da imenom i prezimenom znamo koje su sve žrtve.

Ja sam čuo jednom prilikom da neko sa Kosova a isto tako iz Srebrenice kaže nama ne treba ništa. Mi smo kao žrtve međunarodno priznati i tačno. Albanske žrtve imaju međunarodno priznanje. Imate u svim brojnim knjigama se navodi o tome kako je Srbija odgovorna za ubijanje više od 10 hiljada žrtava na Kosovu. i to je stvarno međunarodno jedno priznanje. Ali nemate nigde da su te žrtve imenom i prezimenom navedene. Toga nema.

Zahvaljujući komisije vlade Republike Srpske mi imamo javno priznanje žrtava iz Srebrenice. Oni su imenom i prezimenom naveli 8 hiljada žrtava u svom izveštaju. Inače da nije toga ne bi sve žrtve iz Srebrenice imali samo u broju, nikako poimenično.

Ova naša inicijativa je pokušaj da se mi ovde, civilna društva organizujemo, da sprovedemo ove konsultacije i pokušamo da izvršimo pritisak na vlade i parlamente da osnuju tu komisiju. Mi ne znamo da li ćemo imati tu moć da ih nateramo. Ali verujemo da je to strašno važno i učinićemo sve da ta naša inicijativa dodje do parlamenata i da u parlamentima bude otvorena rasprava. Ne znači to da će neko držati podatke, ne znači to da će postojati samo jedna centralna komisija nego to znači da će u svakoj državi ta centralna komisija morati da ima svoje podkomisije ili nacionalne komisije koje će skupljati izjave, podatke i to će sve ostati u svakoj državi, tako da će svaka država, svako društvo imati dobrobit od toga. Imaće nešto što će biti organizovano, imaće nešto što će predstavljati istorijsko pamćenje, što će biti predato budućim generacijama.

Mi isto tako razmišljamo o tome da bi ta komisija učinila veliku stvar kada bi evidentirala, registrovala, popisala sve logore, sve logoraše, sve one koje zovemo političkim zatvorenicima. Mi sad imamo udruženja raznih logoraša koji imaju neke svoje spiskove ali to ne postoji ništa javno da vi možete da uzmete neki dokument i da sad kažete evo bili su zatvoreni tu i tu, toliko i toliko. Nema tih dokumenata. To je strašno važno. Važno je zbog sprečavanja budućih mogućih ratnih zločina. Važno je zbog istorije, važno je da ta istorija bude pisana na osnovu činjenica i u tome je naša inicijativa. To je nešto što ćemo mi sada raditi na nekom političkom nivou. Možda zapravo ovo jeste najvažniji politički nivo ali ko ima u vidu stvaranje neke demokratske budućnosti, ali te demokratske budućnosti i demokratskih društava nema ukoliko se ta knjiga prošlosti na jedan objektivan, nepristrasan, tačan, merodavan način ne pročita i da ostavi o toj prošlosti jedan jasan zvaničan, tačan zapis o tome šta se dogodilo.

Naravno da mnogi se pitaju i kažu da li je dovoljno da mi samo znamo šta se dogodilo. Pa kažu onda da je važno da odgovorimo i na to pitanje zašto se dogodilo, kako se to dogodilo, koji su uzroci, koji su to uzroci koji su doveli do toga. E, zato služe ove konsultacije da o tim svim spornim pitanjima razgovaramo.

Znači, hoću na kraju da zaključim da bi ostalo više vremena da razgovaramo o tome. Znači mi nismo adresa da nam vi kažete – vi tamo sudite umesto da zločince dovedete ovde. Mi nismo vlast, niti vlast na Kosovu niti vlast u Srbiji, niti vlast u Bosni i Hercegovini, ali pripadamo svi toj kategoriji aktivista, branitelja za ljudska prava i morate priznate da u proteklim godinama jesmo uradili nešto što nijedna vlast nije uradilo.

Pa evo, tu su danas i neki politički zatvorenici. Mi nismo mogli da ih oslobodimo iz zatvora u Srbiji iako smo znali da su oni iz političkih razloga uhapšeni, da nema njihove krivice, ali jedino što smo mogli to je da nekako da ih posetimo, da pisma nekako uzmemo da donesemo na Kosovo, da pišemo o tome da su oni uhapšeni i da su oni politički zatvorenici. Ali nismo mogli da ih oslobodimo, zato što niti smo sud, niti smo vlast, ali smo mogli da tražimo i tražili smo javnom rečju da oni budu oslobođeni.

Isto tako mi ne možemo sada da idemo i da kopamo, da prekopavamo zemlju i da tražimo masovne grobnice, ali šta možemo. Kao što smo do sada radili, dolazili smo do podataka o masovnim grobnicama, iznosili smo te podatke, vršili smo pritisak. Ponekad smo uspeli, ponekad nismo.

Vi svi znate odkad mi govorimo o Mačkatici. O Mačkatici govorimo već 3-4 godine, pisali smo mnogo puta ali nismo uspeli da nateramo vlasti. Ali zato verujem da bi ovo naša inicijativa, iako često u konsultacijama pominjemo i kažemo molim vas u Srbiji postoji Mačkatica, hoćemo istinu, odakle su tela doneta tamo. Šta se dogodilo sa tim tela, ko je odlučio o tome. To je nešto bitno.

Ako uspemo to, onda to pokazuje da ako insistiramo, ako zahtevamo, ako smo uporni da nešto možemo i da postignemo. Tako da vas molim da imate u vidu ovo što je Šukrija rekla, ovo što sam ja rekla i da ove naše inicijative, ako govorite o tome govorite u kontekstu vaših nekih potreba i očekivanja. Ako vi imate bolju inicijativu molim vas pa to je jako važno, dajte da što više inicijativa ima utoliko više valjda možemo da pomognemo onome što nam je svima cilj. Da znamo tačno šta se desilo, da imenujemo počiniocce i da budemo sigurni da se budućim generacijama to neće dogoditi. Evo ja ću možda kasnije se ponovo uključiti ali sad bih volela da imamo to vreme, i evo vidim da gospodin Halit Berisha je nestrpljiv da govori.

Shukrije Gashi: Da, nema problema. Hvala, Nataša! Kao što rekoh ranije i kao što je i gospođa Kandić napomenula, mi ćemo kasnije odgovoriti na naša uzajamnih uznemirenja, jer ona pripadaju nama svima. Sada u nastavku dajem reč gospodinu Salem Čorbo iz Udruženja Povratak i održivi opstanak da i on podeli svoje njegovo iskustvo i njegova gledišta u vezi ovog pitanja.

Salem Čorbo: Ja vas svakako sve pozdravljam i čuli ste da ja dolazim iz Bosne i Hercegovine, iz Bijeline. Informisan sam da se i na Kosovu obeležava 9. maj dan pobeđe nad fašizmom i smatram to prigodnim danom za ovakve razgovore i čestitam vam svima zajedno taj praznik.

Ja dolazim iz jedne nevladine organizacije koja se na vrlo praktičan način već duži niz godina bavi svim aspektima problema, ratnih zločina, tretiranja žrtve i njihovih problema, povratkom u Bijeljenu smo počeli da se bavimo od 2000. godine. To je cijeli spektar aktivnosti koji neko mora da odradi, da iznese od utvrđivanja registra ratnih zločina, od utvrđivanja okolnosti pod kojima su se dešavala prije svega ubistva i ostali oblici kršenja humanitarnog međunarodnog prava, do izvršioca, do pokušaja da dodjemo do onih koji su to uradili, do masovnih grobnica gde su tijela,

jeli, sklonjena, do ekshumacija kojima ćemo pomoći da istina dodje što prije a i porodice da dodju do onih najdražih, zatim reeksumacija jer je jedan broj ljudi na brzinu sahranjivan u ratnim uslovima, bez sprovođenja forenzičkih obdukcija.

Oni su jednostavno sahranjivani kao da su prirodno umrli i tako su vodjeni u svim knjigama. Znači to je proces reekshumacije i zatim ide posao identifikacije, ide posao saradnje sa svim istražnim organima, zatim (...) reperacije bilo materijalnih bilo nematerijalnih, saradnja sa UNDP (...) odnosno pardon sa UPI-om oko identifikacije, saradnja sa Međunarodnim crvenim križom oko statusa logoraša i njihovih sudbina. Jedan ogroman, ogroman posao je vodila nevladina organizacija u uslovima i u sredini gde su na vlasti još uvek oni ljudi koji su u periodu od 92. do 95. bili na čelu svih značajnih funkcija. Isti je načelnik policije, isti je javni tužilac, isti su ljudi iz nacionalne bezbednosti, tadašnji načelnik opštine sada vodi direkciju za razvoj grada. Govorim o jednom izuzetno teškom stanju u kome je Bosna i Hercegovina, ta je situacija i u Bijelini a ništa bolja nije ni u drugim sredinama.

Ono što ja volim reći to su tri glavna razloga koja su vodila moju organizaciju da pristupimo ovoj koaliciji, da privodimo vlade, države, politike ovog regiona da konačno posle evo 10 godina ovde ili 17 godina u Bosni i Hercegovini i drugde dodju do tog nivoa da onim mehanizmima koje oni poseduju, uz veliki pomoć civilnog sektora, omoguću prije svega žrtvama da dodju do pune satisfakcije i to prije svega pronalaskom nestalih osoba, utvrđivanjem tačnih faktografski onoga što se dešavalo, i imenovanjem ljudi koji su vodili i predvodili u činjenju masovnih zločina. Znači ta tri ja bih imenovao to u pravosuđe, to je jako pravosuđe u Bosni i Hercegovini iako je reformisano, ni blizu nema kapaciteta za potrebe koje nažalost Bosna i Hercegovina ima, a ponoviću ukratko preko 100 hiljada ubijenih, 13 hiljada nestalih, 2,5 miliona proteranih od kojih milion čeka na povratak u Bosnu i Hercegovinu, desetine hiljada ljudi koji su prošli kroz sve logore je na plećima, nejakim plećima pravosuđa Bosne i Hercegovine pošto znamo i sami da Hag sad čeka još dva optuženika, i od prilike završava taj dio. To breme nikada pravosuđe Bosne i Hercegovine neće moći podnijeti, neće moći ispuniti. i još jedna stvar, to je fragmentarnost onih koji se bave žrtvama. A oni i dalje ostaju glavni, apsolutno glavni put u tretiranju i pomoći žrtvama, znači ispunjenje pravde i kažnjavanje onih koji su počinili zločine. Ali mislim da i vremenski neće moći ni blizu da ispuni tu funkciju, to pravosuđe u Bosni i Hercegovini, iako čini dosta napora, posebno državno tužilaštvo i sud. Na entitetskim noviomu to je mnogo manje i mogu vam reći da okružno tužilaštvo Bijeline koje zahvata teritoriju Srebrenice, Bratunca, Zvornika, Skelana, Kravice, Bijeljine nije podiglo nijednu optužnicu za ratne zločine. Taj čovek je bio vojni tužilac u vrijeme rešavanja Srebrenice i tada je podigao nekoliko stotina prijava protiv Bošnjaka. i po njima se i sada vode te prijave. Izgleda nevjerovatno ali od prilike to je ono stanje koja je u Bijelini.

Drugi bitan akcenat koju moju organizaciju privukla u koaliciju pristupi je odnos vlasti prema žrtvama. Kako vrijeme prolazi u Bosni i Hercegovini, žrtve su sve usamljenije, sve nemoćnije, sve su zaboravljene. Ja bih rekao po svim pitanjima. Recimo mi imamo zakon o nestalim osobama na državnom nivou iz 2003 godine koji je prepisan evropski standard i on se apsolutno ne sprovodi, ni u jednom segmentu. Vlasti su jako komotne, usvoje tako bitne zakone i onda ih ne sprovode.

Oblici reparacije. **Mnogostruka prednost je data boračkoj populaciji, što ja i razumijem, ali je apsolutno nepravedno zanemarena populacija žrtava, porodica žrtava, posebno ako su ubijeni hranitelji, oni koji su izdržavali porodice i time su porodice došli u izuzetnu dramatične teške situacije.**

Kako vrijeme prolazi, sve je deklarativniji govor vlasti, i samo na vrijeme na vrijeme, prilikom

prigoda i proslava Bosne i Hercegovine, i ne znam stanje ovde, vidim ljude iz vlade ovde, iz državnih struktura i biće prilike da i ja čujem nešto o tome vjerovatno ali potpuno uveren tvrdim da su politike digle ruke jer imaju priječa posla.

Treći dio je da taj sav posao pada na teret udruženja, koja su takodje usamljenija, i sve nemoćnija, bez odgovarajuće materijalne potpore, bez odgovarajućih sredstava, bez odgovarajućih kadrova. Ljudi se umore kada rade uzaludan posao. Ako vi pet godina saradjujete sa istražnim organima i nema optužnice nijedne, znate onda teško možete medju tom populacijom jednostavno da se krećete. Ljudi vas pitaju pa šta bilo. Mislim, išao sam pet puta da svjedočim.

Odnos prema svedocima, sam zaboravio reći. Tri marke je obrok koji plaća pravosudje Bosne i Hercegovine ako svedok dodje iz Bijeline u Sarajevo. Ne priznaju se putni troškovi. Znate, deklarativno svi žele da se kazne krivci, ali u praksi mnogi vrše opstrukcije raznih obika, dezavuišu sve napore nevladinog sektora a vrlo će vam biti jasno ako se setite o onom što sam na početku imenovao ljude u Bijelini, da su apsolutno isti ljudi koji su bili u periodu od 92 do 95. na najbitnijim mjestima od policije.

I četvrta stvar, koju želim ovde rijeći a da budem kratak, je regionalni pristup. Zašto regionalni pristup? Mi smo nekoliko puta pokušavali da dobijamo opštinsku komisiju za istinu i pomirenje i dobili smo. U Bijelini postoji lokalni parlament i to je bilo dobro, i onda, znate što se dešavalo, vlast kao uvijek ima iznenadjenje, talentovano za neprijatna iznenadjenja. U komisiji izaberu čoveka koji je bio komandant logora u Batkoviću, pokraj Bijeline. i on onemoguću sve institucije i udruženja da pristanu na takvo poniženje, da učestvuju u radu te komisije, kada je apsolutna bitna sva ta uvezanost, ja ne znam, možete energično...

(...)

gde su tijela odavde ovih nestalih, gde su ljudi koji su to radili. Verovatno to nisu u domenu države Kosova, tako da su to razlozi koji su opredeljili mene i moju organizaciju da učestvujemo u koalicijama i da iz Bijelnie dodjem ovde i da samo podijelim ove naše stavove. Naravno sve može da predje u neku drugu... zato ja bih voleo da svi samo što znamo a vidim i imamo dobro iskustvo u vođenju organizacija koje se bave problemima i statusom žrtve. Ponavljam, u fokusu svih tih aktivnosti mora biti žrtva. Apsolutno, žrtva. Ne ovako kako to rade u politici, ne ovako kako to rade pravosudje zbog svoji nedovoljnih kapaciteta, ne ovako kako mi možemo kao udruženja ... Da, recimo došli smo do svojih dometa, dalje ne možemo. Mislim da jedan iskorak prije svega rekao bih država i državnih rukovodstava može omogućiti žrtvama na područjima bivše Jugoslavije onu jednu satisfikciju koja nam je prijeko potrebna. Hvala vam!

Shukrije Gashi: Hvala gospodine Čorbo! Sada nastavljamo sa jednom kratkom pauzom. Zahvaljujemo se na dolasku da bi doprineli ovoj konsultaciji. Hvala!

(Posle pauze)

Shukrije Gashi: Hvala na pažnji! Nastavićemo poštujući dnevni red. Sada je na redu jedna vrsta refleksija u vezi sa prezentacijom do sada - potrebe, očekivanja i tranziciona pravda, mehanizmi, odgovori i pitanja za koje smatram da smo vam ostali dužni ali sada ćemo nastaviti sa odgovorima. Pozvani ste svi, svaki od vas koji ima neku dilemu, neku drugu ideju oko ove inicijative, oko modela ili bilo šta drugo u vezi ove konsultacije, dobrodošli ste da postavljate pitanja i komentarišete. Zamolila bih sve vas da budemo racionalni i da poštujuemo dnevni red i po mogućnosti da ostanemo u okviru dnevnog reda, da ne debatujemo o pitanjima koja nisu deo današnje konsultacije. Hvala vam na razumevanju!

HAKI KASUMI: Hvala poštovanom predsedništvu na datoj reči. Ja sam Haki Kasumi, Koordinator Saveta udruženja porodica nestalih lica sa Kosova. Na samom početku bi trebalo da vam predstavljam i ponovim stav Koordinacionog veća saveta udruženja o inicijativi koju smo već na početku ocenili kao pozitivnu, korisnu i u opštem interesu, ali imajući u vidu situaciju u kojoj se Kosovo danas nalazi, kao i njeni odnosi sa Srbijom, odakle je i došla ova inicijativa, mi smo je primili a i dan danas primamo rezervisano i još analiziramo. Ja bih samo podsetio paneliste i organizatore ove konsultacije, da je na prethodnoj konsultaciji, održanoj u Mitrovici, prihvaćen stav, i unet, koliko se ja sećam, i u zaključke, da Kosovo i, naročito, civilno društvo i organizacije, koje su pozvane da govore o ovom pitanju i zainteresovane, podržavaju inicijativu o stvaranju jedne komisije na nivou Kosova i ta komisija će da uradi svoj posao, podigne pitanje do potrebnog stepena onda vodiči (proces) koji, će postići iskustvo i postići znanje o problemu, treba da donose odluke i da šire saradnju sa zemljama, za koje, će smatrati da imaju potrebu da saraduju.

Molim organizatora i paneliste da za naredne konsultacije, mnogo više vode računa, koga će angažovati da rukovodi odnosno da vodi takvu konsultaciju.

Ja ću spomenuti samo jedan slučaj, da za nas aktiviste društava za nestale osobe, predstavnik iz Vučitrna je nepoznat, anonim. Žao mi je da sam stigao sa zakašnjenjem, ali propustio sam njegovo predstavljanje, ali iz našeg iskustva kao Savet, za naša znanja sa kojima se suočavamo sada deset godina od kraja rata na Kosovu, Avni Melenica ne znam koga predstavlja. Za vašu informaciju, kažem vam da u Vučitrnu radi jedan aktivista veoma dobro znan na nivou Kosova –Sabit Kadriu, koji ima iskustvo, prošlost i znanje a i lično je pogođen. Osim njega je i drugi aktivista, članica Koordinacijskog veća saveta udruženja, čija je porodica isto tako pogođena, Lutfije Behrami, za koju ne znam da li je organizator uopšte pozvao ili ne.

Molim vas, nametanjem takvih neinformisanih osoba za nas, tako nešto je neprihvatljivo i iritira nas, tako da se na sledećim sastancima dogovorimo o ovom pitanju i odgovorimo o učestvovanju na narednim sličnim konsultacijama oko ove inicijative.

Inače, molim vas, još jednom vas molim, jer nisu prisutni predstavnici svih društava i odgovorne osobe koji imaju kredibilitet, znanje i pravo da govore o problemu, o pitanjima, o inicijativi ideji stvaranja jedne veoma važne, normalno pozitivne komisije, sa kojom mi kao nova država treba da se suočavamo i koja nam je potrebna i koju trebamo podržavati na svim nivoima.

Čini mi se kao da se malo politizuje formalna podrška, štaviše rekao bih, možda i individualna podrška predstavnika naših institucija. Molim vas, ja smatram da veći deo naših državnih vođa, uz svo dužno poštovanje položajima koje drže, ali njihovo iskustvo u suočavanju sa patnjama naroda Kosova, nije na nivou njihovih dužnosti, nije odgovornost i nije za zahvaljivati, stoga mi smo preneli kod naših državnika predloge, kritike i naš zahtev da budu pažljiviji koga i šta podržavaju, kako su oni navikli, formalno, pošto štete procesima, štete humanitarnoj aktivnosti i ostavljaju otvorenu ranu i diraju je, ranu koja još uvek curi, još od završetka rata. Za početak toliko od mene. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala, Haki! Da, Avni, dobićeš reč. Još jednom bih htela da istaknem da ovo što je Haki rekao, stvarno ima zabrinjavajući ton i mi imamo razumevanje za vašu uznemirenost. Ja sam, čini mi se, i na početku rekla da ako neko ima prednost na ovom polju onda to su najviše žrtve i ova konsultacija. Mi, koji smo preuzeli organizovanje sledeće konsultacije, to činimo u okviru misija naših organizacija pojedinačno. Tada, a i sada kažem i ponavljam: ja ne ciljам i nikad nisam ni ciljala, da ja predstavljам žrtve, nikako. Ali moje je individualno pravo, a i kao organizacija, da se pridružim ili ne pridružim jednoj inicijativi. I, znam zbog čega. Ja sam aktivista za zaštitu ljudskih prava i sloboda, i to je moja misija. U određenim trenucima, ako se suočim sa neistinom, kršenjem zakona o žrtvama, sa ukaljanim imidžom mojih građana sa Kosova, i drugih ljudi i građana bilo gde, u svetu i regionu, tada ću to javno izjaviti i povući se. Dok nisam videla nešto slično, ja ću biti deo inicijative. Što se tiče

odgovora Melenice, gospodine Melenica ja ću vam dati reč. Elementarno pravo svakoga, jeste da izrazi i kaže svoje mišljenje. Hvala.

Avni Melenica: Još jednom ću se predstaviti, ja sam Avni Melenica, dolazim iz Udruženja porodica nestalih osoba "22 maji" iz Vučitrna.

Što se tiče onoga što reče gospodin Kasumi, samo da kažem, da ako on nekoga predstavlja, kako je moguće da me ne zna, kad imam pet nestalih članova porodice, zasigurno. U mom regionu su 68 nestalih osoba, uključujući i još 4 koji su članovi "22 Maj", u Vučitrnu. Neko je ovo isto pitao i ranije, pa je to sada poznato.

Inače, osobe na koje se gospodin Kasumi poziva, Sabit Kadriu i Lutfije Behrami, ove dve osobe su odbile da svedoče u Beogradu, gde sam ja svedočio. Ovo su osobe koje bih mogao nazvati i destruktivnim osobama, kako i tebe na žalost nazivam. Žao mi je ali ovde nema mesta za destruktivnost. Na kraju krajeva, svako izlaže svoje lične ideje i mišljenja.

Štaviše, ako ne znate o slučaju "22 Maj" možeš kliknuti "22 maji.com" i imaš tačne podatke, sa biografijama, slikama 68 nestalih osoba.

Toliko, neću da idem dublje u to. Ovo je to što sam hteo da kažem.

Haki Kasumi: Kada si registrovao ovo društvo? I, hvala ti mnogo što si rekao da si svedok procesa u Beogradu.

Shukrije Gashi: Hvala, Avni! Ja smatram, rekoh ranije, i ponoviću: zahvaljujem svima vama koji ste došli ovde. Još jednom bih zamolila sve nas, koji smo ovde došli, da pokušamo da razgovaramo u okviru predviđenog dnevnim redom, zbog vremena i cilja ove konsultacije. Hvala na razumevanju!

Avni, zamolila bih te da ne upotrebljavaš grube izraze, jer to nije potrebno, pošto ovde nismo za grubost nego imamo jednu jasnu misiju.

Avni Melenica: Ne mislim da je izraz grub, ljudi su grublji. Problem registrovanja, jer manje, više znam odakle ta direktiva dolazi... Ja sam registrovan, ima dva meseca, kao organizacija, jer želim da predstavim te ljude kao organizacija, i hoću da pomognem ne kao pojedinac nego kao društvo, kao organizacija.

Shukrije Gashi: Hvala, Avni! Molim vas, da li neko drugi želi da dobije reč?

Eli Krasniqi: Okej. Ne mogu reći da mi ne smeta ova vrsta netrepljivosti jer još pre početka diskuje, razgovor se personalizuje, što ne pomaže niti nama, niti ikome drugom.

Htela sam da pitam o podršci vlade i koliko je realna ta podrška vlade, pošto imam utisak da većinu ljudi ovde muči ta vladina podrška. Mi smo navikli na reči, i možda bi vlada tu podršku pokazala konkretnim koracima, koji su do sada propali. i drugo je, da sam nekoliko puta pokušala da shvatim, sa sociološkog aspekta, dvoumljenje ili ne dvoumljenje da se pridruže jednoj ovakvoj inicijativi, a nekoliko puta ispada da treba neko priznavanje žrtava, posle ima tendencija da se to ispravi, da se uzme vlasništvo nad žrtvama i druga pitanja, ali do sada nisam čula neki razlog. Ovo bi možda moglo da se postavi kao pitanje: koji su konkretni razlozi da se ne pridružuje ovoj inicijativi? Jer do sada smo čuli zašto da se pridružimo inicijativi, ali koji su sada razlozi da se ne pridružimo. To je to.

Shukrije Gashi: Hvala, Eli! Pošto ovde imamo predstavnika vlade, ja ću uzeti to pravo na prvo pitanje, ali ako smatra za potrebnim da iznese mišljenje o mojem ličnom gledištu, daću kasnije. Reč ima predstavnik vlade.

Kushtrim Gara: Pozdrav svima! Zovem se Kushtrim Gara. Dolazim iz vladine Komisije za nestale osobe, ja sam šef kancelarije ove vladine komisije.

Ne znam koliko bi sada vredila moja reč, imajući u obzir tu podršku koju su dali Predsednik Kosova, gospodin Fatmir Sejdiu, Predsednik Vlade, gospodin Thaqi, ministarka pravde gospođa Nekibe Kelmendi pa i sam predsednik vladine komisije, gospodin Pren Djetaj, koji je, kao što ste upoznati, prisustvovao takoreći svim konsultativnim sastancima koji su održani.

Podrška vlade, u skladu sa raspoloživim mogućnostima, jer treba napomenuti da je ovo jedna inicijativa civilnog društva, biće nesporna. Znači uvek će biti podrška od Vlade Kosova, a u ovom slučaju, podrška vladine Komisije za nestale osobe, svim inicijativama koje bi doprinele rešavanju sudbine nestalih osoba. Ovo je jedna sveopšta briga za društva, jeste i jedan prioritet vlade Kosova. Samim tim što je prioritet vlade Kosova, odlukom predsednika vlade osnovana je Komisija za nestale osobe. Prošle godine, u decembru 2008, Vlada Kosova je odobrila jednu novu strukturu, sa dodatnim osobljem, znači, povećan je kapacitet kancelarije vladine komisije za nestale osobe i i unaprediće tu kancelariju na viši nivo vlade.

Eli Krasniqi: Koliko je nestalih osoba, do sada pronađeno sa svim tim zalaganjima.

Kushtrim Gara: Ovako! Mandat vladine Komisije za nestale osobe, prvenstveno je koordiniranje svih organizama, bilo vladinih, bilo međunarodnih, bilo mesnih u naporima o obelodanjivanju sudbina nestalih osoba. Komisija je međuministarska, gde učestvuje veliki broj ministarstva koji su deo vlade Kosova. Imamo blisku saradnju sa Međunarodnom Komisijom za nestale osobe. Blisko saradjujemo i sa kancelarijom sudske medicine za nestale osobe. Takođe, blisku saradnju imamo i sa Međunarodnim Komitetom Crvenog Krsta, sa društvima porodica nestalih osoba.

Treba imati u obzir da je prošlo deset godina od završetka rata i jedan od izazova sa kojima se suočavamo sada jeste nedostatak informacija, ali sa koordinacijom i bližom saradnjom sa svim ovim organizacijama koje sam gore naveo, mi se maksimalno zalažemo da obelodanimo sudbinu nestalih osoba. Dobro je da uvek upoređujemo ono što je urađeno i ono što je moglo da se uradi i ono što nije urađeno. Ali ne bi trebalo da se uporedi ono što je urađeno i onog što bismo želeli da uradimo. Želja svih nas jeste da se sudbina nestalih osoba još danas reši. Ali u isto vreme trebaju da se uzmu u obzir i mogućnosti za otkrivanje sudbina ovih osoba.

Trenutno imamo više od 1900, do 2000 osoba koji se smatraju nestalim. Ali u isto vreme treba naglasiti da radimo radimo svaki dan, svaki dan ima slučajeva kad imamo identifikacije, svaki dan se radi na novim iskopinama, predavanje tela rodbinama, svaki se dan radi na traženju novih grobnica, u traženju novih informacija ili informacijama gde su ove osobe. Nastavljaju se razgovori sa Beogradom, u okviru radnih grupa, koji je pod rukovodskom Međunarodnog Komiteta Crvenog Krsta. I naše prisustvo u ovim sastancima radnih grupa je bilo diskutabilno, ali treba naglasiti da je možda to jedini prozor nade odakle možemo izvući neke informacije. Toliko za početak.

Shukrije Gashi: Hvala, Kushtrim! Samo nešto ukratko, Nataša!

Nataša Kandić: Samo da dodam na Kushtrimovo obašnjenje. Mislim da u ovom trenutku mi nismo tražili nikakvu političku podršku za osnivanje komisije, zato što to će doći tek za dve godine. Mi kao pokretači, kao članice Koalicije, tražimo od političara podršku za tu inicijativu na nivou regionalne saradnje, na nivou regionalnog pristupa tom pitanju izmedju ostalim i nestalima i utvrđivanju činjenica o ratnim zločinima. To je za početak nešto važno i dovoljno. Tek kada završimo ove konsultacije, kada stvorimo taj model komisije, mi civilno društvo, mi ćemo onda ići prema vladama i parlamentima i onda tek dolaze stvarno njihovo neko odlučivanje o tome. A dotle je sve vreme u pitanju jedna civilna inicijativa i nama je stvarno važno da imamo podršku za tu inicijativu, nikakvo odlučivanje, nema govora ni o čemu, ni o kakvom odlučivanju.

Halit Berisha: Ja sam Halit Berisha, iz udruženja „Shpresimi” u Suvoj Reci.

Ja sam srećan, u vezi ovog našnjeg pitanja. Pre godinu i po dana, u Suvoj Reci, u restoranu “Rozafa” sa direktoricom Fonda, rekao sam joj da suđenje u Beogradu je farsa i ovo je potvrđeno u govoru predsednika Kosova u Meja, gde je rekao da je suđenje u Beogradu je farsa.

Ja sam sada veoma srećan da se moja pretpostavka od pre godinu i po dana, pokazala istinita, postala realnost i podržana i od strane predsednika Kosova. Zato, ja ne znam da kad gospođa govori, kaže da se ne može kriviti Srbija. Srbija je bila organizovana država, sa vladom, sa svima i sa komandnim

lancem je izvršila sve te zločine koji su počinjeni na Kosovu. Zbog toga ona treba da se kazni kao država, a ne da se kazne osobe koje su na suđenju u Beogradu, ja nisam otišao. Nisam otišao zbog ovog razloga: rekao sam da ne priznam taj sud. Ne verujem da u tom sudu, sudskom savetu, tužilaštvu, nije neko koga ne znam a da je bio u komandujućem lancu zločina, koji su počinjeni na Kosovu i ja ne dam zakletvu pred taj sud i pitam: zašto ona, gospođa direktorica, nije podnela krivičnu prijavu u Sudu u Prizrenu, čijem okrugu pripada Suva Reka, i da ta dokumenta preda Sudu Prizrena nego ih je predala u Beogradu. I da li da će Srbija postati centar sveta i da se svi zločini, koji su počinjeni na Kosovu, trebaju suditi u Beogradu. To je razlog zbog čega nisam tamo išao. Ja sam tri puta bio u Hagu, ali tamo sam išao jer to je međunarodni sud i sva suđenja neka se odvijaju na Kosovu, neka internacionalci sude, i svi oni treba da dolaze na Kosovo. Pre nekoliko dana, čitao sam u novinama da su se u Hrvatskoj osudili i u odsustvu.

U odsustvu se objavljuje nalog za hapšenje za te kriminalce koji su tu, da bi im bilo onemogućeno kretanje iz Srbije, jer trebaju ostati tamo, ili ih dovesti na Kosovo.

Što se tiče ovog pitanja, da vam pravo kažem, sada sam srećan jer sam to znao godinu i po dana ranije.

Povom tog pitanja, ja sam dobio pozivnicu od Partners Kosova (Centra za Administrovanje konflikata), da učestvujem ovom stolu. Baš tu piše konsultacije sa civilnim društvom o stvaranju regionalne komisije. Ja potpuno podržavam predsedavajućeg Koordinacionog Saveta udruženja žrtava i ujedno podržavam predlog Saveta za zaštitu ljudskih prava i sloboda, i ja ih ne vidim ovde, rekli su da se formira nacionalna komisija u Kosovu, kancelarije Fonda su u Beogradu i pripada Srbiji i nema posla sa nama! Ta nacionalna komisija koja će biti i ozakonjena, a mi ćemo ubrzo da pošaljemo pismo predsedniku vlade i predsedniku države i ovom ministarstvu pravde, da se to osnuje ovde, od koga da se osnuje i, i ta komisija neka izvoli i priča sa osnivačima, koji su Fond za humanitarno pravo, oni u Hrvatskoj i Bosni. Oni neka razgovaraju sa njima koje probleme treba mi da rešavamo. U suprotnom, mi, udruženja, nećemo sarađivati.

Još nešto drugo, da kada sam uzeo i pročitao ovaj nekakav njen istorijat, piše u koordinacionoj grupi konsultacija je i *Shpresimi*. Nije istina! To je samo jedna osoba, predsednik društva Hysni Berisha, ne društvo *Shpresimi*. Društvo *Shpresimi* nije, javno kažem to, jer kad su porodice čule za ovo, bili su mnogo gnevni. Zato javno kažem da nije *Shpresimi*. Stoga, mi nećemo sarađivati kao *Shpresimi*, a pojedinci mogu da idu na svoju odgovornost. Gospodin mi je i rođak, i radimo deset godina zajedno. i zbog tog razloga, automatski upravo o pitanju Beograda, pošto do trenutka kad sam bio pozvan, telefonom, da trebam svedočiti, ja nisam znao da on sarađuje sa Fondom, a ja sam bio u predsedništvu društva.

Stoga kažem da mi kao udruženje, u Koordinacionom veću, lepo je rečeno 13. marta jer je uzeto u obzir mišljenje svih društava koji su bili na sastanku, da mi bez formiranja, još jednom citiram, "nacionalne komisije Kosova", nećemo sarađivati u stvaranju njenog fonda.

Druga stvar koja me malo uznemirava, jeste izjava jednog predsednika društva Meje, gospodina Haki Sadriu, koji, u jednom sastanku Koordinacionog Veća je rekao, citiram "gospodin Bekim Blakaj mi je nudio koverat sa 7000 dolara, da mu dam listu nestalih osoba iz Meje, da bi mi manipulirali sa njom". To su njegove reči, nisu moje i ja sada sumjam, na primer, da li se mogu ljudi podmititi, koji zbog novca rade i čuda preko društava, bez znanja društva. Njegov odgovor je bio: ne.

Ova pitanja koja mi spominjamo, ja podržavam kao inicijator. Apsolutno, kada je u pitanju obelodanjivanja sudbine nestalih lica. Ali ja sam ljut, jer gospodin iz vladine komisije o nestalim osobama ... Ja sam bio član komisije tokom mandata gospođe Nysrete Kumnova. Ali ja sam još 2001. kao član društva *Shpresimi*, i član Koordinacionog veća, rekao da ako treba uraditi posao, da bi imali tačan broj sa imenom i prezimenom i biografijom, sa imenima majke i oca poginulih i nestalih u

Kosovu, treba da se formira radna grupa a ne komisija.

I dan danas, ja izjavljujem, da ni tada, a ni sada se ne zna tačan broj nestalih osoba. Ja imam jedan list pred sobom, FHP u novini *Zeri*, datuma 17.10.2008, kaže da iz poslednjeg rata na Kosovu ima 13.000 žrtava. Odakle oni znaju da ih je 13.000? Da li su 13.001 ili 13.005? I, odakle im ovi podaci i koje niko na Kosovu nema, niko na Kosovu ne zna tačan broj žrtava tokom 98-99. godine u Kosovu.

Stoga manipulacija sa ovim, kao što su novine *Zeri*, datum 17.10.2008, manipulacija sa ovim vodi nas do sumnje i o Fondu za humanitarno pravo ili u neku drugu organizaciju, koja se bavi rešavanjem sudbine nestalih osoba.

Ja sam postavio pitanje i u Koordinacionom veću, i vladinoj Komisiji da su 26.12.2002. na Merdare stigla 8 tela, za koja mi nismo znali. Vraćeni su bez analize DNK. Kad smo saznali za to mi u Koordinacionom telu smo bili potreseni, i rekli kako je moguće da tela stignu iz Srbije a da niko od nas to ne zna. Ova tela su došla iz Petrova Sela, iz Srbije. Od datuma 26.11. 2002. godine stigla su samo osam tela. A 2003. godine su stiglo je 186 plastičnih džakova, u njima su bile kosti osoba koje su bili oteți, ubijeni ili usmrćeni na Kosovu, da bi sakrili tragove zločina. Godine 2004 stigli su, neću da pominjem datume, 183 plastična džaka, 2005. godine 296, i poslednji kontigent, uslovno rečeno, jer su oni ljudi koji su živeli na Kosovu, datuma 30 juna 2006. stiglo je 120 plastičnih džakova i pitao sam, da li se neko iz pravdsuđa, tužilac ili neko drugi sa ovih 18 kontigenata, zainteresovao šta ima u tim plastičnim džakovima, da li su to ljudi koji su ubijeni i da se bar pokrene krivični postupak protiv N.N., protiv Srbije, koji su ih uzeli i odneli. Nikoga nisu interesovala ova pitanja, koje mi danas ovde diskutujemo. A to je bio jedan od zadataka tužioca, da neko viši od njega, njemu povuče uši i kaže da ih pošalje, za svaki datum, kada oni stižu u Merdare, u tu primopredaju džakova, da bi se one pokrenule.

Drugi problemi, koji mene uznemiravaju su da su do dan danas, oko 100 i nešto, krivičnih prijava od 2001 do danas, obavijene prašinom u tužilaštvima Peći, Prizrena i druge i niko nije mučio glavu da se ti procesi pokrenu.

Zabrinjava me slučaj Male Kruše kad svi mi članovi Koordinacionog veća imamo platno sa imenima onih ljudi koje su poznavali meštane koji su počinili zločine i to platno su posekli. Niko se nije zainteresovao da kaže da li je to istina ili ne, ili da odgovornost uzmu porodice.

Ova pitanja mi stavljaju do znanja da nekome smeta proces obelodanjivanja sudbine nestalih osoba, a mi smo oni koji smo podržali porodice žive i Koordinaciono veće je ona karika u lancu koja je vezala brige i potrebe, sva ona svedočenja porodica da kažu ovo rukovodiocima koji su trebali da ovo obelodane.

Desetog aprila 2003. Skupština Kosova je usvojila dokument koji obavezuje subjekte koji treba da rade na obelodanjivanju sudbine nestalih ili na pronalženju osoba. Isto tako 2005. jedna deklaracija koja je dva puta obradila ovaj problem nestalih za deset godina. Da li se neko prisetio, ili u skupštinama opština, ja kad sam bio član veća, mislim vladine komisije u jednom sastanku udruženja ovih predsednika opština tražio da li se na nekoj opštini bar jednom postavilo na dnevni red pitanje nestalih osoba. Najgore od svega jeste da je predsednik opštine Dragaš gde nema ni jedne nestale osobe prisustvovao sastanku a predsednici opština gde imaju više nestalih osoba nisu ni razbijali glavu da prisustvuju.

Ovo su problemi koji se nagomilavaju. Ali ako vlast neće, koliko mogućnosti mi kao društva imamo. Mi imamo mali kapacitet, i finansijski, kako hoćeš, i kadrovski, a vlast ima veliki kapacitet, ima novca, ima ljudi koji ako hoće da rade, da bi mogli makar nešto, danas mi ne bi diskutovali ili da Halit Berisha diskutuje da se ne zna tačan broj poginulih i nestalih osoba na Kosovu ni nakon deset godina.

Stoga, krivica je siroče, ali mi iz društava, iz udruženja porodica nestalih, uvek ćemo podići glas i nećemo ih ostaviti na miru sve dok se vlast ne osvesti i kaže: pa čekajte, kako kažu ovi pravnici, ja

nisam pravnik, ti ratni zločini nikad ne stare, ne zastarevaju, i danas ako započinjemo, za godinu dana mi možemo imati puno dokaza da ih možemo nazivati imenom i prezimenom, ne toliko brojeva nego ime te osobe koja više nije među nama.

Još jednom ću naglasiti: nećemo učestvovati u REKOM ili kako se to već zove, dok se ne stvori *nacionalni savet* da te naše zahteve iznesemo pred savet a savet ili vlada da to ozakonjuje i lista zadatke i poslove koje će obaviti taj savet. Zato on [REKOM] neka se bavi sa onim iz Bosne i drugih država koje su tu.

Još nešto da spomenem, jer sam zaboravio da kažem. Kad su tri protokola bila potpisana, između UNMIK-a i onog saveta, kad je bio Nebojša Čović ne više potpisan sa vladom Srbije nego da obavezujući vladu Srbije za to, sa nekim takozvanim savetom za Kosovo, što nas obavezuje i da ironija bude veća, u članu 10 gde se govori o povratku, repatrijaciji, repatrijaciji ili kako se već kaže tu, u članu 10 treba reći, da u slučaju repatrijacije građana koji dolaze iz Srbije, oni ne smeju imati ni sredstva za informisanje, niti smeju da imaju građane odatle. Ali mi, sa upornošću smo otišli, i 17 puta smo bili prisutni tokom tih poslova. A šta to znači? Znači nije obavezao vladu Srbije, i kaže da on nema ništa sa tim, jer je to uradio NN Čović i do viđenja, sada nije ni ministar, ni ništa

Znači sve to je išlo na jedan perfidan način, jedino i samo, i ja sam ubeđen, kao građanin i kao rodbina nestale osobe, kao građanin, jedino i samo, da minimalizuje pitanje nestalih osoba na Kosovu.

Shukrije Gashi: Hvala, gospodine Halit Berisha. Ova informacija koju ste dali je dragocena i smatram da sigurno postoji i negde drugde, ali je dobro da je i javno rečena. Ovo su argumeti i ja se trudim da shvatim vašu zabrinutost. Još nešto da kažem da mi koji smo predstavnici nevladinih organizacija podržavamo inicijativu, to radimo u okviru dobre volje i ne nameravamo da imamo pravo da predstavljamo državu. Državu predstavljaju samo vlade država, predstavnici vlade. Tako da je do pojedinaca, predstavnika društava da li žele da budu deo inicijative ili ne.

Naš cilj je da doprinesemo makar i malo u razumevanju tranzicionalnog prava na lokalnom nivou, regionalnom i međunarodnom. Naglasila sam ranije da svi ovi nivoi su uslovni i, ponovo kažem, da mi ovde nemamo nikakvog materijalnog dobitka osim onog moralnog koji je volja. Ništa drugo nema ovde.

Što se tiče vaših pitanja upućenih Fondu za humanitarno pravo, ovde je Bekim Blakaj i ja ću mu dati reč. Ja znam da će Bekim pokušati da bude racionalan tako da ne izlazimo iz dnevnog reda. Hvala!

Bekim Blakaj: Hvala, Shukrije! Čuo sam da sam pomenut, pa sam i zatražio reč. Zovem se Bekim Blakaj. Jam šef Kancelarije Fonda za humanitarno pravo Kosova.

Gospodin Halit Berisha, dao je jednu izjavu za štampu, koju je imao Fond za humanitarno pravo, gde se spominju 13.000 žrtava. U stvari tu su oko 13.000 žrtava, jer još nismo završili sa našim istraživanjima. Ali, ja verujem da ćemo ubrzo doći do tačnog broja i sa imenima i prezimenima.

Mene čudi činjenica da Koordinaciono veće, koji je sačinjen od 21 društva, kako nisu do sada došli do liste sa imenima i prezimenima.

Halit Berisha: Imamo

Bekim Blakaj: U redu, vi ste rekli da niko na Kosovu nema tu listu! i molim vas slušajte me, jer ja sam vas slušao pažljivo dosta dugo.

Druga stvar jeste. Na nekom sastanku Koordinacionog veća, neki gospodin je rekao da sam mu ja nudio novac za listu. Mi imamo liste, i ne samo liste sa imenima i prezimenima, nego sa tačnim podacima, personalni podaci žrtava, podatke oko načina kako se to desilo, okolnosti ubistva ili nestanka. Gospodin Halit Berisha nije došao na našu prezentaciju koju smo imali u Suvoj Reci pre nekoliko nedelja, jer je imao vrlo dobru priliku da vidi liste sa imenima, sve podatke žrtava koje su poginule, ubijene ili nestale na teritoriji Suve Reke. Žao mi je, ali ipak ste dobrodošli kad god zaželite

da dođete u našu kancelariju i da vidite te podatke.

Dok u tim vašim sastancima gde postoji druge cifre, ja sam čuo da ima i i drugih predloga da se zabrani rad nekim organizacijama koja se bave ljudskim pravima kao da je tamo kongres komiteteta ili tako nešto. Zato ja neću da se bavim tim pitanjem. Ja sam uvek na raspolaganju i naš posao je sasvim transparentan i mi ćemo nastaviti i vrlo brzo imaćemo liste sa imenima i prezimenima, tačne. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala, Bekim! Da, izvolite gospodine Merlaku!

Ymer Merlaku: Podržavam reč predsednika udruženja rodbina Kosova, gospodina Haki Kasumi. U vezi pitanja nestalih, mi smo eto 11 godina zajedno sa Hakijem, i niko ne zna bolje od nas situaciju na terenu Kosova. Danas, vrlo lako čovek sa dvoje, troje ljudi može osnivati društvo i bave tim pitanjem, i to je njihovo pravo jer, civilno društvo podržava ove inicijative ali, ovde kao što i reče predsednik, nećemo ometati ali smo mnogo rezervisani oko učlanjivanja ili osnivanja ove komisije o istini. Mi znamo, da ove komisije o istini postojale su u mnogim zemljama, gde je bilo konflikata i one su se čas gasile, čas obnavljale, dok je Kosovo sasvim drugačije od ostalih zemalja. Mislim da i mi u Veću, gde smo oko 25 društava, uvek dizali glas i kazali da se formira jedna nacionalna komisija na nivou Kosova, znači od Kosovske vlade, i da ona može raditi, sarađivati sa svim društvima, Fondom i svima. Dok, što se tiče rezervisanosti koju sam spomenuo, ja ću dati samo jedan primer. Nataša Kandić je uticala, sigurno je uticala i podržala sud u Beogradu, koji je sudio o porodici Beriša tamo. Tako mislim!

Ovde možemo doći do zaključka, da se počiniocu zločina sudi na mesto zločina. Vi ste pogrešili sada, Nataša. Vi ste pogrešili. Po svim zakonima, po svakom međunarodnom zakonu, sa svim konvencijama, je pisano da se zločin kažnjava na mesto zločina. Vi ste ona koja je uticala da se održava u Beogradu i da se Beogradski sud legitimise i drugo. Ovo me tera da mislim, da vi niste puno ozbiljni i da imate vaše ciljeve. Zasigurno se tu kriju i druge stvari, koje mi ne znamo ili ti neko drugi zna. Mislim da mi, udruženja, veće, trebamo razmisliti da li se to treba podržavati ili ne. Dok, zahtev porodica i veća je, da se stvori jedna nacionalna komisija o istini na Kosovu–nacionalna za sve. Od mene toliko. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala gospodine Merlaku! Nataša?

Nataša Kandić: Pa moram nešto da kažem što nije mi lako to da kažem. Ali je uvek to rastuži i pitam se šta je sa ljudima, šta je sa ljudima ako mogu da govore meni što ja ne podižem optužnice, šta se iza toga krije. Pa gde ste gospodine Halite vi, a i vi gospodine Merlaku. Gde ste vi bili za vreme NATO bombardovanja da nešto kažete. Da kažete nešto što sam ja rekla. Zašto niste to, odmah posle, kada su došli ovde međunarodne snage i rekli ona je, ona radi protiv nas, nego ste se setili danas posle deset godina. Ja samo mogu da kažem da je to ružno, ali ja nisam ovde zbog vas. Zbog vas gospodine Halite, iako sam provela sate i sate razgovarajući u Suvoj Reci, ali nikada ne bih došla ovde zbog vas, nego zbog žrtava. I vi mi to pravo ne možete oduzeti, zato što vi ništa niste uradili za te žrtve. Ništa! Vaš brat je hiljadu puta pomenut na sudjenju i vi niste ni zbog toga hteli ništa. Prema tome ja od vas ne očekujem ništa pozitivno u odnosu na žrtve. Meni je žao što gospodin Merlaku ovako govori. Meni je žao što gospodin Kasumi ovako rekao, ali to je vaše pravo. Ali vi meni, kao što mi niste naredili, dodji pa nešto radi, pa pogledaj šta se događa na Kosovu, kako srpska policija i vojska ubija, nego sam sama to radila. Tako isto, i dalje radim, apsolutno po svojim nadzorima, po svojim principima i molim vas da više, kad god hoćete nešto da kažete nemojte se meni lično obraćati, nego možete lepo jednom napišite na papiru i to javno objavite, ali ja ovde nisam zbog vas i nisam zbog ljudi koji tako ružno govore, kao što i vi govorite.

Halit Berisha: Moju moralnu obavezu sam ispunio jer sam predao moj zahtev Haškom Tribunalu i tri puta sam bio u toj sudnici za vreme suđenja Miloševiću, za vreme ove trojice i sada pre 12–13 dana

bio sam na suđenju Đorđevića. Ja sam svoju moralnu obavezu ispunio tamo, i moja cela dokumentacija koju sam podneo, uzeta je kao materijalni dokaz za sud. Ja sam izvršio svoju dužnost, a u Beogradskom sudu nikad.

Shukrije Gashi: Hvala! Reč ima Shaban Terziu, jer se već nekoliko puta javio za reč. Izvolite Shaban!

Shaban Terziu: Hvala! Pozdravljam sve prisutne. Kao inicijativa, svaku inicijativu koja ima dobru volju jeste dobra, da se razumemo. Nemojmo se ovde konfrontisati. Ja mislim drugačije a ti misliš drugačije, zašto sam ja ovako uradio a ti trebaš da uradiš kao i ja. Delovanja i mišljenja su različita i parlamentarizam to dozvoljava.

Sada idem po redu. Ja se zovem Shaban Terziu, dolazim iz profesionalne multietničke organizacije iz Gnjilana. Ja se fokusiram tamo gde imam najviše znanja. Zanimljivo je da dva društva nisu pozvana ovde. Apelujem da se pozovu: Društvo ratnih veterana Oslobođilačke Vojske za Medveđe, Bujanovac i Preševo i Društvo porodica palih boraca. Ja sam u stalnom kontaktu sa njima jer pripadam tom regionu.

Stvar je da treba da budu pozvana i društva bivših ratnih veterana, društva palih boraca i da se na ovim konferencijama, stolovima pozovu i društva iz Srbije. Imam jedan podatak jer ja sam učestvovao na Jahorini u Sarajevu kada mi je jedan vojnik rezervista iz zone Karadaka koji je bio sa mnom u Jahorini dao puno podataka. Govorili smo zašto da se ne pozivaju takve osobe i daju konkretne stvari. Mislim iz Srbije. On je bio iz Surdulice i te stvari su bile mnogo konkretne, sa puno smisla i mnogo realne. Apelujem da se ubuduće na ovim konferencijama i stolovima pozovu i društva iz Srbije.

U Gnjilane naše društvo namerava da organizuje jednu debatu, konferenciju ili sto sa bivšim vojnicima Oslobođilačke Vojske za Medveđe, Bujanovac i Preševo i veteranima rata i porodicama palih boraca, naročito posle hapšenja tri osoba iz doline Preševa kad se zna na koji su način uhapšeni i nasilno odvedeni u Beograd.

Ja imam kontakte i oni apeluju kod mene a ja apelujem da se organizuje jedna konferencija u Gnjilanu u vezi ovih podataka, zato što imaju puno toga da daju, imaju puno rečnih stvari da nude. Neko kaže odakle ti ovo znanje. Sa predlogom i insistiranjem Američkog Instituta za Mir, odnosno Daniela Servera i šefa američkog Pentagona, ja sam učestvovao u demilitarizaciji Oslobođilačke Vojske za Medveđe, Bujanovac i Preševo. Znači ostavljeno je po strani, posebno je ostavljeno po strani od vlade ili struktura Srbije gde se oni ne pozivaju, ne zovu nego samo osmatraju, zlostavljaju i gone. Imamo mnogo porodica došlih iz doline Preševa u Gnjilane jer su proganjani. Imamo ih sa ženama i decom, došli su i sklonili se a neko njih treba da pozove, pozove zašto ste u ovom stanju. Srpska vlast zašto ova zlostavljanja, rat je završen, onda šta kasnije.

Ja lično kao Shaban i kao organizacija imam posebno poštovanje prema gospođi Nataši Kandić jer je puno uradila za Kosovo i mi smo možda nešto uradili, ali nismo mogli nikada uraditi onoliko koliko smo želeli, naše želje i mogućnosti se mnogo razlikuju i ne mogu se ni približiti jedna drugoj.

Imamo konkretan slučaj slučaj Paraćina, slučaj Aziza Kelmendija. Rizah Xhakli je moj prijatelj. Ona je uticala kad je bio kažnjen sa 20 godina i odležao je na Paraćinskom zatvoru. Ona je uticala da se Rizah Xhakli oslobodi pre vremena. Ovo su konkretne stvari. Da ih ne politizujemo. Civilno društvo ne sme da bude jednostrano. Ko je radio, ovako je trebalo, ne gledajmo jedne druge nego da idemo napred. Inicijative su dobre. Nacionalne Inicijative koje bi bile državne, to je vrlo dobro. Dajmo predlog, ali dok se ta nacionalna komisija osnuje dajte da radimo ne da kočimo. Predlog je dobar. Treba da se formira nacionalna komisija, ali mi svi treba da radimo. Neka ostane kao inicijativa i kao zaključak sa ove konferencije, ali ipak do tada neka radimo. Aktivnosti moraju se nastavljati, neko to očekuje od nas. Izvinjavam se!

Shukrije Gashi: Hvala gospodine Terziu. Sad ima reč Ruzhdi Jashari.

Ruzhdi Jashari: Prvo mi dozvolite da pozdravljam paneliste ovog stola, ove debate. Isto tako i udruženje i društva porodica nestalih osoba i sve prisutne zajedno sa masmedijama, a ovde su i predstavnici vlade.

Ovaj dan je datum kada ostali odmaraju, ako mogu raditi u subotu, ali su zamenili odmor sa ponedeljkom. 9 je maj, Dan Evrope i mnogo je dragoceno da su upravo ovog dana fokusirani, kamere su orijentisane za razgovor o jednom veoma vitalnom i životnom pitanju za osobe koje traže pravdu, za osobe koje traže da budu pronađene, za osobe koji nisu u našoj sredini i koji nam svima nedostaju.

Možda je na početku trebalo da naglasim ko sam ja. Mi se od ranije poznajemo sa mnogo i mnogo ljudi, sa mnogo aktivista, ranijih aktivista ljudskih prava, posle jedan novinar sa ratnog fronta, pa jedan direktan učesnik branioca iz Haga, za jedno tri godine sam radio na slučaju Limaj i drugo.

Stvari su malo dublje, meni se čini i da su sa jednim zahtevom malo sublimnijim nego one pojedinačno, izmrvljene i podeljene jedno po jedno u personalna pitanja i manje.

Mi treba da mislimo da svet ide globalno, ali treba da mislimo i malo globalnije. Mislimo globalnije znači da je dobra inicijativa, dobrodošlo je što sa vaše strane podižete jednu asocijaciju na regionalni nivo. Možda regionalni, malo na nivou Balkana, ali regionalni na evropskim nivou, možda i međukontinentalan i drugih kontinenata da pritisci dolaze i izvane za sisteme, za vlade gde je moguće da se procesi izguraju pravo direktno da se reše problemi i da se pravda postavi na mesto.

Mislim da je na Kosovu bilo odugovlačenja i da je su to neopravdane činjenice desetogodišnjeg čekanja. Da se čeka deset godina da bi se saznalo gde se jedna žrtva nalazi, da im se kosti barem nalaze. Ili čekati 15 godina kao u slučaju Bosne. Na Kosovu možda se može reći i opravdati ovo čekanje u jedno pravnom sistemu sa tri para zakona, jedna trostruka pravda. Pravda sa regulativama UNMIK-a, sa sedištem u Njujorku, posle jedna sasvim druga pravda sa zakonima prenetim od bivšeg sistema koju je trebalo primenjivati i one sopstvene od strane samoupravnih organa koje su bile formirane i komesarijat odnosno pod administratorom UNMIK-a.

Znači ovih tri para zakona u jednoj razini, sve sa predrasudama i zaobilaženjem jedan- drugog tako da su pritisci bili jako tromi ili nejakim od ljudi koji su tržili da se žrtve nađu, ili barem njihove kosti nađu pa da se sahrane i jedan ozbiljan nedostatak u ovom pravcu jeste nedostatak pravne zaštite - institucionalni zakonski aspekt u ovom polju.

Zato ja lično mislim, iz iskustva koje smo imali i imamo, mi tamo, u Štimlju, skoro da smo sredili pitanja sa žrtvama i nemamo briga o time. Znači skoro sve su pronađene i vraćene, sa izuzetkom još 5-6 žrtava čiji se ostaci moraju pronaći. Neka se onda podrži ova inicijativa i pritisci da dolaze upravo iz vanskog polja za države. Možda je malo teže gospođi Kandić ovde, pored činjenice da je veliki pritisak na njenu državu učinio da se mnogo pitanja obelodane izlaze pred pravdom.

Mogućnosti da joj pomognemo mi kao Kosovo i kao Kosovari ili udruženje možda su male, nevelike, ali narod iznutra ima najveću snagu da izvrši pritisak na svoju vladu da obavi svoj posao. Jedno takvo udruženje u Srbiji čini pritisak većim, jedna civilna organizacija na Kosovu čini jedan veliki pritisak.

Stoga, diskusije ne mogu ići u šablonu i da se civilno društvo identifikuje sa državom ili vlašću. Svaki radi svoj posao. Neka Nataša uradi svoj posao, neka se osnuju takve organizacije. Inicijativa i Veća o ljudskim pravima je dobrodošla i ona je već postala nacionalno veće, ali neka ima mesta u ovom organizovanju, neka se dodaje sutra modalitet gradnje, neka sutra ima poziciju i formirano nacionalno veće, neka ima jednu poziciju modalitet ove gradnje i gospodin Kasumi koji ima jedno dobro izvanredno organizovanje oko ovog pitanja i njihov pritisak nije nikad prestao. Znači imam poštovanje, posebno poštovanje prema njemu, da je sam besprekidno radio, ali nema presuđujuće pravo da napada u drugoga. Imaju oni statute, programe i njihova posla. Ja još jednom kažem da sam vatreni pristalica ovih poslova znajući da je za Kosovo ozbiljna smetnja ponekad kretanje napred za koje treba ispuniti neke kriterijume.

Podržavam podršku vlade i predsednika države koji podržavaju ovu inicijativu i to je pozitivna strana. Sa jednog aspekta treba proći kroz neka pitanja, da ispunimo neke kriterije da bi mogli da idemo tamo gde pripadamo, u Evropi, da bi mogli drugi mehanizmi ići drugde gde je potrebno. Vanjski pritisci, zašto ne tražiti jedan pritisak, jedan pravni modalitet ovog regionalnog organizma, koji može ići pravo u Evropsku Uniju. Ovo može direktno ići u Venecijsku Pravnu Komisiju i na ovim pravnim aspektima može da se vrši pritisak i da se stave smetnje i za Srbiju. Ne možeš ovo uraditi, i zato treba ovi pritisci da budu veliki. Zato ovde imamo i Bosnu. **Ovde je i Kosovo, ovde je i Srbija, ovde su još neki drugi stoga će naši pritisci biti snažniji ako možemo izaći van i stvarati snažne regionalne organizacije.** Ja je podržavam i još jednom snažno konfirmišem ove stvari. Hvala za reč i strpljenje koje ste pokazali i slušali me.

Shukrije Gashi: Hvala puno Ruzhdi za ovo jako dobro i sažeto izlaganje. Sada smatram da trebamo biti malo racionalniji jer trebamo pokazati film o Komisiju u Maroku. Izvolite.

Rexhep Lushta: Još jednom se svima zahvaljujem. Ja sam Ređep Ljušta, predsednik Islamske Zajednice u Mitrovici. Zahvaljujem organizatore ovog stola, takođe zahvaljujem i sve goste koji su ovde došli.

Prvenstveno želim da izrazim žaljenje, za neke diskusije koje su vođene ovde između nas, i koje bi bilo bolje da se vode kad bismo imali međusobne sastanke, tih udruženja ili tih društava, a ne na nekom stolu kao ovaj. Bilo kako bilo, ja puno podržavam diskusije gospodina Jašari i gospodina Terziu.

Žao mi je da se jedna ovakva inicijativa, kakva je ova danas ovde, nije preuzela ranije, koja nam je, kao što je rekao i gospodin Ruždi – potrebna za otkrivanje činjenica i otkrivanje sudbina nestalih osoba, da bi mogli da izađemo i van granica naše zemlje. Dok se ne uradi jedna takva stvar, biće malo teže da nađemo sve ove žrtve, koje danas svima nama nedostaju.

Ono što me zanima jeste da pitam i gospođu Kandić, prema kojoj imam posebno poštovanje za posao koji je uradila, jer da se kaže stani ili da se izlazi ispred vlade Srbije, u takvim okolnostima kao što je ona uradila, ne samo za naš narod nego, za sve žrtve u regionu bivše Jugoslavije.

Zanima me da znam kakav je odnos između Fonda za humanitarno pravo i Srpske pravoslavne crkve i drugim verskim zajednicama u Srbiji. Ovo pitanje postavljam jer vidimo da srpska pravoslavna crkva, naročito tokom rata a i posle rata je politizovane preko mere, stvar koju mi, kao verska zajednica, kažem i Islamska Zajednica i druge zajednice, ne treba da se politizujemo, nego da budemo u službi naroda, i da jedno takvo pitanje koje je opomena za sve nas – zanemariti verske zajednice u takvim inicijativama.

Mi kao verska zajednica trebamo, da iz našeg ugla, damo naš doprinos i odigramo našu ulogu u otkrivanju sudbine nestalih lica. I to možemo mnogo lako uraditi.

Ja sam iz Mitrovice. Mitrovica je krizni centar. Je centar, gde je sav problem Kosova, možda sav je povezan u čvor Mitrovice. Spomenula se konferencija održana u Mitrovici, islamska Verska zajednica nije pozvana. A to je greška, ali možda nisu pozvane ni druge verske zajednice.

Ja , personalno, osim što sam predsednik Islamske Zajednice u Mitrovici, istovremeno sam bio i osnivač jednog, multietničkog društva, ili veća još 1999 godine, kad su svu mislili da su razgovori sa srpskom stranom nemogući, a mi smo uspeli da još novembra 99 sednemo za stolom Albanci i Srbi zajedno. Hoću reći da smo učinili velike pokušaje da stignemo do jednog puta, koja nas vodi do jednog stabilnijeg mira, ne samo u Mitrovici nego i na Kosovu i ako mi sada počinjemo da se međusobno optužujemo, nećemo ništa postići.

Zato završavam sa nadom da da će ovaj savet, u svojim grudima imati i predstavnike verskih zajednica, koji će dati svoj doprinos, koji će odigrati jednu posebnu ulogu u ovom procesu, koji je stvarno proces i koji nas sve, muči **jer za sudbinu nestalih lica ne treba da se zauzimaju samo**

udruženja i društva nego, svi mi moramo da se bavimo njihovom sudbinom. Ja imam neobično dobru saradnju sa društvom “Kujtimi” iz Mitrovice, sa gospodom koji stvarno rade jedan ogroman posao. Žao mi je da gospodin Šeremeti, a ni čika Bajram nisu ovde, ali oni su uradili jedan stvarno veliki posao tamo u Mitrovici.

Mi, kao Islamska Zajednica, završiću sa ovim, često smo apelovali i kod međunarodnih zajednica, i kod vladinih predstavnika ovde, da mesto gde je ranije bila džamija Ibra, da se istražuje, da se pretražuje jer postoje sumnje da se tu nalazi jedna masivna grobnica. Ali do sada, uvek smo nabasali na gluvo uvo. Stoga, nadamo se da ćemo sa ovom komisijom, najmanje, postići da se to mesto istražuje, i da se skine jedna sumnja, koja vlada u narodu, da tu postoji neka masivna grobnica. Puno hvala!

Shukrije Gashi: Hvala puno za ovu sažetost informacija. Ja verujem da ćemo u bliskoj budućnosti sa našim savetima, svakako da uključimo i Islamsku zajednicu, a i sve druge verske zajednice. Ovo je i bila naša namera i nećemo stati samo na tome, ali ovo je samo početak, i svi oni koji imaju dobru volju pozvani su da prisustvuju i organizuju takve konsultacije. Hvala!

Nataša Kandić: Odgovor samo na pitanje gospodina Lušta. Organizacija za ljudska prava u Srbiji imaju veoma kritički odnos prema Pravoslavnoj crkvi i učešću i delovanju srpske pravoslavne crkve počevši od devetdesetih godina. Jedini izuzetak čini nam se ovde na Kosovu da je to bilo odmah 99 godine i da je to imao otac Sava ali njega više u javnosti nema tako da nema više nikakvih vesti o tome koja je njegova danas pozicija, ali naročito Srpska pravoslavna crkva na Bosni i Hercegovini je imala taj da kažem vrlo transparentan učesnički odnos u svemu što se događalo i to organizacija za ljudska prava su veoma – veoma transparentno kritikovale vrlo otvoreno.

Ylber Maxhuni: Zahvaljujem na datoj reči! Još jednom vas pozdravljam u ime Ne Vladine Organizacije “Youth step” iz Vučitrna. Ja mislim da ...

Shukrije Gashi: Izvinite, možete li se predstaviti?

Ylber Maxhuni: Da! Ja se zovem Ylber Maxhuni i predstavljam nevladinu organizaciju iz Vučitrna. Hteo sam da se nadovežem pridržavajući se programu ove diskusije u vezi sa potrebama komisije, očekivanjima i tranzicionom pravu, mehanizmima i odgovornostima, sa potrebama i očekivanjima žrtava. Ja mislim da je neizbežna potreba za formiranjem jedne takve komisije, i da je preko potrebna za naše društvo i stabilizaciju Balkana, i mislim da ova inicijativa treba da se podrži i takođe ohrabrujem gospođu Nataša Kandić, i posle onih diskusija koje smo danas čuli, malo je teško da se govori, ali ponovo, mislim da je to mnogo pozitivno da naše društvo napreduje. Mislim da, pitanje mehanizma jeste pitanje stručnjaka i u vezi ovoga imamo jedan projekt–statut i verujem da je veoma dobar, dobro detalizovan a za samu inicijativu ove komisije mislim da je urađena prava stvar. Toliko! Zahvaljujem vam, bio sam mnogo uzbuđen, i mislim da nisam mogao reći sve što sam želeo ali nadam se da ću sledećeg puta biti više relaksiran.

Shukrije Gashi: Hvala puno! Samim time što ste se izrazili da je inicijativa pozitivna i da je podržavate ima veliki značaj. Hvala!

Da li da nastavimo sa prikazivanjem filma ili možda još neko želi da dobije reč? Samo još jedan.

Izvinite, samo još nešto i posle prikazivanja filma imaćemo diskusije, tako da se ja izvinjavam ali je bolje da se pridržimo dnevnog reda i posle nastavljamo sa diskusijama. Onda možete uzeti reč.

(Prikazivanje Filma)

Shukrije Gashi: Dobro, nastavimo i završimo jednom sa diskusijama i posle ćemo nastaviti. Izvolite molim vas.!

Sylejman Bytyqi: Ja sam Sylejman Bytyqi iz Uroševca. Ovde sam u svojstvu bivšeg političkog

zatvorenika.

Pozdravljam inicijativu za organizovanje ovog sastanka i u prvom redu bi hteo da zahvalim domaćinima, posebno gospođu Nataša Kandić, čiji doprinos u pravcu zaštite onih koji su na bilo koji način bili žrtvovani, onih koji su bili proganjani, ne možemo poreći. Zato jednostavno, rekoh da iskoristim priliku da joj se srdačno zahvaljujem za sve ono što je uradila u ovom pravcu.

Treba se pozdraviti inicijativa da se sve ove strukture ovde skupe i mislim da je zadnji trenutak da se ozbiljno bavimo ovim pitanjem. Ako za deset godina nismo uspeli da uradimo značajan korak napred u ovom pravcu, sa ovim tempom kojim se stvari razvijaju ovde kod nas u Kosovu, možda bi trebalo proći mnogo duže vreme i jednog će dana druge generacije reći da oni nisu ispunili svoju dužnost.

Najbolji put da se ovaj problem reši, naravno da nije lak, težak je, delikatan i kompleksan. Barem ja tako vidim i pitanje nekih diskusija jer na kraju krajeva nam ostaje da trebamo pokušati, jer oni koji su bili upleteni u sve ono što se desilo, a naročito oni koji su ispaštali traže jedan odgovor.

Ja vidim da nema puno otvorenih puteva. Naprotiv vidim da ima mnogo smetnji i barijera. Ali da se ovako nađemo i diskutujemo, smatram da je mnogo pozitivno jer jednog dana nećemo biti u stanju da odustajemo i kažemo da nismo ništa postigli, ali ćemo bar pokušati i jednog dana otvoriće nam se neka vrata.

Mislim da, još jednom ponavljam to, je dobro da smo se sastali ali kasnimo za vremenom, zato što će nam ovim tempom kao što rekoh možda trebati još 100 godina. Stoga nemojmo optuživati gospođu Kandić zato što je došla da otvori to pitanje ovde, naravno ne samo sa svojom inicijativom nego treba da joj se zahvaljujemo za inicijativu, dok na nama ostaje da uradimo najveći deo posla.

Ja sam jednostavno od onih koji zna puno o tome da priča, ali puno toga koordinirano, puno akcija, puno aktivnosti i puno društava i tako dalje i tako dalje ovde na Kosovu i možda ovo je bio jedan od razloga da su zapisi ostali raštrkani po raznim centrima i nemamo mogućnost da ih skupimo na jedno mesto

Stvar komisije. Ja verujem da ukoliko ovo prepustimo raznim NVO i pojedincima onda nećemo mnogo daleko stići. To je zadatak kojim treba da se bavi jedna vladina institucija i ova nacionalna komisija koja se ovde spomenula, jer imaće više mogućnosti i verujem da tu komisiju mi moramo potpomagati u raznim načinima a i pojedincima koji učestvuju ovde, kao i udruženjima, grupama, društvima i tako dalje.

Pre nekoliko dana sam čuo da na Kosovu ima i deluje 4.900 ne vladinih organizacija. Ni danas ne možemo shvatiti. Ali koja su njihova polja delovanja, čime se bave, ako se uopšte bave, uglavnom sa nekim sporadičnim nevažnim delatnostima a sadržaj je i on jedna vrsta mini-biznisa, da tako kažem, dok je ova grupacija ili društva koja se bave ovim pitanjem nemaju ni najmanju finansijsku, materijalnu ispomoć i drugo a ni podršku do ovoga trenutka i zadnje je vreme da se o tome na neki način vrši pritisak kog organa da se ovaj posao spasi. Hvala vam!

Shukrije Gashi: Hvala puno! Haki, želite reč?

Haki Abazi: Pozdrav! Ako mi dozvolite, ja bih se predstavio. Ja sam Haki Abazi iz Fondacije Braće Rokefeler i sa našim programima obuhvatamo celi region Balkana.

Razlog zašto sam tražio da dobijem reč jeste da na ovu diskusiju bacim malo drugačije svetlo, sa aspekta donatora inicijative.

Sigurno da je Kosovo počelo da gradi svoju poziciju prema regionalnoj komisiji. Snažno podržavam ideje učesnika ovde da se to nastavlja, ne zbog činjenice da ja to lično smatram da je važno, nego zbog važnosti koju joj daju učesnici kao gospoda Ruzhdi Jasharii Sylejman Bytyqi, koji su direktno bili uključeni u procese zaštite prava zatvorenika i žrtava i nastavljaju da budu deo inicijativa na Kosovu o vraćanju dostojanstva poginulih ljudi, onih koji nisu sa nama i njihovim porodicama, ali i kosovskom društvu u celini i onima koji danas nisu mogli da budu prisutni sa nama, dati podršku ljudima koji na

intenzivan način govore o važnosti stvaranja komisije o istini u regionu Balkana. Osnovnu važnost ima za žrtve, porodice, društva u celini da bi mogli da se ide napred, a od neobično jake važnosti je za odnose u regionu i odnosi unutar evrope. Evropa nikada nije imala unutar svoje teritorije neku takvu inicijativu koja bi iznela na videlo jedan odnos za pronalaženje istine ali i stvaranja odnosa za pomirenje.

Ja znam da je ovaj proces neobično težak i zasigurno da film će govoriti o ovim pitanjima i sigurno ste upoznati sa procesom u Južnoj Africi, i da je zaostao u raznim fazama poteškoća ali jedna stvar nije nikad zaboravljena. Uprkos svim ovim poteškoćama triumfovala je ideja da se povrati dostojanstvo žrtvama i ljudima koji su nastavili da žive u punoj agoniji onoga što se dogodilo i dok se to nije dogodilo, društvo nije nikada moglo da ide napred. Danas Južna Afrika je u brzom tempu organizovanja šampionata u fudbalu, koja je mali ali značajni znak o uključivanju u normalnim odnosa jedne zemlje. Kosovu, više nego bilo kojoj državi u regionu, potrebna je podrška da je pogura napred ka nalaženju istine, vraćanju dostojanstva žrtvama i da bude učesnik jednog međunarodnog procesa koji će se svakako ozakoniti i na međunarodnom nivou.

Znam da treba puno hrabrosti, srčanosti da bi se oprostilo, da bi se bilo narod koji prevazilazi svoj ego i svoje patnje, ali deset godina posle rata, mi definitivno treba da smo strukturirani kao država da bismo mogli da se suočavamo sa procesom pomirenja, procesom nalaženja istine i prevazilaženja ega pojedinaca koji su sigurno pod pritiskom komplikovanih odnosa u kojima su, i ponekad im je teško ali sa podrškom ljudi ovde, sa podrškom ljudi koji čekaju izvana da ovaj proces napreduje sigurno da će se naći snage da se ide napred u okviru regionalne komisije.

Nataša Kandić: Vi ste čuli od gospodina Salema za inicijativu da se na nivou Bijeline i Tuzle osnuje komisija koja će se baviti utvrđivanjem činjenica. Znači ali samo na tom prostoru. Šta se dogodilo u Bijelini i Tuzli i to je vrlo sve vrlo važno, sve vrlo doprinosi onome što mi hoćemo. Znači da utvrdimo šta se desilo i da budemo fokusirani na žrtve, tako da bi bilo korisno da nam neko kaže nešto više o tome.

Shukrije Gashi: Hvala gospođo Nataša. Nastavićemo do 14 časova, a sad ću dati reč Kushtrimu a posle ako neko bude imao nešto na ovo što je Nataša govorila, dobrodošao je. Hvala!

Kushtrim Koliqi: Hvala! Kushtrim iz *Integre*, Priština. Ja sam samo hteo da dam informaciju koju mislim da još nije data ovde i koja je veoma važna.

Ako se osnuje jedna regionalna komisija neće je fond osnivati, neće je fond ni voditi. Ako se osnuje jedna regionalna komisija neće je voditi nijedna organizacija koja je deo ove koalicije o osnivanju REKOM-a.

Mi smo neke organizacije, neki ljudi koji verujemo u jednu regionalnu saradnju i hoćemo da promovišemo da vršimo pritisak da se ova regionalna komisija dogodi, jer verujemo da ova regionalna komisija ratifikovati neke stvari ubuduće, tako da će nam biti mnogo jasno. Nataša Kandić neće biti šefica komisije. Mi mislimo da budu najkredibilniji ljudi svih mesta. Ako gospodin Kasumi ili njegove kolege predložiće najkredibilnije ljude u Kosovu da budu deo regionalne komisije, ti ljudi će se izabrati. Tako da po mom mišljenju ne treba da se personalizuje ako imamo nešto protiv određene osobe ili druge nacionalnosti, nemojmo pobrkati stvari ali čini mi se smo jedini mi koji ne iskorišćavamo Natašu Kandić kao personu.

Ja mislim da mi trebamo iskoristiti Natašu Kandić, možda iskoristi zvuči malo neumesno, ali da je iskoristimo jer nije baš lako pronaći na sred Srbije još jednu Natašu Kandić. Da pogledamo i sa suprotne strane da li postoji u Kosovu neki Albanac koji je podigao glas tako snažan za Srbe koji su ubijeni ovde i ja unutar moje krvi imam malo mržnje o drugoj nacionalnosti kao što svi mi imamo zbog istorije koju smo učili a i mojih je nekoliko ubijeno. Svakome na Kosovu je neko ubijen, nekom bližnji, nekome dalji i tako dalje.

Moje je mišljenje da ne treba da centralizujemo ovu REKOM ako se daj bože, osnuje. Ako se osnuje ne treba centralizovati da Fond ima vlasništvo. Zaboravite na to. To se nikad više neće dogoditi. Prvo, jedna komisija da bi imala svoj legitimitet treba da ima pečat države, i drugih na drugim mestima.

Drugo. Uzevši u obzir njihove političke sposobnosti i političke mogućnosti, i ako nemaju nadgledavanje od strane međunarodne zajednice, neće imati nikakvu priliku. Znači dok nemamo ove Obamine piune i drugih, nema druge nego da ova komisija ima svoj legitimitet a u isto vreme i efektivnost.

Tako da, ja vas jako molim, ja sam malo nanovo razočaran, znate li. Kako da se svašta centralizuje. Na Kosovu Nataša Kandić ako se budemo bavili nekom organizacijom Kosova mi ćemo se baviti za sebe u Kosovu. Ne može niko doći niti iz Beograd, niti Srbije, niti Hrvatske. Prošlo je vreme UDB – e i KGB–a. Ja više ne verujem tom vremenu. Da se ne fiksiramo, fiksiramo bez veze. Na Kosovu mi ćemo se baviti našim ljudima, Mi smo otišli da pričamo sa našim ljudima. Niko te više ne može ni manipulirati, niti novcem, niti sa 7000 dolara. Tako da vas ja molim da ne centralizujemo ovo. Komisija neće biti vođena od strane civilnog društva. Ima da je vode najkredibilniji ljudi u svetu, u Balkanu, tako da ponovo verujem u regionalnu saradnju. Ako je Nataša Kandić jednom tamo negde pogrešila to ne znači da ova sada nema prst u komisiji, da neće imati prostora da ponovo pogreši u komisiji ako je pogrešila, jer će pogrešiti. Jer Bekim koji je pogrešio ima da mu da 7000 dolara. Nema da vodi komisiju, nema da bude unutra u komisiji. Ostavimo lične strane, da pogledamo jedan globalniji interes.

Ako porodica moje majke, koja je pogođena u Peći, bude imala neku beneficiju, dobije materialnu odštetu, ima memorijal, muzej i tako dalje, i tako dalje, zašto to ne uraditi. Toliko!

Shukrije Gashi: Kushtrim, Hvala puno! Vaša je reč bila pravi pogodak i sažeta. Ja takođe pozivam i ostale što je rekla ranije i gospođa Nataša neka se prijave ili izlaganjima oko ideje o stvaranju nacionalne komisije ili postavljanjem pitanja u vezi ovoga. Hvala!

Halit Berisha: ... Kaži ti meni nešto, ako mi sa Koordinacionog veća, budemo hteli da otvorimo kancelariju u Beogradu, šta će biti sa tom kancelarijom unutar 24 časova.

Kushtrim Koliqi: Samo idi u američku ambasadu. Američka ambasada će te čuvati, i izvršiće pritisak. Ne, ne, američka ambasada na Kosovu ili neko ko ima veliku moć, niko te ne dira. Ja ne verujem u ono što ti kažeš, sigurno. Ako imamo toliko mnogo..... ali možda sam toliko naivan i ignorant.

Shukrije Gashi: Izvolite, gospodine Merlaku.

Ymer Merlaku: Ja bih povezao ovo pitanje pošto tako ja mislim kao, pravnik. Komisija, ja ne znam koliko mogu analizirati šta je komisija, ne znam program te komisije, ne znaju se podaci šta je ta komisija. Najpre ne znaju reč kojom se bave. Ono je jedna veoma loša komisija, sa puno istražitelja. Ne znam koliko je dobar za te porodice i sve, ali tokovi naroda, srpski narod je osuđen od celog sveta i bez ikakvog izvinjenja, a sada izlaze ljudi iz nekih novih društava i hajde da se pomirimo i tako, ne znajući još ništa o 2000 ljudi da se preduzme inicijativa, bez da se otkriva sudbina nestalih, bez izvinjenja, meni se čini da je rano. Ja sam za te promene, ja sam za te inicijative ali mislim da preuranjujemo. Još nije vreme. Ima puno pitanja koja treba da se reše ranije. Toliko.

Haki Abazi: Izvini, možeš li mi reći koja su ta pitanja jer proces o kome pričamo jeste upravo o pitanjima za koje govoriš.

Ymer Merlaku: Da li ti znaš šta je komisija?

Haki Abazi: Nije važno šta ja znam. Ako možeš daj publici ono što znaš u vezi pomirenja. Pitanje pomirenja je poslednje pitanje u fazi osnivanja komisije. Ovde se govori o javnom procesu gde se svakom učesniku daje mogućnost da se uključuje informacijom, dokumentacijom, podacima,

zalaganjem, brigama i svime što može jedan proces obuhvatiti da bi se moglo stići do osnivanja komisije. Nije potrebno, ja nisam na ispitu pred tobom da me ispituješ, ako je komisija.

Molim vas, postoji li mogućnost da kažeš publici, učesnicima koji su koraci koje vi predviđate da bi stigli do komisije. Da govorimo pragmatički...

Ymer Merlaku: Mora da bude otkrivanje sudbine nestalih.

Haki Abazi: To je deo ovog procesa.

Ymer Merlaku: Jedan. Srbija treba da se izvini za genocid koji je učinila na Kosovu. Kada?

Shukrije Gashi: Jesi li završio. Samo nešto. Reč ima Xhafer Veliu.

Xhafer Veliu: Zovem se Xhafer Veliu, dolazim iz Skenderaj (Srbice).

Kad se bude komisija osnivala, mene je kao porodicu dirnuo onaj drug tamo, Srbija treba da ispuni neke uslove, da se i zadnja nestala osoba pronađe. Da se svi oni zločinci dovedu pred pravdu da bi platili odštetu za ljude i materijalnu štetu koju su počinili. Onda će doći do osnivanja ove komisije. Opštine Drenas (Glogovac) i Skenderaj (Srbica) danas imaju još preko 300 nestalih osoba. Porodice se neće nikada pomiriti da dođe do toga o čemu mi razmišljamo. Porodice traže njihove bližnje. To su 11 godina iščekivanja i čekanja šta se sa njima dešava, kad im najdraži dolaze. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala puno. To je znači jedna realna i konkretna briga. Ove brige treba da se podele ovde, i da za ove brige pokušamo da nađemo rešenja, da nađemo međusobnu saradnju, zato što je to fokus. Sada dajem reč gospodinu Bogdanu Ivaniševiću, izvinite ali i on je zatražio. Onda nema problema. Onda reč ima gospodin Baraliu. Izvolite!

Bogdan Ivanišević: Pa ja bih samo jednu rečenicu rekao za sada. Hteo bih da naglasim ono što je Kushtrim Koliqi rekao, da ne samo da se ne personalizuje nego da se shvati da ovo nije inicijativa koja došla iz Srbije. To bih hteo da naglasim, zato što je gospodin Kasumi isto rekao u svom izlaganju da je inicijativa došla iz Srbije. To prosto, na faktičnom nivou, nije tačno i voleo bih da se ne raspravlja na takav način da se polazi od onog što nije činjenica. Ova inicijativa je došla iz svih delova bivše Jugoslavije. Kosovo sad učestvuje u tim konsultacijama, da li će neka organizacija ući ili ne, to ostaje da se vidi. Pa dobro, možda Vi znate, ali ono što ste rekli, ... Ja ne znam šta Vi znate ali znam šta ste rekli. Vi ste rekli da inicijativa dolazi iz Srbije. To na faktičnom nivou nije tačno. Došla je inicijativa od strane nevladinih organizacija iz Beograda, iz Sarajeva i iz Zagreba, sada su to stotine, možda ne stotine ali 200 organizacija, uključujući i sa Kosova, tako da prosto ne doprinosi kvalitetu rasprave ako se stalno negde poteže kroz raspravu ta ideja da je reč o inicijativi koja je došla iz Beograda. Mislim da su neki drugi učesnici slično tome govorili. Možda gospodina nisam dobro razumeo, i možda zbog prevoda ne uspevam sve da razumem, ali eto bilo bi dobro da se u raspravi prosto ne razgovara na taj način. Nema smisla.

Shukrije Gashi: Hvala, gospodine Ivanišević. Sad ima reč gospodin Baraliu.

Izvolite!

Mazlum Baraliu: Hvala puno. Pozdravljam organizatora, paneliste, sve prisutne. Ja sam Mazlum Baraliu, profesor univerziteta, na Universitetu Prishtine. Ovde sam u svojstvu posmatrača i govoriću u moje lično ime.

Mislim da nema ničeg lošeg da ima polarizacija mišljenja i izražavanja naših briga, patnji i želja i ja mislim da one naše želje i ciljevi jesu nama svima zajednički i da su glavna orijentacija i glavni objekti ali i indikator za konkretne zaključke.

Ja sam uzeo reč upravo ne zbog balansiranja a ni da bih dirnuo ili ugrozio nečija osećanja, uz dužno poštovanje prema svakome što je govorio i o svim žrtvama pre svega, jer mislim da je cilj svake inicijative ove prirode jeste pozitivna i sublimna jer se radi o tome što se pričalo od svih prethodnih govornika– zaštita žrtve i identifikovanje uzroka i posledica problema koji su doneli do nestanka, ubistva, drugih zločina, svih žrtava u svim mestima uključujući i Kosovo. Naravno da nas puno boli

slučaj Kosova i treba sasvim pravo da se razume svi diskutanti koji su govorili o jednoj varijanti i da je posle sledila jedna reakcija što mislim da nije bilo razloga i od druge strane koja misli nešto drugačije.

Ja sam upoznat sa započinjanjem ove inicijative i znam je od početka. Bio sam i na zadnjoj organizaciji održanoj u Grand hotelu. Cenim puno pokušaje svih, svih sa dobrom voljom.

Ovog puta neka mi se dozvoljava i oprostí ako se neko bude dirnuo i mislio drugačije ali je evidentno da ima jedan, uz dužno poštovanje prema svakome, a za mene nije važno da li je jedan ili dva meseca, dva ili tri dana da se neko bavi, ili 12 godina mnogo je važno da se oni koji se bave duže i pomagaju u ovom aspektu jer ovo je jedna opšta rana i zajednički problem.

Postoji prisutnost neka, da ne kažem selektivna ili restriktivna ali ipak ima elemenata jer sam video ljude koji su se ovde izjavili i odlično pamtim, od poslednjeg sastanka, oni nisu ovde. Nije u dobrobit razvijanja ove inicijative za objektivnu istinu za žrtve u svim regionima Kosova, jer mi smo direktno pogođeni, da i ja sam jedan od onih koji je izgubio člana porodice, ali i oni koji nisu izgubili isto osećaju bol i zainteresovani su da se ovaj problem reši.

Stoga ja ne vidim kao polarizovanje u negativnom smislu vaš govor ovde ali i ja dajem za pravo i svim ovim ostalima i ovo nije nikakav kompromis, ali mislim da je mnogo objektivno i korektno. Ne mislim da je potrebno bilo koga braniti. Dozvolite mi da gospođu Kandić, i izvinjavam se što je pominjem, ali pominjam je u pozitivnom kontekstu. Ona je toliko velika zbog onoga što je ovde rečeno i onoga što je rečeno od strane drugih ovde ciljajući da je ona kobajagi kriva, ili po njihovom mišljenju imaju prava da tako i misle, ali ja mislim da je ona velika i da je puno toga uradila. Isto tako i Sonja Biserko i mnogi drugi, civilno društvo tamo pokušava u neobično teškim uslovima, težim nego bilo gde drugde, najteže je u Srbiji delovati civilno društvo i da ima tu hrabrost. I mi na Kosovu imamo teške uslove i u Bosni ih imaju, i u drugim gradovima i državama Balkana, ali tamo je mnogo teško. Ja mislim da ovde niko nije imao tu tendenciju da ugrožavai smanji, minimizuje ulogu i neobičan doprinos gospođe Kandić i njenog Fonda pre rata, i tokom rata a i posle rata, ni u jednom slučaju. Naravno, da su naši ciljevi zajednički i zašto da ne, ona ima prava i da nas kritikuje a i mi da joj kažemo nešto što eventualno može biti drugačije ali to nikako ne umanjuje doprinos i veličinu ličnosti gospođe Kandić. Ja mislim da se svi slažemo sa tim.

Ali što se tiče inicijative, predlog, molim vas, mora se poštovati i ja mislim o onome šta očekuje nas, Kosovare. Ako preterujem, kad budem prekoračio vreme, slobodno me prekinite, ja ću prestati. Ali mislim da je važno da se zaokruži, da se rekapitalizuje diskusija i da bismo imali jedan zaključak iz ovog sastanka, ovog pokušaja, koji treba da širi njegove redove. Stoga svi predlozi koji su dati ovde, ja bih dodao, verske zajednice da se obavezno pozovu i ako jednom ne budu došli mogu doći sledećeg sastanka. Ovde je rečeno, a i gospođa Kandić pa i gospođa Shukrije, da inicijativa može sačekati 2 a možda i 3 godine i neće se realizovati. Mi znamo i naše vlade, i sektor naših institucija, uz svo dužno poštovanje, a i ja imam još jedan predlog za našu vladu šta bi ona trebala da uradi.

Ali mislim da mi moramo znati, da nam je potrebno jedno unutrašnja konsolidacija. Drugim rečima, ovo naći izgradnju jednog stava oko ove inicijative iznutra i ona, sa puno prava, je postavljena od diskutantata, od strane profesora Hakija, profesora Halita i drugih ovde koji misle ali gde treba da se počinje. Početak bi trebao da bude u konsultacijama i konsolidaciji i imati jedan stav u okviru civilnog društva i prvenstveno sa vladom unutar Kosova. Onda bi se razjasnile sve nepoznanosti i ono što se zove ili improvizacija ili inicijativa jer ovde država Srbije nema inicijative i rečeno je, ne kažem ništa novo, ali da konstatujem ono što je rečeno da se verifikuje i da se sporazumemo da je **civilno društvo nešto drugo a nešto drugo je vlada i u Srbiji, i u drugim državama pa i na Kosovu.**

Mi nismo zadovoljni ni našom Vladom što se tiče nekih pitanja, na primer, ali cenimo je jer je naša Vlada. I u Srbiji njeni građani imaju prava da cene njihovu Vladu za ono što čini, za interese onih

građana koji mogu biti na našu štetu, ali i da je kritikuju. I upravo civilno društvo to radi. Stoga mi moramo sagraditi naš stav ovde, uvlačiti one segmente svakako računajući i na Koordinacioni Savet društava za nestale osobe i Savet za ljudska prava i slobode i sve NVO koje su voljne da se priključe, da se razjasne ovde unutra, ta izgradimo jedan stav da se koordinujemo sa Vladom, obavezno, i mislim da aktivnosti ne mogu da se vode samo kod nas nego i u Bosni, Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji samo sa civilnim društvima jer i sami znate koliko vlade cene civilni sektor. Ne cene je i ne poštuju. Zato i ovamo, i u isto vreme imamo i predstavnika Vlade i sa puno poštovanja zamolimo ga da urade još više jer je evidentno, ja sam bio i potpredsednik prve komisije posle rata za istraživanje zločina ovde u Kosovu, i mi nismo imali podršku Thaqijeve Vlade, one prve a ni onih posle nje. Ali to ne znači da moramo zaustaviti aktivnost.

Prema tome, koordiniranje aktivnosti, vlada neka izvoli ovde i olakšaće posao svima vama koji dobru nameru imate kao inicijativa, da je istina što reče gospodin, inicijativa nije bila samo od strane Humanitarnog Fonda i Srbije nego od strane nekih NVO iz Hrvatske, Srbije i Bosne. Ali mi smo tamo imali... Ne ja nemam tamo, nisam hteo ni ovde da govorim i bio sam sretan kad nisam dobio reč jer nisam hteo da govorim. Ali uzeo sam ovo sa mnogo srčanosti i hrabrosti i intelektualne, građanske i ljudske da pomognem procesu da razjasnimo stvari i uradimo i izgradimo jedan predlog. i ovo je moj predlog i sada završavam.

Znači, izaći ćemo odavde sa jednim predlogom kad bude došlo vreme i kad ništa nije protivrečno da se osnuje regionalno veće, odnosno da se konsoliduju redovi civilnog sektora u punoj saradnji i koordinaciji sa Vladom, koja može puno pomoći u konsolidaciji redova civilnog sektora u Kosovu, NVO koje su još uvek rezervisane. Molim vas, niko nije protiv. **Ja potpuno razumem sve vas koji ste govorili u ime porodica koje sumnjaju... nije stvar sumnje. Stvar je da imaju razloga jer ništa nije uraženo eto 10 godina, 17 godina u Bosni, i tako dalje i jednostavno je poverenje izgubljeno. Zato, obnovimo to poverenje i ovaj način je najbolji način za to.**

I da vam nešto kažem. Nema drugog puta, verujte mi, da ne koordiniramo mi, civilni sektor i u regionu ali prvenstveno u Kosovu, posle ovaj nacionalni savet sa drugima u regionu i nacionalni saveti koji treba, kao što je rečeno da se stvaraju zakonom i da se ratifikuju od strane parlamenta. Sa ostalima nema ništa samo način organizovanja. Ali ne možemo drugačije. Vlade ne rade ovo. Budite sigurni da nijedna vlada u regionu, naročito vlada Srbije, ne radi to. Naša je vlada nemoćna i ona ima svoje smetnje upkos tome da zasigurno dobra volja, eto vidim Kushtrima koji osmehuje ili posmejava ali dobra volja ne izostaje. Ni na koji način ne nameravam da bilo koga ovde kritikujem nego da upravo neutrališem sumnje, rezervisanost i bol koji imamo i da idemo napred, izgradimo predlog i da idemo u dobrom pravcu. Inače ovo je međunarodna inicijativa i želja. Molim vas! Ovde trebamo biti transparentni. Jeste dobra volja ovih NVO i vaša ali i međunarodna zajednica je pri ovome i onaj dečko je dobro rekao, na transparentan našin, bez mnogih da je vreme, ovo je istina stoga nije loše, pozitivna je i izvolite pa da ih kanališemo mi prvo, da se iznutra konsolidiramo, pridružimo inicijativi i idemo pravo a realizaciji ove želje i inicijative koja je vrlo sublimna jer zajednički je cilj a to je: zaštita žrtava, otkrivanje istine, jer ove su komisije stvarno imale poteškoća ali i uspeha i u drugim zemljama. Prema tome nismo mi jedini. Jedina je specifičnost da smo mi jedna regionalna inicijativa koja je počela od gore- dole i neće ići. Od dole-gore siguran sam da će ići, stoga vam zahvaljujem i sa ovim završavam..

Shukrije Gashi: Hvala, gospodine Baraliu. Upravo to što vi kažete mi pokušavamo da se dogovaramo sa civilnim društvom i Vladom Kosova. Pozvana su bila sva društva, mnoga od njih, za koje smo znali i cilj je bio da ne samo mi predstavljamo našu inicijativu nego faktički da se dogovaramo i o komisiji na regionalnom nivou, čak je i predstavljen i u sastanku koji je održan u

Beogradu. Znači niko nije nikome zatvorio vrata. Nasuprot tome cilj je mi ovde iznutra i bilo gde u bivšoj Jugoslaviji da harmonizujemo i u prevom redu da preuzmemo stavove i posle priključimo inicijativama koje skraćuju put do realizovanja cilja. Ali bilo kako bilo ja vam zahvaljujem za vaš konstruktivni i strukturni govor. Hvala! Sad bih vas pozvala da idemo na ručak. Haki izvini, izvoli ali kratko.

Haki Kasumi. Ja nisam nameravao ali želim i govoriću malo i u ovom mom govoru zamoliću prisutne da kad god budu imali prilike da slušaju moje govore neka me malo pažljivije prate. Ovaj drugi govor počecu i citiraću jednu majku koja sa bolom u srcu kaže:

O dobri ljudi
Koji se bavite bolnim stvarima
I dobrim
Molim vas nađite mi čoveka
Kome, molite me,
Silite me
I tražite
Da mu oprostim krv
I život moga sina

Dok smo mi daleko od onoga da identifikujemo, nađemo ili ne nažemo ni telo deteta koje majka traži mi tražimo da prvo napravimo poslednji korak.

Ja smatram i ponavljam još jednom da u mom govoru i u prvom sastanku, sa ovim prvim suočavanjem, ovom inicijativom obraćam se samoj poštovanoj gospođi Kandić, da kao ideju i inicijativu poštujem je kao kulturnu osobu sa ovim nivoom koji ima, visoko je cenim i mislim da zaslužuje i ima poštovanja i porodica žrtava Kosova. Ali ponavljam još jednom i kažem vam: molim vas, molim vas – da ne žurimo i pokušamo i nemajući majčinsku bol da zatražimo da poslednji korak uradimo najpre i da pogrešno razumemo ili etiketiramo ljude.

Ja sam predstavio i izložio stav Koordinacionog veća koji je takav, a druga je stvar svideo se nekome ili ne i uze mi prethodni poštovani govornik, moju konstataciju koju sam hteo da kažem: ljudi iz ranijih konsultacija i ljudi sa Četvrtog foruma koji je održan u Grand hotelu, apsolutna većina njih se menja. Da li su promenjeni i pozvani drugi neinformisani ljudi kojima se plasira jedna stvar koja za njih, normalno poštujem ih svaka inicijativa i ne vladina organizacija i naročito uz poštovanjeza one koji nemaju pojma o našem ou njihovoj prisutnosti. Ipak je ljudski da oni koji se trude da se uključe u bol ovog pitanja, koje je mnogo osetljivo. Radim već 10 godina i smatram da sam stigao da definišem i shvatim ovaj bol i da je prenosim kod drugih i tražim ili nađem odgovarajuću formulu za njeno prevazilaženje.

Stoga inicijativa i ideja osnivanja regionalne komisije, hteli je mi ili ne hteli, kao Kosovo ili kao narod a to vredi za sve ostale, ona će ići napred jer je progresivna ideja, prava stvar i ideja normalno u nteresu onih o kojima se i rađaju te ideje

Shukrije Gashi: ..... da se jave sa komentima, da učestvujete sa vašim gledištima i uticajima o ovoj komisiji. Takođe i u vezi prethodnih pitanja koje su izneti tokom konsultacije, možete postavljati pitanja. Molim vas da budete aktivni. Izvoli Eli.

Eli Krasniqi: Ja sam i malo ranije htela, u početnoj seansi, da kažem nešto što je moja percepcija i možda i grešim. Moja observacija je da je bol mnogo velik i traume i bol su mnogo veliki. Upravo ovo je jedan elemenat koji ponekad, da budem malo blaža, gubi nam pravac da

gradimo nešto pragmatično, nešto to je svima potrebno. Stoga možda bi bilo dobro, a ja smatram da je već prihvaćen onaj predlog koji je ranije i pre ove sanse koliko sam ja mogla da pratim, i to ne najviše, nažalost, da se najpre osnuje ta komisija na državnom nivou.

Ovom prilikom, ako se već tako nastavlja, a ja verujem da bi tako i trebalo da bude, jer većina, po mom razumevanju, slažu se da se to počne na nacionalnom nivou, i ako je i bez obzira, jeste legitiman osećaj koju ljudi ovde danas a i oni koji nisu bili prisutni, da to treba da bude najpre međudržavnog nivoa bila za njihov duševni mir, psihološki, emocionalni, bilo kakav da je.

Zato u ovom aspektu mislim da je možda preko potrebno da imamo ljude koji su se dugo bavili pitanjima trauma i ljudi koji su socijalni psiholozi, na primer, pošto mi imamo dosta organizacija i pojedinaca koji su radili i koji su mnogo dobri u ovom pravcu.

Ja bih dala nekoliko imena pojedinaca koji mislim da bi uradili velik posao. Čini mi se da je važno da se pruži poseban tretman jer, možda i grešim i izvinjavam se ako totalno grešim. Ali stvarno smatram da je bol i trauma mnogo velika, toliko velika da stvara neki prostor verovanja, prostor verovanja gde sumnja može naći mnogo mesta, čak i za najmanje stvari, i naravno ovde je problem kad ljudi počnu da se suočavaju sa prošlošću. Mislim da u ovom aspektu možete ovo uzeti kao observaciju ali i kao predlog.

Shukrije Gashi: Hvala, Eli! Svakako, takvi su predlozi dobrodošli i oni socio-psiholozi koji su zainteresovani da prisustvuju inicijativama su dobrodošli. Ja potpuno saosećam uznemirenost svih ovde, posebno onih koji su puno radili na ovom polju i naravno da bez dogovaranja, kao što smo se danas ovde dogovorili i govorićemo i u bliskoj budućnosti, nećemo biti u stanju da razumemo koji su interesi, kakvi su modeli, kako se ljudi smatraju da možemo prići ovoj problematici. Mi smo nekoliko puta napomenuli da danas ne pokušavamo da završimo ništa, ni mi danas, ni u nastavku da dođe kraj. Ovo su otvoreni razgovori izmenjivanje ideja, modelovanje komisije kroz nuđenje saveta sa mogućnostima da se svaki izjavi, da da razloge

Još jednom kažem da niko nije protiv nikoga. Naprotiv, ono što je rekao gospodin Baraliu koje beše i kao predlog, bilo je mnogo dobrodošlo. i praktički ovo je način kako će do toga doći. Na svim konsultacijama, svi zainteresovani su dobrodošli. Nikome niko ne može oduzeti pravo da se bavi ovim pitanjima, da im se nude dokazi, da se izmenjuju iskustva i da se diskutuje oko njih. Ali sve ovo treba da se uradi jedni konstruktivnim jezikom. Sa jednim dobro ravnopravnim jezikom zbog razloga što je naš cilj bronameran. Ja, ovaj tako energičan pristup, ponekad uslovno kažem i visokim tonom, ponovo vidim kao potrebu i veliku želju da se nađe rešenje a rešenja postoje, tu treba samo da se učine pokušaji da ih dobro kanalizujemo, orijentišemo tamo gde treba. Tako da i ova ideja o stvaranju komisije na nacionalnom nivou absolutno je dobrodošla i treba dati prostora kako se to misli uraditi. Zašto se misli, zašto većina tako misli i kako takva mišljenja harmonizovati. Bilo je i mišljenja kako bi to trebalo da funkcioniše i u budućnosti.

Znaći sve ovo što mi radimo je razmena informacija, iskustava, jednom rečju je proces i učenje i niko ne pokušava da uzme vlasništvo nad nečim što je mnogo ranjivo, mnogo bolno. Mi smo građani i aktivisti dobre volje koji želimo da učinimo uslugu radi onih koji su najviše pogoženi, da im se da mogućnost da se pravda postavi na svoje mesto.

Nekoliko puta se ovde spominjalo da se ova pitanja mogu razmatrati, rešavati i razjasniti na zaslužujući način od strane vlade. Ali do postiganja ovog cilja, da vlade budu aktivne, da se zvanično slažu, da daju zadnji pečat, na nesreću ili sreću, rekla bih, postoji savest civilnog društva čija je uloga velika da te procese uzmu za odgovornost da ih teraju napred. Ne, to nije, absolutno nije radi nekog materijalnog biznisa, kao što neki misle ili kažu.

Nasuprot time, upravo zbog moralne i ljudske obaveze koju imamo prema onima koji se svugde

zovu žrtvama

Stoga, još jednom ponavljam, ja ne smatram da ovde ima podela, absolutno. Zbog toga što svi mi, bilo na nacionalnom putu, regionalnom ili međunarodnom, imamo samo jedan cilj a to je da se pravda postavi na mesto, da bude na strani žrtava.

Hvala! Ja sam malo produžila. Sada dajem reč Nataši i pozvani ste i vi ostali da se spremate za diskusiju.

Nataša Kandić: Ja ću pokušati da iznesem neke argumente o tome da na Kosovu ipak je sa ovim konsultacijama otvoren jedan važan proces. O toj prošlosti, o nestalima, o tim ratnim zločinima do sada se jedino razgovaralo u okviru kordinacije udruženja. Ne postoji nijedno drugo telo, neka u okviru udruženja i vladine komisije za nestala lica. Ne postoji ništa u društvu što je otvaralo taj prostor za raspravu o tome šta je počinjeno, šta se desilo u toj prošlosti. Nije bilo prilike, da na primer mladi, studenti budu uključeni u tome. Nije bilo prilike da ovde na nivou Kosova ili na regionalnom nivou da bilo koje grupe budu uključene u neku raspravu koja se tiče prošlosti. Znači, prvi važan argument za ovu jednu inicijativu je da je svuda u regiji započet jedan konsultativni proces, jedna debata o tome šta se desilo u prošlosti i to je, molim vas, najvažnije.

Danas najvažnije što smo mi mogli da čujemo od Kushtrima, što smo mogli da čujemo od mladića iz Vuštrija. To je za sve prilika, tome morate vi stariji, gospodin Halit i Xhafer da vode računa da postoji neko u buduću, postoji neka generacija, postoje neke buduće generacije. Znači mora da postoji jedan društveni proces da se o tome razgovara.

Nije tačno da ovaj proces odnosa i konsultacija prošlosti pripada samo žrtvama i udruženjima žrtava. Svakao društvo ima pravo i obavezu da zna šta se desilo u prošlosti. To je njegovo Kushtrimovo pravo. To je pravo moje. Shukrijino, to je pravo porodica žrtava, to je i pojedinačno i društveno pravo. Po tome se zasniva ljudska zajednica, zato što ima neka prava i obaveze i u odnosu na izgradnju budućnosti a i u odnosu na pamćenje i sećanje o onome što se desilo. Znači, to je jedna stvar koju trebate da je imate u vidu.

Drugo. Danas smo čuli Xhafera Veliu koji je pomenuo nekoliko... on je to govorio kao o nekim... Mora da se Srbija prvo izvini, da se obeštete porodice, da se pronadju i da se izvršu ekshumacije, da se reši sudbina nestalih, pa kaže pa tek onda pomirenje. Kad bi smo sve to rešili, pa nema potrebe u opšte da se formira komisija, niti da se zalažemo za neko osnivanje komisije, ako mi očekujemo da može na neki način da se dogodi da evo Srbija će da se izvini pa će neko da otkrije masovne grobnice pa će da se izvrši identifikacija, pa onda nemamo razloga zašto da se zalažemo da se osnuje neka komisija. Upravo zato što toga nema potreban nam je jedan prostor, potrebno je angažovanje ne samo civilnog društva u jednom trenutku nego će to biti i mora biti državni projekat, molim vas, da mi dodjemo do toga da se utvrde činjenice koje će da govore o tome što Xhafer kaže. Da vidimo, ne samo ono što kaže Halit Berisha, kad kaže nije tu u pitanju pojedinac nego je država. Tačno, te komisije one te kako tumačenjem tih podataka one odlikavaju i taj nivo državne odgovornosti. Ali to se sve može dobiti tek kada postoji to nekako regionalno telo.

Bosna i Hercegovina su dva puta bila iniciator za formiranje nacionalne bosanske komisije. Dva puta! Nijednom nije završila uspehom zato što objektivno u Bosni i Hercegovini se ne može doći do istine i činjenica ukoliko u to nisu uključene i Hrvatska i Srbija. Za to što, brojni počiniooci, naredbodavci, oni koji su donosili odluke, formacije, policija, vojska su došli iz Srbije. Prema tome to se ne može na jednom nacionalnom nivou utvrditi. Ili, ova komisija za Srebrnicu to je do sada najznačajnija neko zvanično osnovano telo koje je dovelo do ustanovljenja nekih činjenica. Nažalost, izveštaj te komisije nije javno diskutovan. U tome jeste veliki problem ali ta komisija je uradila i donelo jedno prvo javno zvanično priznanje da je Republika srpska i njena vojska

odgovorne za ubistvo, streljanje, likvidacije 8.000 Muslimana.

U Srbiji je bilo pokušano da se Haški tribunal minimizira i da se osnuje komisija, a to je takozvana „Koštunička komisija“. Ona nije imala cilj nikako da utvrdi činjenice a mogla je, na primer, ta komisija kad bi imala neke poštene namere i onaj ko je osnovao da utvrdi i da iznese činjenice o tome šta je policija i vojska Republike Srbije šta su počinili na Kosovo. Ne, nije bilo taj zamisao onih koji su predlagali nego su hteli da pokušaju da se minimizira i blokira rad Haškog Tribunala i da se tako međunarodna zajednica zabavlja sa tom nekom komisijom u Srbiji.

Svaka inicijativa je dobra. Ako vi mislite da vama može da pomogne kosovska nacionalna komisija onda neko treba da sedne i ozbiljno time da se bavi. Treba stvarno da vidi čime bi se bavila ta komisija. Ne treba zaboraviti da postoje vladine komisije za nestale. Ali treba onda sedeti pa imati tačnu i razvijati tu ideju koje neko ima u tome.

Mi smo koalicija za REKOM ali ne isključujemo da ove konsultacije slobodno imaju pristup i vreme i našu pažnju oni koji imaju i druge inicijative. Ali, mi smo fokusirani na žrtve, na priznanje na regionalnom nivou. Hoćemo da žrtve sa Kosova – žrtve srpske policije, srpske vojske da dobijaju prostor da mogu u Srbiji javno da svedoče o tome, ili u Hrvatskoj. Vi isto tako znate o ovome što je danas Salem Čorbo govorio. Svi smo delili neku zajedničku prošlost. Pa moramo na kraju da svedemo ovaj neki račun o toj prošlosti, da utvrdimo i ustanovimo te činjenice i da kažemo šta je uradjeno.

Nije cilj ove naše inicijative pomirenje. Pomirenje je neki pojam koji sve se vezuje sa Južno-afričku komisiju. Kod nas taj pojam nema neko pozitivno dobro značenje. Kod nas čak i istina nije u najboljem smislu prihvaćena. Zato mi govorimo o činjenicama, zato što činjenice niko ne može da spori, zato što su one vrlo dokazive i mi hoćemo da se u ovoj regiji stvori i ustanovi bar minimum činjenica koje niko neće se usuditi da osporava. A molim vas, mi ćemo da posvetimo toliko pažnje da čujemo vaš predlog i možda će ta komisija koju vi predlažete itekako biti u nekim elementima kompatibilno sa ovom regionalnom komisijom ali i mi svi smo daleko od te regionalne komisije, nećemo je mi formirati ali cenimo da ovih godinu i po dana koliko nam je ostalo a to je jedno jako važno vreme zato što prvi put se otvara prostor, imamo konsultacije da možemo da razgovaramo o onome što se desilo, da imamo inicijativu kako da odgovorimo na to što se desilo i takodje imamo ideju i inicijativu da raspravljamo o tome koje sve mere možemo da predložimo kako bi to što govorimo stalno o vraćanju dostojanstvo žrtvama kako bi to bilo na neki način neka glavna tema tog REKOMA i u opšte svih društava koje učestvuju u ovom konsultativnom procesu.

Ja bih samo jako pozdravila ove predloge gospodina Baraliu da ovu konsultaciju, ovu debatu u opšte o tome šta se desilo, da uključujemo predstavnike verskih zajednica i da imamo što više vreme za konsultacije damo učesnicima za iznošenje njihovog mišljenja i njihovih inicijativa. Shukrije Gashi: Izvolite, Haki!

Haki Kasumi: Da, ja pokušavam da otvaram temu ili debat. Ja sam Haki Kasumi, Koordinator Saveta udruženja porodica nestalih lica sa Kosova. Sa neobičnim interesovanjem sam pratio film i čestitam organizatora za jedan vrlo dobar preduzet korak. Uspeo je da nas ujedini u koncentrisanju sve nas ovde, i od mojih shvatanja i fokusiranja, ja sam uspeo da izvadim dve, vrlo važne, stvari koje su od velikog interesa i smatram da će nas terati da mislimo dublje o ovoj inicijativi i ideji koja je, kako rekoh i ranije, veoma važna, pozitivna i sigurno zavisi od trenutka kada će početi da se implementuje uokolnostima Kosova.

U prvom planu, ja ću da nešto komentujem. Smatram da je stav većine udruženja i mesnog faktora Kosova, koji imaju svoje razloge, normalno, koje nismo razradili koliko je potrebno i nismo ih još izneli u potrebnoj pismenoj formi da bismo ih objavili, ali slučaj filma, smatram prema mojim gledištima i utiscima nakon filma koji sam gledao – potvrđuje da smo u pravu da jedna takva komisija deluje i na nivou države. Koliko sam shvatio to nije regionalna komisija nego nacionalna koji ipak nije činio čuda, ali je uspeo da pomeri pitanje napred zasigurno u jednoj perspektivi ili sledećem koraku ako je problem bio širem i van granica Maroka i onda samo po sebi potreba će naterati te ljude da se šire i stvaraju mehanizme van granica. Ali ovaj praktičan primer meni daje i učvršćuje verovanje, i mislim da, prvi važan korak u toku vođenja napred ove pozitivne inicijative jeste takođe naš stav da počnemo sa komisijom. Neću da kažem nacionalnu, jer na svu sreću, Ustavom Republike Kosova, država Kosova je definisana kao multietnička država, komisija na nivou Kosova ili jedna multinacionalna komisija koja obuhvata sve nacionalnosti koje čine Kosovo.

I, drugo pitanje gde ću zastati jeste o fenomenu koji sam tu video i ostavio ogroman utisak na mene o aktualnoj situaciji, naročito oko pitanja kojim se ja bavim i deo ljudi pogoženih od poslednjeg rata je da 40 godina u Maroku, u zatvorima ili raznim prostorijama ili raznim nepoznatim kućama je držan veliki broj ljudi o kojima niko nije imao informacija niti znao. Molim gospođu Natašu da odgovori ako ima neko istraživanje ili kometat, da li je velika ubeđenost porodica nestalih sa Kosova, a koja i dan danas postoji, ima li neke podrške i može li njihova nada imati neku realnu perspektivu, ili da li je istraživano od strane neke NVO ili nekog drugog segmenta civilnog društva Srbije da se istražuju tajni zatvori u Srbiji, zatvori ili kuće u kojima prema ubeđenjima porodica kojima nedostaju bližnji i koji imaju po njihovom utisku i argumente, i informatore a i znakova o njima i njihovom životu koji provode u tamnim segmentima države Srbije. Stoga molim ako ima neke istrage ili koment ili odgovor na moj utisak koji sam dobio tokom gledanja. Dok je jedan takav realitet mogao da preživi u Maroku 40 godina, zašto ne bi to moglo recimo biti moguće u našem Balkanu gde oko ili kontrola vlade jeste da tako kažem malo zatvoren ili nedovoljno oprezan. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala, Haki! Nataša?

Nataša Kandić: Jedno je razgovarati sa porodicama i jedno je kada, na primer, da je sad ovde neka majka pa da kaže moj sin je nestao i ja verujem informacijama da još uvek ima tajnih zatvora i da moj sin je negde u tom zatvoru. Ja onda ne bih ... i kažem: znate, to nije istina, nema više tajnih zatvora, zato što se tako jednoj majci ne može reći. Imala sam baš nedavno u Suvoj Reci jednu tu situaciju gde sam bila vrlo netaktička i taj otac jedan onda mi je rekao, znate sve ja to znam ali ja hoću – hoću – hoću, tri puta je rekao hoću da verujem da ima nade da je on živ, to je rekao za svog sina. Ali, deset godina je prošlo i Kosovo i Srbija i sve države bivše Jugoslavije su dostupne za pregled Medjunarodnom Crvenom krstu, komisijama Saveta Evrope, Evropske zajednice, Ujedinjenih nacija. Znači ne postoji ništa ni na Kosovu ni u Bosni i Hercegovini, ni u Srbiji, ni u Crnoj Gori, ni u Hrvatskoj što može biti zatvoreno za Medjunarodni crveni krst, što može biti zatvoreno za bilo koju instituciju u čijoj nadležnosti su praćenje izveštaja o ljudskim pravima, za izveštioce Ujedinjenih nacija, Saveta za ljudska prava Ujedinjenih Nacija. Znači sve je dostupno za pregled.

Ono što je dobro, kad god neko, ako raspolaže nekim podacima o tome, da ima indicija da je na neko mesto, da možda na neki tajni zatvor, to se odmah treba reći Medjunarodnom crvenom krstu i odmah treba reći ili bilo kojoj ambasadi, članici Evropske zajednice ili predsedavajuće Evropskoj zajednici zato što bi odmah oni to naravno svojim raznim diplomatskim kanalima

proveravali. Prema tome nije više ništa ono kao pre jula 1999. godine da se mogu stvari odvijati, ili onda kada su bili u zatvorima ljudi u Srbiji da se može nešto dogoditi a da je to daleko, da je to potpuno valjanost. Ovo jedino što je danas sasvim sigurno ne da ne mogu ni Evropska zajednica, ni Ujedinjene nacije, ni Savet bezbednosti ne mogu otkriti masovne grobnice ukoliko onaj ko ih je formirao ukoliko ne da podatke. A sve drugo je dostupno. Svaki zatvor je dostupan, može se imati uvid u njega.

Inače, samo bih htela još nešto da iskoristim ovu situaciju. Kada kažete multinacionalna komisija na Kosovu, trebate da razmišljate i da imate u vidu šta bi bio mandat te komisije, šta da utvrdi ako postoji i ako će vrlo brzo biti poznati poimenično svi podaci o stradalima, ubijenim i nestalim. Razmišljajte o tome da ta komisija ne može da otkriva masovne grobnice u Srbiji niti bilo gde ukoliko ne da neko podatke. Tako da, vodite računa da nije bezznačajna ova vladina Komisija za nestale. To ona otvara, jedino sada vladina zvanična institucija koja ima taj kanal da se obrati, da traži neke podatke, da vrši pritisak da traži neke podatke. Nema nekog drugog tela. Ž i ta komisija se ne može ukidati.

Svuda, u svim državama, postoje te vladine komisije. Postoji u Srbiji vladina Komisija, u Bosni i Hercegovini umesto komisije postoji institut za nestale. U Hrvatskoj postoji Komisija za nestale. Znači to su zvanična tela koja funkcionišu, koja međusobno saraduju, razmenjuju podatke koje nisu dostupne javnosti.

Shukrije Gashi: Hvala Nataša! Da li neko želi? izvoli, Djafer!

Xhafer Veliu: Xhafer Veliu. Ja nisam rekao ono što Nataša misli da sam rekao za komisiju, ali porodice traže njihova prava. Porodice ne interesuje ko će da bude komisija.

Ja sam bio dobrovoljac od 99, zna Nataša, znaju i svi, Međunarodni Crveni krst i bio sam sa svim internacionalcima. Tražio sam od njih odgovore šta će biti za ove nestale osobe. Nikada nisam dobio ništa pismeno.

Sad je eto 11 godina. Da bog da, da ne budu još 11 drugih a da porodice ne znaju za njihove najbliže.

Zato sam rekao da ja nisam za komisiju, nisam ni protiv nje. Danas imamo državu - Republiku Kosova. Imamo našu vladu, imamo predsednika. Ovo će ići i u dogovoru sa vladom i predsedništvom. Ne možemo ništa rešiti bez naše vlade. To je sve. Nataša, ja nisam ništa rekao za komisiju. Ko se god bude izabro, ja nisam protiv njega. Za to je vlada Kosova. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala, Xhafer gospodine Merlaku?

Ymer Merlaku: ... Nataša koja kaže da je crveni krst i razna druga udruženja uradila neka istraživanja u Srbiji, tamo i ovamo, postavio bih samo jedno pitanje

Karadić, koliko godina nije nađen u Srbiji. Pa i Ratko Mladić, i on je sakriven negde u Srbiji i niko ne može da ga nađe, neko zna gde je on.

Dok što se tiče drugih pitanja ja ne znam koliko puta sam rekao. Tok politike je prouzrokovao rat, hegemonističke politike, proždirajuće politike, vladajuće politike nad drugim narodom. Ali to se može vremenom rešiti. Ako je politički prouzrokovan onda se može se rešiti političkim sredstvima. Sa političkim sredstvima od vlade, institucija, države. Država ima svoje mehanizme, sudove, tužilaštva, ministarstva pravde i sve one koje se bave ovim pitanjima, one koje su obavezne. i država sa svojim zakonima, svojim ustavom i sa svima, obavezna je prema svome narodu a i prema drugim narodima da objavi te stvari u javnost.

Dok niko, a najmanje porodice, svaka porodica volela bi da se pravda uspostavi na svoje mesto. Ali ne možeš ti da ih ubediš da će ova komisija uraditi nešto veličanstveno. Ja ne mislim. Možda sam ja izvan onog pravila što se kaže, ali ja ne verujem. Jer, čitao sam da su i one komisije koje

su bile formirane u bivšim državama u konfliktu imale isti tok, rasturile su se, rasformirali se. Znači nisu postigli potreban efekat. To je moj cilj. Toliko. Hvala!

Shukrije Gashi: Izvolite, Ruzhdi! Momenat, jer ne znam kome pre da dam reč.

Ruzhdi Jashari: Ja se izvinjavam što po drugi put uzimam reč. Možda neću vam puno biti dužan ali osećam se odgovornim da dodirnem neka pitanja.

Prvo, mislim da nema dileme za ljude koji su na čelu ovog stola za udruženje “Partners” Kosova, Znači nema sumnje jer Shuki zajedno sa ekipom radi za dobit zemlje, u korist Kosova, za njene građane. Znači ona je dokazana.

Drugo . Neću da stavim pod sumnju ni gospodina Čorbo, koji radi u korist građana Bosne, za dobro svoje zemlje. Istovremeno i gospođa Nataša Kandić radi u korist svoje zemlje, Znači pokušajući da se borimo sa zlim naših naroda, utičemo i pozitivno na naše narode, svaki od nas. Sa jedne strane, imamo stalni zahtev da nas vreme grize, vreme uzima, vreme nam se ruši pod nogama i godine idu - deset godina, petnaest godina.

Sa druge strane, imamo zahtev da nije možda rano. Bol, brige, sve je to stalno prisutne sa nama. Ja se sećam reči jednog novinara jedne strane televizije BBC prilikom sahrane masakrovanih u Rečaku, 11 Februara u Rečaku. i poslednji izveštaj kada se žrtve pokrivaju. Kaže “mir i rat, jedan dan doći će u Rečak, doći će na Kosovo, ali će duševni mir ljudi doći prekasno”. Za duševni mir, mi znamo da smo zakasnili. Ali, naše ćutanje i naše iščekivanje i dalje se nastavlja i tako će biti sve dok budemo živeli u ovim uslovima i ovim problematikama.

Adresa rešavanja problema je tri vlade: Vlada Bosne, uslovno kažem, Vlada Srbije- začetnik rata i ratova na Balkanu, i posle Vlada Kosova. Sve ove tri vlade sa unutrašnjim uznemirenjima, unutrašnji faktor može se pomerati. Ali, sa vanjskih pritisaka gde Srbija čeka da bude primljena, gde Kosovo čeka, gde Bosna čeka, problemi se rešavaju tako.

Ja ću vam dati konkretan slučaj, pragmatičan. U svakodnevnom životu mi imamo upadanje Međunarodnog Monetarnog Fonda. Znači jedan mehanizam, jedno udruženje van Kosova. Donosi jedan papir, laže nema para, smanjena su radna mesta. Posle imamo puno regionalnih organizacija koji grade javni život civilnih društava, polucivilnih i vladinih. Uticaj mehanizama, Cefta, Efta, koje imamo u regionu, Kosovo primljena kao članica negde u 5-6 država, negde 3-4, uradile su svoj efekat sa uticajem u Evropsku Zajednicu da se sutra grade neophodni kriteri da kosovo pređe granice, bilo slobodnim kretanjem građana, robe i šta ti ja znam –tarife.

Organizovanje jedne institucije na regionalnom nivou je obavezan. Ko će prvi početi a ko će zadnji početi, to su sve pitanja dana, prolazna pitanja su. Mnogo su poštovani svi oni koji su radili, svi oni koji pretenduju, žele da rade i bolje je ne zakasniti u takvoj organizaciji. Modaliteti da se grade. U modalitetima da zauzmu mesta oni koji imaju informacije, oni koji imaju zapise, i oni koji mogu da vrše pritisak. Prvi treba da budu udruženja porodica Kosova da bi mogli da budu tu u krilu ovog organizma i ne prejudicirati, nikad ne prestaje organizovanje i izgradnja jednog udruženja bilo na lokalnom nivou, bilo na regionalnom nivou, unutar Kosova u mnogim regionima, bilo na nivou mesta Kosova. Ja kao običan građanin mislim, da svaki dan vidim ovaj svakidašnji teret, i svaki dan se ove stvari motaju po našim glavama jer vreme ne čeka da bi hodali u globalne i regionalne organizacije.

Pitanje ljudskih prava, pitanje humanizma nije zadatak samo jedne organizacije. Zadatak je svakog građanina koji pretenduje da živi slobodan, da živi miran i da uživa u onim plodovima slobode ali normalno i da saoseća sa brigama i onih ljudi kojima njihovi najbližnji nedostaju, za šta smo se i skupili ovde i za šta smo i pozvani ovde.

Zato, ja ću još jednom kratko da potenciram, neka budemo nacionalni organizmi, u jednom polju, neka se radi. Na drugom polju neka se radi i ovaj segmenat, neka budu dva paralelna

segmenta ali neka se posao ne zaustavlja. Prekini ti ovaj posao, ja da radim taj posao, ili prekini ti taj posao da ja radim ovaj posao.

Onda, inicijative su dobre, inicijative nemaju prestanka. Vladine inicijative, ako su nacionalne, na nivou vlade, na na mesnom nivou je drugo. Organizam civilnog društva je drugo. Ima prava i ovaj centralni mehanizam da se grupiše i učestvuje ili kao posmatrač u ovim nacionalnim organizmima na nivou drugih mesta. Ponovo se izvinjavam što sam ponovo preuzeo reč i upao, Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala puno, Ruždi. To je bilo konstruktivan prilaz. Izvolite, gospodine Halit!

Halit Berisha: Halit Berisha, ja sam iz društva "Shpresimi" u Suvoj Reci. Ovaj film podiže tri pitanja koje bi razradili ovde. Prvo, pričali smo o filmu koji se dogodio u Maroku. Maroko je marokanski narod sa kraljem koji je silovao svoj narod i hapsio, osakatio i sve ostalo. Mi osećamo velike bolove.

Ali, prošle nedelje sam pogledao film, zvao se "Hotel Ruanda" i sad, na kraju, neću da elaborišem, kaže - ono vojno lice ili predsednik Ruande, u Haškom tribunalu je osuđen doživotnom kaznom za genocid koji je vršio nad Tutcu, kako li se zovu oni, a predsednik Srbije je oslobođen u Haškom tribunalu. Znači dva aršina za jedan genocid koji je vršen nad jednim narodom.

I treće je, da ja sam čitao, i gospođa to zna dobro, jedno 2300 strana transkripta Suda u Beogradu. i sada, kad sam čitao, samo troje srba je priznalo da je bilo ubistava. I, ja ne mogu da shvatim da je šef izveštajne službe u Prizrenu, koji nije moguće da to nije znao, a ja njega smatram kao stog informacija koje su urađene tokom 1999. godine na Kosovu i ne zna da se desilo to ubistvo 26. marta u Suvoj Reci. On ne zna! Ne znaju starešine opštine koja je 25 m daleko od njih i ne zna da li je toliko i ne zna da se to desilo u Suvoj Reci.

E sada, postavlja se pitanje na kraju: glavni komandanti specijalnih jedinica Niša, Mitrović, oslobađa se. Ja znam zašto se oslobađa. Mi malo znamo ovaj tok jer taj zamenik komandanta policijske stanice u Suvoj Reci u prvoj izjavi je rekao da je 26 marta bio u Suvoj Recii rekao je šta čekate. Kasnije se predomislio. Kad se predomislio, on je bio oslobođen odgovornosti. Znači tu je bilo malverzacija kao što sam uvek rekao da ja ne verujem suđenjima koja se održavaju u Srbiji.

E sad. Ja se slažem sa REKOM-om, kako je zovu, sa formiranjem komisije, koji će biti. Ali, ja postavljam pitanje: formiramo komisiju, donosimo zaključke. Šta mislite, da li će vlada Srbije, koja je 1776. donela programe za istrebljenje Albanaca. Da li mislite da će preuzeti neki korak da se otkrije sudbina nestalih osoba. Jer stoga i glavni ključ za sva zla jeste prelistavanje tajnih dokumenata policije i vojske u Srbiji. Nema gde drugo!

Jer, ja sam onaj koga je isterao 1999. kao izbeglicu. I, ja ne znam, jer sam kasnije otišao, ali oni koji su otišli 28. marta i dok su se vratili na kraju juna, oni to ne znaju. apsolutnu moć, političku moć, vojnu i policijsku moć imala je Srbija i to znaju svi.

Koja je ta saga da će terati Srbiju da otvori dosije i da nam to pokaže.

Ja sam spomenuo onaj 25.-ti jer Ali Cena je intervisao jedno troje policajaca u Beogradu i redakcija i zna imenima i kaže: mi smo u stanju da vam kažemo, sa jedno 5 metara razlike, gde se nalaze masivne grobnice u Kosovu ali pod jedan uslov. Pod jedan uslov - da nam obezbedite život.

E sad, imena tih policajaca se znaju i zašto se oni ne dovedu u Kosovo, pa da kažu gde su masovne grobnice koje su sami iskopali nna Kosovu.

E sad, mi ćemo formirati tu komisiju, donećemo zaključke i odrediti zadatke, ali Srbiju ni Amerika ne može.... zapalili su im ambasadu i nije mogla ništa da joj uradi, a kamoli mi da joj

nešto uradimo. Ona je i dalje država i vlada, ona koja samo da joj se da prilika da se ono što se desilo 99 samo uvertira u operi, da istrebi čitav albanski narod. Ja ne verujem. A oni mladi koji veruju, neka izvole..

Ja pitam gospođu Kandić, zašto onog dana kada je objavljena presuda za zločine na Merdaru, Albancima koji su imali Kosovske lične karte zabranjen ulazak u Srbiji sa Kosovskim ličnim kartama? Zašto? Da li je i on dokument? Uzeli su im i pasoše i oni su bez ikakvog identiteta išli u Srbiji. Zašto? Ja sada pitam. Jer oni koji su bili tamo rekli su mi da su im oduzeta lične karte jer su imali ambleme Republike Kosova i pasoše jer su imali ambleme Republike Kosova. Znači da li ja imam sigurnost danas, sa pasošem republike Kosova da idem u Beograd. Meni ne dozvoljavaju da idem i uzmem zapise koji nam trebaju, jer ja znam ko je bio tamo. Ja idem u Lazarevac, Smederovo, Lapovo, Sremčici i nalazim one srbe iz Suve Reke koji su pobjegli odavde i razgovaram sa njima, jer oni znaju da su činili zločine u Suvoj Reci. Ali ja ne mogu da idem, jer nemam sigurnosti.

Ovo je problem koji me muči u vezi formiranja i stojim na tome da on bude savet naroda ovde a oni neka reše kakve će odnose imati sa tim regionalnim savetima i šta mogu da preduzmu da bi se obelodanila sudbina nestalih osoba u svim državama gde je Srbija počinila zločine. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala! Nataša?

Nataša Kandić: Ja mislim da svi mi ovde trebamo da vodimo računa šta je u interesu žrtava, molim vas a ne da razmišljamo ili da diskutujemo u pravcu da li će ovo ili ono telo koje će stavove da zauzme.

Srbija, ili neka druga država, u vezi sa REKOM-om to je još pitanje, ne možemo samo ovim konsultacijama da definišemo, da kažemo hoćemo takvu komisiju koja će imati istražnu moć, da može da dobije svaki dokument ili ćemo u konsultacijama da dodjemo do toga da će većin a da kaže – ne verujemo da će država prihvatiti da ta komisija ima moć da svakoga pozove da svedoči. Zato su te konsultacije, da vidimo šta možemo, šta ne možemo. Toj komisiji se daje moć to što je regionalna. Onda, ako ste pažljivo slušali, gospodin Ruzhdia, on nam stalno kaže sve države bivšeg Balkana hoće u Evropu. Evropa je ta neka vizija, taj neki cilj. Za Evropu garant da se ovde nešto neće ponoviti zločin, mnogo više ta regionalna komisija nego bila koja nacionalna komisija. Za Evropu, to onda znam da ovde dolazi do neke regionalne stabilnosti, da postoji jedna regionalna saradnja, komunikacija, da se na regionalnom nivou rešavaju neka pitanja. To je za Evropu važno. To je važno za mlade zato što, ako se formira ta regionalna komisija, onda će sve ove države bivše Jugoslavije složiti zbog tih mladih, zbog budućih generacija važno imati neko telo koje će da te mlade oslobode odgovornosti za tu prošlost. To je edna državna društvena mera, ukoliko dodjemo do toga.

Inače, sada da se vratim na vaša pitanja. Morate da budete jasniji, da ljudima ovde bude jasno o čemu govorite. Vi sedite, znam ja da ste pročitali vi sve te transkripte, ali ovde to niko ne razume. Evo prvo šta je. Nije nova činjenica da Srbija ne priznaje Kosovo, da ne priznaje kosovske dokumente. To svi znamo. Mi kao organizacija za ljudska prava vršimo pritisak, mi stalno govorimo kada srpski ministar inostranih poslova kaže – „Kosovo je deo Srbije“ a mi javno govorimo da to nije tačno. Pa što ne dodje na Kosovo pa to ne kaže. Ali vi mene pitate, maltene da mi kažete zašto ste uzeli primer dokumenata. Jedini način je bio da kosovski državljani udju u Srbiju, da udju bez dokumenata. To nema nigde u svetu, pa smo bar to postigli da oni mogu da dodju da prate to izricanje presude. Raniji put uspele smo da dvojica udju sa kosovskim dokumentima, ali to je sad neki put, neko važno pitanje za organizaciju za ljudska prava da vrši pritisak da Srbija prestane sa tom farsom da stalno osporava kosovsku suverenost. To je jedna stvar.

Druga stvar, ovo što vi kažete oko sudova. Ono što ste naveli to nije tačno, gospodine Halit. Ako optuženi koji brani drugog optuženog promeni iskaz, pa tu sud ništa ne može, to je njegova sloboda da promeni iskaz. Ali, sud onda, gubi dokaz. To je nešto, tako da morate pravilno da činjenice i podatke koje iznosite da stavite i takodje niste rekli, jeste taj komandir prije sedam godina je oslobođen ali nije pušten a vrlo dobro vi to znate, zato što ja znam šta vi sve čitate, znam i broj strana koje ste pročitali, znam da vi uzmete transkripte pa sve pročitate. A onda sigurno znate da taj Mitrović koji je oslobođen da nije pušten iz pritvora zato što smo mi pre toga podneli krivičnu prijavu a taj sud, u koga vi sumnjate, on je izdao nalog za njegovo pritvaranje. Tako da to nije ni mala stvar što je uradila neka organizacija za ljudska prava a u suprotnosti je sa ovim što kažete o sudu. To tužilaštvo, srbijansko tužilaštvo toga je zadržao u pritvoru. Prema tome njemu će da sledi novi postupak, on nije oslobođen negko je ostao u pritvoru.

E sad, možete da zamislite kolika je njegova mržnja prema nama koji smo doveli do toga i prema tom tužilaštvu koji ga ostavila u pritvoru.

Čini mi se da što više prolazi vremena, mislim od one prve diskusije gospodina Halita, mi smo sve više konstruktivni, možda da ostanemo do sutra možda bi smo onda otvorili i druga korisna pitanja koja su važna da o njima diskutujemo kada je reč o toj prošlosti i o tome šta mi hoćemo. Da li hoćemo da mladi se mrze međusobno u regiji, da ne komuniciraju, da ne putuju, da mladi sa Kosova nikada ne odu u Hrvatsku, da nikada ne odu u Bosnu, da ne odu nigde, da mladi iz drugih država da ne dodju ovde? Pa važna je komunikacija, važna je regionalna saradnja. Važna je, ali da bi smo to dobili moramo da imamo potpuno ustanovljene činjenice o tome šta se dogodilo, da ih niko ne usporava i dajte to da pokušamo da uradimo, ono što možemo. Ne možemo mi, ne znam, da donesemo odluke umesto vlade. Ko zna šta će biti kada mi budemo napravili ovaj model, kada budemo skupili milion potpisa. Tek onda nastupa jedno komplikovano vreme zato što će svaka država, svaka vlada imati svoje zahteve i svoje vidjenje komisije. E onda nastupa opet vreme civilnog društva da se borimo za onaj mandat komisije kako mislimo da će doneti pravdu za žrtve. Hoćemo reperaciju za žrtve, hoćemo da žrtve budu obeštećene. Ali onda mora da se stvori neki fond pa da se tačno precizira koje žrtve. Da li ćemo, na primer žrtva pljačke, da li je žrtva pljačke ista kao žrtva progona. Pa nije. To su različite stvari. Ali je za to vreme polako da počnemo da razgovaramo i o vrlo konkretnim predlozima i rešenjima, i što se tiče mehanizama na nacionalnom nivou a ne zaboravite na regionalni nivo, i ja sam gospodinu Ruždiju veoma zahvalna što je tačno i precizno video šta je, koliko ovakav konsultativni proces na regionalnom nivou može da bude dobar znak i za Evropsku zajednicu, i za proces stabilizacije i pridruživanja i za donošenje možda te odluke krajem godine o ukidanju viza. Nije ovo beznačajno iako je civilno društvo ova debata ali je to za njih argument, pa kaže pa evo, civilno društvo uspeva da se poveže, ona uspeva da diskutuje o toj prošlosti, o tim ratnim zločinima. Znači nije to beznačajna stvar. Mislite i na tome malo!

Shukrije Gashi: Izvolite!

Bogdan Ivanišević: Ja bih hteo nešto da kažem, i nadam se da gospodin Kasumi ovo neće ovo shvatiti kao nešto lično, prosto razgovaramo o temama.

Vi ste rekli, “komisija za Maroko je argument više za to da treba ići sa nacionalnim komisijama”. Ali gospodin Čorbo je lepo objasnio kontekst u kome se mi nalazimo, gde su tela nestalih često u drugoj zemlji, a ne tamo gde su oni državljani, da su dokazi o zločinima u drugoj zemlji, da su osumnjičeni za zločin u drugoj zemlji. Dakle postoji taj regionalni kontekst zbog zločina koji su se dešavali.

U Maroku nije tako. U Maroku sve se dešava u okviru iste države. Prema tome, ja se sad ovde ne

zalažem za to da treba nacionalna ili regionalna komisija, ali prosto želim da ukažem na to da je u ogromnom broju drugih primera gde su osnovane, neću da kažem nacionalne, nego komisije na nivou države, da se tu doista radilo o tome da su kršenja ljudskih prava ili ratni zločini činjeni u okviru te države i da su druge države bile vrlo malo ili nimalo uključene. Dakle, potpuno drugačiji kontekst od ovog konteksta, tako da Maroko nije dobar primer za tezu da komisijama na nivou države treba dati preferencu. Nije dokaz ni za drugo, da treba dati preferencu regionalnom, ali sam primer Maroka ne dokazuje ništa, upravo zbog karaktera sukoba.

Drugo, nešto gospodinu Merlaku-u. Je li to on? E dobro, čujete. Vi ste rekli da druge komisije ništa nisu uradile, rasformirane su i nije bilo efekata njihovog rada. Ali ova komisija u Maroku, koju smo gledali u filmu, je od 742 nestala lica, mislim da je 742 cifra, kada je počela raditi ta komisija, došla na kraju svog rada na 66 nestalih lica. Znači sudbina 600 i nešto ljudi je rešeno od strane te komisije, utvrđeno je gde su, pod kojim okolnostima i gde su sahranjeni. To ne znači da bi REKOM ili druga komisija imala isto takav visok procenat rešenih predmeta, ali u najmanju ruku znači da ne može da se kaže da druge komisije nisu ništa radile. Navodim primer Maroka, mogu da navedem još desetina drugih komisija i drugih tema, drugih doprinosa tih komisija. Recimo, opet kod rešavanja pitanja nestalih u posredi. Južno-afrička komisija je krenula sa nekih 1.500 slučajeva nestalih lica i na kraju rada komisije je bilo 460 nerešenih predmeta, znači više od hiljadu, više od trećine predmeta je rešeno. Opet to nije garancija sama po sebi da bi neka druga komisija bila efikasna, ali takodje jeste neki indikator da te komisije mogu da uspešno deluju. Ili kada je već reč o doprinosu komisija krivičnim sudjenjima, zahvaljujući rada komisija u Argentini, u Čileu, u Peruu, stotine ljudi su procesuirane, dakle te komisije su utvrdile činjenice o kršenjima prava i onda je došlo do toga da su ti predmeti predani tužilaštvima i došlo je do sudjenja. Ne odmah. Prošlo je 10 ili 15 godina da počnu ta sudjenja, ali je došlo do sudjenja, i dokazi od strane komisija su korišćeni u tim predmetima ili su tužilaštva na osnovu dokaza dobijenih od komisija otvarala istrage i procesuirala neke ljude. Najnoviji slučaj, čuli ste verovatno da je bivši peruanski predsednik Fujimori nedavno osuđen, pre nedelju – dve, dobio je veliku kaznu, 25 godina ili tako nešto. Tu je izveštaj peruanske komisije za istinu korišćen kao dokaz. Znači, sud je uzeo delove tog izveštaja, ne one delove koje se odnose na konkretnu odgovornost Fujimorija, ali da na one delove koje se odnose na ceo kontekst u kome su se dešavali ti zločini za koje je Fujimori nadjen odgovornim, i sud je utvrdio na osnovu izveštaja peruanske komisije za istinu da su ubistva i kidnapovanja ljudi u Peruu u tom periodu kada su se desili zločini imala sisetmatski karakter, da su bila raspostranjena, i na osnovu toga sud je zaključio da je Fujimori odgovoran za zločin protiv čovečnosti. Vi ste pravnik i verovatno znate da je sistematičnost ili rasprostranjenost zločina preduslov za pravnu kvalifikaciju i da se radi o zločinu protiv čovečnosti. Dakle, sud je do tog nalaza došao na osnovu analize koju je radila komisija za istinu, na osnovu činjenica koja je ta komisija utvrdila.

Materijalne reparacije. U Maroku je, mislim, 9 hiljada ljudi dobilo materijalne reparacije, oni ljudi koji su identifikovani kao žrtve od strane marokanske komisije. Opet, ovo su uspešni primeri. Mogu da navedem još mnogo po raznim pitanjima krivičnih sudjenja, reparacija, izvinjenja recimo. Vi, ili Vi gospodine Xhafer, Vi ste rekli prvo tražimo da nam se izvini Srbija, jeli tako, pa onda možda komisija. Medjutim, kako je to je funkcinisalo... Prvo bi komisija utvrdila činjenice a onda, prosto zbog tih činjenica, predsednici država nisu imali izbora nego su se onda izvinjavali, na osnovu tih činjenica. Ne odmah, ne svi, ne jednako ubedljivo ali to je u najvećem broju slučajeva bilo tako. Dakle, snaga činjenica do kojih je došla komisija, njeno javno delovanje, snaga javnih svedočenja koje smo ovde gledali – a ta svedočenja su postojala u nizu drugih komisija – je naterala te predstavnike država da onda prihvate nalaze komisija i da

daju svoje izvinjenje u ime države. Prema tome govoriti da komisije ništa nisu postigle, izvinite, to je potpuno netačno. Ima komisija koje su vrlo malo uradile, postoje dobre i loše komisije, postoje dobri i loši aspekti raznih komisija, ali tako an-blok generalno reći da ništa nisu uradile,... Opet mislim da rasprava ima više smisla, biće kvalitetnija ako prosto poštujuemo činjenice.

Shukrije Gashi: Izvolite, ko želi reč?

Ymer Merlaku: Ovde delim mišljenje. Gospodin koji govori, treba da shvati da je ovde bio među nacionalni rat, ne kao u Maroku, svoj narod. Mi smo sada dve države. Kosvo je država. Srbija je država. Drugo je ono među nacijama. Ova pitanja se mogu rešiti. Kosovo ima državu, ustav, zakone, vladu, ima sve segmente da bi se mogla baviti sa njima. Dok, što se tiče Južne Afrike i tamo, tamo nema zakona, nema pravila. Specifičnost Kosova je skroz drugačija sa onim regionima tamo. Ne slažu se, ne može i komisije, koje vi mislite, one komisije, ne znam, možda i grešim ali ova komisija ima za cilj sakupljanje svih dokumenata i ko zna gde će njihova sudbina da se završi.

Ja mislim da Srbija je činila zločine i ne može se uporediti sa 200-300 srba koji su ubijeni u raznim ratovima, gde i oni državljani koji su ubijeni, zna sama rbija gde ih je ubila i oni znaju i kako. Drugo je na primer kad su ovde ubijeni oko 15000 albanaca, koje je režim Srbije ubio, institucionalnim putem, organizovanoj u svim segmentima. Ona ih zna i neka samo otvori dosije. Nema uopšte potrebe za komisije. Samo Srbija neka otvara dosije koje tamo ima i sve nestale osobe će se naći. Ali dosije su zatvorena i ona igrajmo se mi komisija i sa ovim... samo neka otvara dosije, jer sva ubistva koja su počinjena u Kosovu sve je vojska i policija počinila na organizovani način, more oni su imali u registru i koliko je krava ima selo a kamoli koliko ljudi i znali su sve to, a sada ih ne znaju. sve znaju. vas vara. Svoj narod vara, kaže im tako-tako i tako. Vas može da vara. Izvinite, toliko sam imao.

Shukrije Gashi: Hvala puno, gospodin Merlaku. I ja bih nešto dodala.

Upravo zbog toga što svi imamo sumnje i želje da istina izađe na videlo, da dokazi izlaze na površinu, mi smo preuzeli ovu inicijativu. Mi smo svesni da ne možemo uraditi čuda kao sa magičnim štapom da bismo rešili probleme, ali ovo je jedna inicijativa dobre volje da pokušamo.. ovo što se danas čulo ovde , na primer, ono što se ovde govorilo, jeste da kad ne bismo prisustvovali, ne bismo imali prilike da podelimo sve ove informacije. Stoga je važno da međusobno razgovaramo, da se međusobno savetujemo. Jer, ako mi ne budemo ništa uradili i budemo čitali o tome da je vlada Srbije opaka, krije dokaze ili svaka druga vlada onda šta ćemo mi uraditi, šta smo uradili. Pročiće još jednu deset godina i neće se ništa dogoditi. Ljudi koji imaju dokaze i činjenice ili da nešto ispričaju umreće i posle će ponovo doći nove generacije sa teretom, teretom i ranama oprošlosti. i mi nećemo otvoriti put sebi, kao što neki rekoše ovde, i Ruždi i Baraliu i drugi ovde da ni Evropa ni bilo gde na svetu neće nam otvoriti vrata da se mi integrišemo kao i svi građani u demokratizovanim društvima.

Eli Krasniqi: Samo nešto, jer mi sve ovo smeta... možda grešim, možda na neki način kako da ciljamo mi do Evrope. Personalno ne bi me zabrinulo da li me Evropa prima ili ne. Celo vreme postoji ovaj pritisak - mi smo drugi, Evropa je tu, i mi moramo da budemo kao poslušni đaci pred Evropu. Ne imamo mi i većih razloga nego Evropu ispred nas, kao što je postavljanje pravde prema žrvama i u opšte nemamo potrebe da idemo u Evropu.

Žao mi je, ali eto koliko godina posle rata na Kosovu, celo vreme ima nečeg ispred nas sa motkom u ruci da odluči da mu se počinimo kao dobri učenici, da ako se ne počiniš neću ti dati nezavisnost, neću te uvesti u Evropu i posle se zaboravlja razlog zašto se prvenstveno pokušalo. Onda pomisliš da se više pokušaja čini da se pokažeš dobar učenik pred Evropu nego da se postavi pravda na mesto.

U ovom kontekstu, razlog zašto ovo potenciram jeste da naša vlada u ovom trenutku, dok nijedna od ostalih vlada nije podržavala ovakvu vrstu inicijative, naša vlada, budući da nikad ni za šta ne kaže ne, podržalaje i ovo. Za to sam prvenstveno pitao šta je realno. Ali, da ne dužim, bolje je da se stvari razjasnuju u našoj kući i posle da izađemo vani - na dvorište, znate to je figurativno.

Shukrije Gashi: Hvala!

Kushtrim Gara: Ne, nema veze. Nemoj to uzeti kao reakciju vlade, ovo je možda bolje da se izrazi mišljenje. Prvenstveno kad sam govorio prvi put, ja sam napomenuo da vlada Kosova podržava svaku inicijativu koja bi doprinela obelodanjivanju... Ne, -“da bi doprinelo“ napomenuo sam, ako se sečaš -“ obelodanjivanju sudbina nestalih osoba“. To ne znači da vlada ne zna da kaže ne ili da vlada zna samo da kaže da.

U međuvremenu, Znaći tokom diskusija, izašlo je ovde na videlo i ideja o jednoj vrsti komisije ili nacionalnog saveta, koje bi se zvale unutrašnje savetovanje, ali na samom startu treba napomenuti da vlada kad podržava svaku inicijativu Znaći da treba biti puno pažljiv sa ometanjem ili upadanjem subjektivnosti, jer u okviru vlade funkcionišu vladina komisija, komisija koja je međuministarska komisija za nestale osobe.

Ali, ako se prisutni slažu i njihov je zahtev da se jedna takva inicijativa ili takav poziv bude od strane vladine komisije za nestale osobe, Znaći da se sva društva ili svi organizmi koja se bave sa pitanjem nestalih osoba Znaći da je da je nešto što ne traži veliku filozofiju i da se može veoma lako rešiti, ako se slaču svi da prethodno ovome održimo jedan sastanak, pa makar i samo savetodavni međusobno i da posle izađemo sa zajedničkim stavom.

Ipak, i ovaj put trebamo biti pažljivi u ta upadanja šta je vladino a šta civilno društvo. Znaći odakle dolazi inicijativa i od koga se podržava. Ako se vi slažete i dobro očekujete jedan takav zahtev ili poziv, onda ja mogu kako danas da vam dam jednu vrstu obećanja da će se ovo vrlo brzo realizovati u narednim nedeljama. Ali ako dobijemo ne kao odgovor ili rešenje ovog problema, ili da ga ne nazovemo problemom, ali momentalno rešenje da bi krenuli napred,

Halit Berisha: Gospodinu, ja bih preporučio da pročita pismo koje smo poslali koordinacionom savetu, zameniku ministra Ramë Manaj, koje sam lično predao na ruke i gospodinu Prenkë Xhetaj. Pročitaj pažljivo, ima jedno 3 stranice i posle možeš zaključiti šta smo predložili da inicijativa bude upravo od Komisije za nestale osobe, vladine komisije.

Kushtrim Gara: ako je reč o zameniku predsednika vlade Ramë Manaj, hoću da razjasnim kao vladina komisija uvek deluje u osnovi odluka i zakona u snazi, Znaći mi imamo taj određeni mandat i misiju na osnovu koga možemo delovati. Ako se ovo reši, jer kad je nama došao poziv, došao je kao jedna inicijativa civilnog društva za jednu regionalnu komisiju i podrška je dobijena i od predsednika i potpredsednika vlade Ramë Manaj, i samog predsednika komisije gospodina Prenkë Xhetaj. Znaći, ako je posao došao dotle svakako će se poduzeti koraci od strane vladine komisije i kažem vam da će se ovo realizovati, i to je odgovor na onaj zahtev od 3 strana koji je poslat.

Shukrije Gashi: Hvala, Kushtrim! Samo sekundu. Ja želim da napominjem nesto u vezi Eline konstatacije. Ne, obavezno hoću, Eli, molim te.

Nesreća je, iskreno vam kažem, velika je nesreća da mi koji smo ovde a i oni koji nisu sa nama u ovoj konsultaciji, treba da se stalno odazivamo na uslovljavanje standarta od strane međunarodne zajednice. Ko je kriv za to i zašto se to dešava? Onda smo to mi. Najveći stepen ljudske savesti bi bio da se ne uslovljavamo i stvari primaju takvim kakve i jesu. To je znači ono superniornije, želja. Ali realnost i mogućnosti su drugo. Svugde na svetu postoje ljudi dobre volje. Ljudi dobre volje, nije dovoljno da bi uradili nešto. I kad ljudi dobre volje ne mogu ništa uraditi onda postoji

jedna druga snaga koji su u ovom slučaju standardi koji hteo ili ne pokazuje gde ti je mesto i za nas bi najbolje bilo da ne dozvolimo da dođe do uslovljavanja nego sami činimo korake, da preduhitrimo procese. Urađeno je puno toga, sakupljani su dokazi, čuvaju se u nečijim fiokama, i znam da je deo senzitivnosti jer je to urađeno dosta za pronalaženje i sakupljanje tih dokaza i tako reći ono je postalo deo života tih ljudi. Oni su se uživali u to. Nije lako da se takvi dokazi daju dalje. Ja sam mnogo sigurna, bez obzira koji jezik ovi ljudi upotrebljavaju, da imaju jednu ljudsku poruku, izraz uznemirenosti i pronalaženje jedne mogućnosti. A svi mi, svi ovde, smo da bismo nudili opcijem mogućnosti, uključujući i mogućnost za multinacionalnu komisiju i druge. Ti kao sociolog, tvoj pristup je bio definitivno konstruktivna. Ali to je ono poželjno. Mogućnost je nešto drugo.

Osetila sam moralnu i ljudsku obavezu da ovo napominjem, a u nastavku dajem reč gospodinu Salem Čorbo, jer već nekoliko puta pokušavao ali nisam bila u mogućnosti da mu dam reč. Izvolite, gospodine Čorbo!

Salem Čorbo: Pa, evo, ja ću se vratiti na ono što sam prijepodne govorio. Dodaću još jedan bitan akcenat u smislu koji bi se mogao postići formiranjem komisije na regionalnom nivou sa punim mandatom, sa potpuno jednakim kriterijumima za cijeli prostor i sa potpunim istim pravima za sve žrtve. Za bilo koju žrtvu ista prava moraju biti obezbeđena i to je ravnopravan tretman, i to je jedini tretman koji mogu da rade komisije.

Države trebaju da prepoznaju razloge zašto da udju u taj proces. Medjutim, čini mi se u ovom poslepodnevnom dijelu ne čujem diskusije iz ugla žrtve. Nekako, kao da su mi malo neke druge... i mislim da to oslikava realno stanje u društvu. Ja sam ovde, rekao sam već, rijetko ali ako ja dobro čujem, čujem za deset godina da nije ostvaren neki napredak u domenu traganja s nestalim.

Vratiću vas sa situacijom u Bosni i Hercegovini. 14 godina nakon rata, mi imamo 13.000 nestalih. Malo prije smo pogledali film. Ako sam ja dobro vidio 25.000 ljudi je za 40 i nešto godina prošlo ove kazamate. Mi imamo 13.000 nestalih. Nešto ne valja u državi Bosni i Hercegovini i u ovom regionu, ili na vladin sektor koji nije dovoljno jako uporan, energičan ili vlasti ne valjaju, ili žrtve nisu dovoljno uporne, ili žrtve ne insistiraju dovoljno na tome. Ima neki veliki problem.

Nedavno je objavljen podatak u toku u Bosni i Hercegovini da će udruženje deviznih štediša Bosne i Hercegovine, koji su oštećeni onim deviznim transakcijama prije rata, blokirati put Bosne i Hercegovine dok se ne ispune njihove obaveze da se vrata devize njima. Ja to nisam čuo od asocijacija vladinog sektora. Ja to nisam čuo od onih koji, ponavljam, ili na jedan adekvatan način predstavljaju interese tih žrtava. Da je 13.000 automobila, bilo bi više potrage u Bosni i Hercegovini.

Govorim o jednom putu gde mi idemo ako te stvari stavimo po stranu. Ako te stvari ostavimo u nerealizovane, zateškane narednih 10 godina, narednih 20 godine, ovo što smo preživeli prilično ima veze sa onim drugim svetskim ratom koji je i onako završen kako je završen bez neke historijske distance, nekih koekzistentnih istraživanja i javnih podataka. Bojim da će cijeli region nekako na silu uči u te demokratske procese. Ja sam već objasnio zašto mislim da regionalni pristup i ne mislim više da... Ne može više da Bosna i Hercegovina dovršiti... Zna li koje su ... vojske došle i prošle i gde su tijela tih ljudi. Ja sam dao primjer za stanje Albanaca. Nisam čuo odgovor na to. Šta ta radi moja organizacija tamo. Šta da radi, s kim da kontaktira. Ja sam dobio adresu ovde o nekoj asocijaciji, ja sam dobio adresu dolje sa Kosova i sa Makedonije, kako da povežemo istražitelje iz Bosne Hercegovine sa ljudima iz Makedonije, kako da dovedemo jedne do druge. Ja govorim o praktičnim stvarima. Kako da žrtve dobijaju obeštećenje, kako da

dobijaju javno svedočenje, kako da žrtve dobijaju priznanje. Ja bih voleo takve odgovore, u ime žrtava.

Kada je u pitanju pritisak Evrope. Ja ne volim pritiske, demokrata sam po rođenju ali jako volim pritiske u Bosni i Hercegovini i na Balkanu jer jedino su oni stvari pomjerale, i jedino su one stvari ubrzavale. Povrat imovine, je realizovano je sa 99%. To je praktično svaki drugi čovek je živeo u tuđoj kući i mislim da će tako ostati za stalno. Međutim izostajala je reakcija i međunarodni pritisak javnosti na ratne zločine i imamo ovo stanje.

Da kažem nešto o Komisiji za Srebrenicu. To je radila Komisija za Srebrenicu u drugom mandatu. U prvom mandatu, u vrijeme premijera Mladena Ivanića iz jedne partije demokratskog progresa. Tad komisija iste vlade je dala od prilike ovaj odgovor, da je poginulo oko 1.500 Bošnjaka i to kako da su pobijali jedni druge jer su jedni hteli da se predaju a drugi nisu i na to je usledila žestoka reakcija međunarodne zajednice i od prilike rečeno im je da urade što treba da urade. To što su oni uradili poklapa se potpuno sa onim što Hag ima i sa tim što imaju i neka udruženja koja se time bave.

Ja ponavljam. Ja neću da živim u zemlji koja je u deo Evrope a ima 13.000 nestalih. Ja teško pristajem da živim u takvom društvu. To društvo gubi korak sa moralom, sa svojim prirodnim ljudskim stanjem bih rekao i društvenim bićem, u nekim kategorijama koje su nama imanentne i bez kojih se osećamo prazni u prostoru i vremenu. Ja mislim da moramo gledati i na to. Nema te cijene o kojoj ja nisam spreman otići za informaciju za nestalu osobu ili za informaciju o tome ko je počinio neki zločin. To sam i dokazao u svom radu.

I tako, neki ljudi koji su iznad trenutnih stanja. Ako zaista želimo da rešimo te majke koje plaćaju i koje ne znaju šta će sa sobom, ne znaju kako više da izdrže drame koje dolaze. Ja nisam ovde, nije bila tema, ni čuo za status, status žrtava ovde. Ja sam napomenuo da je u Bosni i Hercegovini enormno primat boračke populacije u svim kategorijama. Dao sam primer da za logoraše nije bilo zakonskog rešenja u državi Bosni i Hercegovini. Svi ste videli one snimke iz onih logora koji su išli. Nijedna strana, nijedan entitet, nijedan kanton pa čak ni država nije smogla snage da prizna status tim ljudima i ono što im pripada. To su vlasti. Svi oni koji su zatvarani, ovi ginuli, ovi nestajali. i zato ja sam rekao, puno polažem u civilni sektor da on bude taj koji tempira, pojačava taj odnos prema vlasti. Neće vlast sama malošta da uradi. Iskustva moja iz Bosne i Hercegovine su teška. Bez našeg pritiska, bez našeg uobličavanja, videte ove filmove, ima ih jako puno, jako puno zemalja, jako puno stradanja, ali mi smo imali svi svoju tragediju, i mi moramo izaći sami iz nje. Nema nijedne zemlje koje imala ovo što smo mi imali. Samo u dvije zemlje radila je jedna komisija zajedno, nigde nije bilo primera. Nigde se nije dešavalo ovako kako se ovde dešavalo. Tako da, zaista, ako vidite nacionalnu komisiju to je sasvim u redu. Imate samo mali vremenski problem za ovih deset godina, znate.

Mi smo formirali dve, i propale su u Bosni i Hercegovini za to vreme. Nije da vam nešto sugerišem, ali govorim. Ako vidite da trebamo da pripremamo teren za ljude koji vode države ovog regiona, da smognu istorijske hrabrosti kao ono što su radili Francuzi, Njemci i Englezi posle 45.godine da kažu ovo je bilo – ovo je bilo, pa smo imali sudjenja, i sada idemo u dalji život. Mislim da će Balkan biti uskoro region u stvari na takvom jednom dnevnom redu i ovih evropskih integracija, ja nisam ništa na silu ali ako je to jedini način da naši političari rešavaju domeće zadatke, verujte u ime žrtava ja pristajem i na to. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala puno, gospodine Čorbo za svu ovu značajnu elaboraciju. Verujem da će svima nama poslužiti kao dobra poruka, a sada pre nego vam dam reč gospodinu Baraliu želim da dam reč gospodinu Xhaferu jer je nekoliko puta potražio. Izvolite!

Xhafer Veliu: Hvala! Treba mi nekoliko puta da uzmem reč, jer dirnuo me malopre onaj, ko

beše gospodin “ rok felera “ ili ko je već. Ja rekoh da sve što kažem je istina... one su istine i neka niko ne misli da ako neko hoće da mu se pruži ruka pomirenja za neki uslov ili nešto mnogo greši, jer porodice neće to a ni ja kao porodica a ni jedna druga porodica ne želi je isto. Što se tiče pitanja ovog gospodina, mi znamo orijentaciju i gde leži krivica. Beograd je krivac za sve, i za albance, i za srbe, jer Beograd zna sve zločine gde je i kada počinio, kako ih je uzeo, gde ih je uzeo i odveo, da li su živi ili mrtvi. Ali ja sam ukratko hteo da kažem da još jedna đavolja komisija stvori dok bude ova vlada Beograda krije svoje zločine.

Shukrije Gashi: Hvala gospodine Xhafer. Još jedno ili dvoje uzmu reč i onda ćemo mi nastaviti sa predlozima, zaključcima ili komentarima. Pošto predstavnik ratnih veterana nije prisutan i taj deo nema zašto da se razjasni bez njihove prisutnosti, mi ćemo završiti današnju konsultaciju. Pre toga dajem reč gospodinu Terziu jer odavno je tražio ali nije bilo mogućnosti pošto svaki želi da govori. Izvolite!

Shaban Terziu: Hvala! Ja imam predlog. Više vidim konstataciju stanja nego želju za pokretanjem stvari, i trebalo bi mnogo više da se bavimo sa pokretanjem nego konstatacijama pošto se one već znaju odavno, ali nisu promenjene.

Govorilo se o tajnim zatvorima i masovnim grobnicama. Imam znanje iz iskustva za zatvore koje su u Kosovu i zatvore u Srbiji. Ja podržavam tu priču i izjavu gospođe Kandić jer sam više nego uveren da nema zatvora u Kosovu. Takođe mislim da ih nema ni u Srbiji ni u Bosnji.

Ymer Merlaku: Mladić, gde je on.

Shaban Terziu: Nađi ga ti! Drugo je zatvor, drugo je kriti se, gospodine. Molim vas, kad ste vi govorili, ja vas nisam prekidao. Kao pravnik, ne dokazujete sebe.

Hteo sam to reći da te ubedim, ali ti mi ne daš, žuriš.

Ja sam radio u američkim institucijama, ne znam da kažem koje i radio sam čak i neke tajne stvari. Ljude unutar tih zatvora su upropastili, kao Albanci Srbe, kao Srbi Albance, kazajući daj mi toliko novca Ako hoćeš da ti pronadjemo nestalog. Srbi su lagali Albance, Albanci Srbe. Išli smo tamo i verifikovali stvari. Nema masovnih grobnica. Ljudi su prodali i krevete, i odeću misleći da će ih naći, nabasali su na svakakve lopove, svakakve šarlatane, svakave idiote.

Imam ljude sa imenom i prezimenom koje znam, a i poznanici su mi, u regionu Gnjilana- i Albance i Srbe, misleći da ljudi za svoje daju, prodaju i odeću sa sebe samo da nađu izgublenu osobu.

Što se tiče tajnih zatvora, one su samo laži onih koji hoće da profitiraju. Istraživali smo mnogo ovakvih stvari, i po albanskim zonama, i po srpskim zonama, i našli smo ljude, neke smo hapsili, neki odgovorili- nema masovnih grobnica. To je moje mišljenje, za šta imam konkretne stvari a i još više.

Što se tiče masovnih grobnica. Ima ljudi, ponovo kažem na osnovu argumenata, ima ljudi koji su učestvovali u ratu, učestvovali u zločinima, ima ljudi koji kažu ne daj bože da umrem dok ne ispričam nekome šta je bilo. Da li si ti uradio, ne ja nisam uradio. Sam je uradio ali ne sme da kaže da je sam uradio. Kaže, nemogu ni noću da spavam, hoću da poludim. Kaže bolje da idem negde i ubijem sebe nego koliko se mučim i nešto sto se desilo a ne mogu da vam ispričam jer se plašim i ne prestaje da misli kako da tajno telefonira, u neko mesto gde ljudi pričaju da kaže da ima masivnih zatvora. Dva- tri ima i na Kosovu, i u Srbiji ima, a čujem da ima i u Makedoniji. Ali svi mi treba da mislimo o ovome.

Shukrije Gashi: Da li govoriš o masovnim grobnicama ili šta.

Shaban Terziu: Za masovne grobnice!

Shukrije Gashi:E pa dobro!

Shaban Terziu: Tako rekoh i ja i tako sam se izjasnio.

Shukrije Gashi: Ne, rekli ste zatvori.

Shaban Terziu: i o ovome imam kako da nađemo model, jedan modus ljudi da se izjave da još uvek traže nestale. Ima ljudi koji iznaju, učestvovali su, on je sam počinio zločin i zainteresovan je da priznaje ali ne sme. Ajde onda da idemo ovim pravcem jer ja nisam ni psiholog, ni sociolog a ni pravnik, ali idemo ovim pravcem i nešto formiramo, neku komisiju da ljudi pričaju i da se stvarno nađu nestale osobe.

Građanske inicijative, civilna društva. Hoću da vam kažem da su uradili mnogo više stvari nego što vlade rade. Konkretna primer i sve hoću da i konkretno uzmem za primer. Dokumentacija Gnjilana, Vitine, Kamenice i Novog Brda je u Vranju. Ja lično sam bio u Vranje po dokumentaciju, i tamo je mnogo teško da se dođe do nje. Idu žene, deca, Albanci čekaju u red tamo, hladno i užas je i mi kao društvo otišli smo sa neka društva iz Vranja, ispričali smo naše brige i probleme, baš su nas potrošili uzeći mito, koruptirajući se a ne možemo da izvadimo nijedan dokument, a tamo trudne žene i deca koja čekaju, i interesantno je da su one pregovarale, a nama nije nam se dala prilika da pregovaramo sa institucijama unutrašnjih poslova Vranja, i preuzeli su inicijativu i sama policija Srbije uhapsila je srpske službenike organa unutrašnjih poslova Gnjilana, koji se sada nalaze u Vranju. Znači, kad vlada nije mogla da pregovara o nekim stvarima, mi kao civilno društvo smo uradili i bilo je pozitivno, i stvari sada bolje idu.

Prošla vlada je preuzela inicijativu u četiri opštine za učenje jezika sredine. Bila je tu Klina, Vitina i drugih se ne sećam. Nije postiglo uspeha i ne bi nikako moglo. Za učenje jezika sredine, pričam, Albanci su učili srpski jezik, Srbi su učili albanski. Mi smo održali šest jezičnih kurseva i Albanci si učili srpski, Srbi su učili albanski jezik a svi zajedno engleski jezik. Osim toga učili romski jezik i turski jezik u okrugu Gnjilana gde su oni meštani. Ovim hoću da kažem i da konstatujem da mnogo stvari pokreće i menja civilno društvo- NVO, više nego vlada jer se vlade menjaju. Izvinite, možda sam vam oduzeo vreme.

Shukrije Gashi: Hvala, gospodine Terziu. Reč će još jednom uzeti Bogdan.

Bogdan Ivanišević: Pa evo sad, otišlo je dosta ljudi za koje sam želeo da čuju ovo što ću ja da kažem, tako da ja ne znam da li ima smisla da govorim. Šteta da su odlazili 10 minuta pre kraja, kada treba da se nešto zaključa. Ali dobro, svako ima svoj način na koji radi.

Ja sam hteo, kad nema nikoga, evo ja ću Eli, kao zamenu, da pitam nešto. Ona je na početku rekla da bi želela da čuje, interesuje je koji su razlozi zbog čega su ljudi skeptični u odnosu na ideju za osnivanju regionalne komisije. Ja sad bih sada hteo da vratim lopticu u njen teren ili u terenu onih koji govore o tome da bi trebalo najpre da se osnuje nacionalna, ili isključivo nacionalna, komisija.

Dakle, mene interesuje koji su razlozi zbog kojih Vi smatrate da se treba da se osnuje najpre nacionalna komisija, ili nacionalna komisija na nivou Kosova, a ne regionalna komisija. Ja mogu da dam par razloga zašto smatram da ne bi bilo dobro da se najpre osnuje nacionalna komisija, ali meni interesuje koji su vaši razlozi i zašto smatrate da bi bilo dobro da se osnuje nacionalna komisija. Recimo ovo što je gospodin rekao, to me je ponukalo na to... **Ljudi koji znaju gde su masovne grobnice, mnoga je veća sansa da će dati informacije o tome regionalnoj komisiji nego nacionalnoj komisiji. Mislim ljudi koji su u Srbiji, koji znaju gde su tela, oni neće ni znati o komisiji na Kosovu.** Ili, znaće, ali neće imati priliku, neće moći da gledaju na televiziji javna svedočenja, neće imati tu neposrednu vezu sa tom komisijom, a koju bi imali, po pretpostavci, sa regionalnom komisijom, ako bi regionalna komisija na jedan kredibilan način radila. Moguće je da bi ti ljudi koji ne mogu da spavaju zbog onoga što znaju, u čemu su učestvovali, a koji se

plaše sada da kažu, možda bi kontaktirali tu komisiju putem neke tajne telefonske linije ili već nečega, da daju podatke. Pazite, dovoljno je da to uradi troje ljudi sa savešću i da počne da se odmotava to. Ali, ne verujem da bi ti ljudi mogli na isti način da imaju interakciju sa kosovskom komisijom. Drugo, dokumentacija, kao što ste Vi sada rekli, nije na Kosovu. Značajan deo dokumentacije nije na Kosovu, nego u Srbiji ili negde drugde. Javna svedočenja bi, verovatno, uključivala najvećim delom žrtve iz redova samo jednog naroda, što nisam siguran da bi na kraju doprinelo punom otkrivanjem činjenica o onome šta se dešavalo na Kosovu. Regionalna komisija, na protiv, zbog svog karaktera omogućila bi pripadnicima svih naroda da svedoče u toj komisiji. Dakle, eto nekoliko ideja o tome zašto se meni čini da bi regionalna komisija bila efikasnija, da bi njeni nalazi imali veći kredibilitet. Sada nema vremena za potpunu raspravu o odnosu nacionalne i regionalne komisije, ali možda bi trebalo da ukratko da čujemo nešto o tome. Želeo bih da naglasim, ovo što je gospodin rekao, zato sam se javio, izvinite ne vidim, gospodin Shaban, da se razmišlja o tome kako motovisati ljude koji znaju za zločine i koji znaju gde su tela nestalih i da to kažu nekom telu koji se bavi nalaženjem nestalih.

Eli Krasniqi: Nadam se da mi nije nešto promaklo jer beše dosta dugo. Razlog zašto sam to rekla, zašto sam spominjala komisiju na nacionalnom nivou je... i ja se slažem sa svim što ste i rekli vi. Ja nemam potrebu da se ubedim šta ljudi pričaju i šta ljudi na terenu govore. **Džaba je da ja pokušam da ih ubedim koliko je važan ovaj sastanak, nazovi ga, na regionalnom nivou dok oni to ne osete.** Osim toga nije pravo od moje strane da pretpostavljam da ja znam šta je najbolje i šta je potrebno za njih.

I ukoliko njihov zahtev je da se smiri njihova duševna i psihološka potreba, to je za mene ona legitimna i to se broji. **Posle svega sasvim sam uverena da kad se osnuje na nacionalnom nivou, kad ljudi budu komforni i osećaju se kao deo te inicijative, kad se osećaju gospodarima svojih kuća, jer je problem je veći nego što mi mislimo.** Ovo što imamo danas je problem prošlosti. Mi imamo potrebu da se kao narod osećamo gospodari samih sebe. i od inicijativa koje dolaze izvana, i kad nemamo prava da ih nazovemo stranim, mi ih o cenjujemo zbog toga da su dekade jednog kolonizovanog mentaliteta i kao takve, meni su ovi zahtevi apsolutno potrebnih i legitimni.

Sad se vraćam ponovo. Ako već bude ovo na nacionalnom nivou, nećemo moći da izbegnemo potrebe da komuniciramo sa regionom. Nećemo moći da izbegnemo. Neka budu to potrebe i neka dolaze te potrebe spontano od ljudi koji rade na terenu. Neka im ne kažemo šta njima treba. Mi možemo im reći ali iskreno, i izvinjavam se što nisam bila prisutna celo vreme, ali za toliko pokušala sam da pratim ove procese ove komisije i konsultacije, ja uvek vidim isti problema. Komunikacija je, na primer, kad deo stola nešto govori, drugi deo stola tako reči nije uopšte čula šta je ovaj deo stola rekao, nastavlja po svome. pošto se tu malj udara, tu gde boli najviše i toje za mene legitimno.

Ponovo kažem. Ja sam veoma ubeđena da se sve ove potrebe koje ste vi spominjali kod regionalne saradnje doći će prirodno, ali samo pošto ovi ljudi dođu prirodno na taj put, Znaći kad ove smetnje budu im se pokazale na putu, ne na put koji im mi budemo trasili.

Za mene je važno kako se ljudi u procesu osećaju. Ja imam utisak da ljudi se ne osećaju kao deo ovog procesa, pošto im je ovaj proces došao kao deo od anđela. Mi eto deset godina znamo vrlo dobro da anđeli, ne svi, imaju dobar glas na Kosovu, zbog zloupotrebljavanja. Znaći na Kosovu, pošto ljudi su uzeti pod noge tako često, da je vera izgubljena i ljudima je potrebno da povrate veru. A kako će je ljudi povratiti? Čineći napore da sami postanu deo nečega. Ne znam da li sam jasna? Možda ne pogađam ali za mene je ovo važno.

I ne zaboravite jednu stvar. Mi smo o tome pričali i ranije. Za mene je jako važno da sve što

danas vidimo jeste deo prošlosti. Ovo je prvi momenat za mene da se suočavamo sa prošlošću. Suočavamo se ne na individualnom smislu i ne samo u našim privatnim sferama nego na nekom forumu, malo javnije, što je još teže. I u ovom smislu, mislim da je veoma legitimna sumnja strahovi, one su apsolutno prirodne. Mi ne pričamo o ljudskim iskustvima, o patnjama i žrtvovanjima samo na početku rata. Pričamo o mnogim mnogim dekadama ranije kad su Albanci bili singël-aut u Jugoslaviji. Ne znam kako dea kažem na albanskom. Odvojeni. To su traume koje se prate generacijama jedna za drugom i to je prirodno.

Ja mislim da trebamo znati šta da radimo. Ja vidim sebe kako dajem više prava da pričam nego bilo koja druga osoba jer gotovo kao strana osoba koja pokušava da posmatra sa svom mogućom dobronamernost, a možda bi trebala samo da slušam.

Ovi ljudi imaju potrebu za jednom katarzom. Ja imam potrebu za tom katarzom.

Shukrije Gashi: Hvala Eli! Možemo da nastavljamo.

Halit Berisha: Gospodin je rekao zašto alergija na stvaranje regionalne komisije.

Na ovom zašto REKOM, ovde kaže tri nevladine organizacije za ljudska prava su fond za humanitarno pravo, Documenta i Centar su alarmirali vlasti i javnost o potrebi suočavanja sa njima. Jedan.

U Podgorici, 9 maja 2008, bili su dva predstavnika koje znamo i mi Hysni Beriša i Ahmet Grajčevci. U čije su ime oni govorili tamo da onih mogu da budu članovi komisije o njenom stvaranju. Za njih je to razlog i naš zahtev za ojačanje nacionalnog saveta Kosova. On je problem. Ko je njih ovlastio, i u čije su ime ono dvoje ošlo tamo. Jedan od njih je predsednik društva gde sam ja, drugi je iz Kosovo Polja. I kad smo i mi postavili pitanja kaže ko vas pita. Predsednik nije ovde jer on to dobro zna. Zbog toga decidivno tražimo da se stvori savet a posle ćemo sest i pričati sa ova tri fonda i naša društva i vidimo šta ćemo da radimo dalje. Hvala!

Shukrije Gashi: Hvala! Reč ima Nataša.

Nataša Kandić: Gospodine Halite, ali se ovde u opšte se ne postavlja pitanje ko u čije ime. Sada vas pitam u čije ime vi... Pa nije to bitno. Nije to neko najvažnije pitanje. Najvažnije pitanje je kako ćemo mi doprineti nekoj pravdi, utvrđivanju i ustanovljenju neke istine za ono što se desilo. To je osnovno pitanje. Pa su tokom ove rasprave javljaju dva ova mišljenja. Evo vi imate to mišljenje. Ja neću da zbog toga da vi predlažete nacionalnu komisiju zato što na regionalnom nivou istupaju neki kojima vi ne dajete pravo da zastupaju. Pa nije valjda do razlog. Valjda je razlog da vi hoćete nacionalno zato što mislite na nivou Kosova hoćete da diskutujete, da dodjete do toga o tome šta se desilo. Nekoliko nas je ovde pokušao da iznese elemente o tome zašto možda neki regionalni nivo, ali mi još uvek očekujemo da čujemo od vas argumente za taj nacionalni nivo. Možda smo mi nešto propustili. Bogdan Ivanišević, kao neko iz organizacije koje ima potpuni uvid u sve komisije u svetu, koje su osnovane i koje i danas funkcionišu, on je vrlo jednostavno objašnjenje izabrao da pokaže šta je u prilog regionalne, šta znači nacionalni nivo. Niko ne osporava, apsolutno nacionalni nivo, ni lokalni. Mi čak mislimo doćiće jedno vreme možda i za pozitivne neke stvari. Inače, ima na svim stranama i primera velike solidarnosti, da su ljudi pomogli jedni drugima iako su različite nacionalnosti. Možda u ovom trenutku je rano za to, ali mi razmišljamo o tome da možda u okviru mandata te komisije, te REKOM bude ... i od tih pozitivnih iskustava. Sve to doprinosi tome da se ustanove neke činjenice.

Prema tome nije loše da iznesete malo te argumente, stavove i mišljenja o tome, o toj nacionalnoj komisiji. S kim ta komisija... i Salem i Bogdan su rekli zaboravite kako ćete na nacionalnom nivou ako se tela nalaze van Kosova, kako ćete ako se dokumentacija koja pominje i Xhafer i Imer ako se nalaze na jedno drugo mesto. Pa ne vredi ako komisija radi samo u okviru ovoga

onoga potpuno zatvorena ove na Kosovu. Nema nijedne komisije koja može tako da radi. Mora da ima otvorenost, mora da ima zahteve, mora da ima komunikaciju. Mora da ima i nema bez toga. Pa nisu se ovde dogodile neke svadje zbog beznačajnih stvari. Ovde su ubijeni ljudi. Znae koliko je onda potrebno naći najbolju strategiju da se oni koji se još uvek možda skrivaju podatke, još uvek štite Miloševića i kako je to komplikovano i teško dobiti te podatke. Pa ne možemo da ništa ne uvažavamo. Pa ipak, zamislite pored mene, pored Bogdana, pored svih nas koji hoćemo tu istinu, prolazili su ti kamioni, hladnjače sa lešovima i mi nismo videli to. i sad, po nekom vašem, vi bi ste mogli da nas optužite kako mi ne znamo to. Ja sam stalno bila na putevima Srbije, Crne Gore, Kosova i nisam videla nijednu hladnjaču. Znaći stalno razmišljam o tome kako je to moguće da nikada nisam video nijednu hladnjaču i stalno mislim da nije nešto samnom. Ali nismo, nismo videli. Znaći postoje mnoge stvari koje su vrlo organizovana, vrlo sa jasnim nekim ciljem kako da se izbegne javnost u tome.

Inaće Eli što ovo kaže ne možemo mi ako se žrtve bolje osećaju. Pazite, ovde ste vi i žrtve i predstavljate neka tela koja upravljaju nekim udruženjima. Ali znate šta znači, mi moramo da konsultujemo i da pitamo ljude koji su dole u svojim selima, u svojim gradovima, koji nemaju prilike, nisu danas ovde sa nama da razgovaramo. i ne treba, da kažem tako, da se ponašamo kao neki komunisti – mi ćemo sada da odredjujemo šta će ko da kaže i kako će to... Pa napustili smo tu sveru. Nema tog komunizma više. Hoćemo i pojedinac, i žrtva, i društvo, i mladi, i svi imamo pravo i potrebu da znamo šta se desilo i da se ustanove te činjenice. Pa dajte onda da vidimo, jer ja bih voleo da čujem. Eli, ti si sociolog, pa daj onda reci kada kažeš, moraš i ti, ti činiš to društvo. Ono kada kažeš dobro nacionalno. Da vidimo šta će biti mandat nacionalne komisije. Gde su porodice nestalih Bošnjaka? Ima mnogih koji su otišli odavde.

Eli Krasniqi: Ako mogu da kažem...

Mazlum Baraliu: Izvinjavam se, ja sam vam dao prednost malo pre, sada vi dajte meni. Upravo neke odgovore. Ja ovde vidim pristupe koji su sasvim normalni, ali nije dobro da se ima preteranih nijansi isključivanja, znaći da imamo isključujuće diskusije jedne varijante i apolozijske druge varijante. Ja mislim da me svi razumete šta želim da kažem.

Ja mislim da nema nekih velikih razlika u predlozima. Suština i cilj su isti i to treba da bude zaštita žrtava i prestanak status quo, molim vas. Eto 11 godina prolaze u Kosovu, 17 godina u kako reče gospodin iz Bosne, ima jedno stanje takoreći status quo, sa svim dužnim poštovanjem i civilnom sektoru i vladinim institucijama koje su uradile ali se stanje nije puno promenilo. Mi moramo krenuti i ja mislim da nemamo pravo da kažemo da ni nacionalna komisija ili neko drugo koordinaciono telo ali uvek nacionalno, ni ovaj drugi regionalni ne mogu rešiti situaciju. To ne staje. Ovo je pokušaj, ne kažem da ćemo rešiti ali treba da se i dalje trudimo jer stanje nam je loše

Drugo. Neko je ovde u neko ime spomenuo, ne sećam se radi čega, ali ne zaboravite da imamo znanja i mi, i da spominjemo ne 100 primera, nego samo primer Indonezije i Istočnog Timora, gde i uprkos insistiranja i pomoći međunarodne zajednice storena je jedno stvorenje koja nije dala dobre rezultate i nije bila pravo shvaćena u smislu analiziranja prava,

Drugo pitanje ovde izloženo, od strane poštovanog gospodina iz Bosne, stvar mandata od ovog govornika. Ova regionalna komisija treba da ima pun mandat i mandat podrazumeva funkcionalnost, legitimitet, efikasnost i rezultate. Ja vam garantujem i molim da imate razumevanje zbog mog iskustva i kao član saveta za zaštitu ljudskih prava još od 95, čoveka koji ima stvarnu želju da na univerzitetski našin pomaže za zaštitu ljudskih prava, bilo individualnih, bilo kolektivih, jer ne može se postići uspeh bez pomoći od strane vlasti, vlada Bosne koja ima puno problema, više nego naša ovde, da budemo realni jer treba koncenzus triju vlada i dosta je

teško da se zaume jedan stav da bi se dali podaci. Jer zna se narod Republike Srpske ima te podatke, ali i one druge imaju, i hrvatska zajednica, i bosanska.

U Srbiji je prvi problem kao kod nas koji sa pravom izlaže gospođica ili gospođa sa gospodom jer da bi se stvorio koncenzus, jer ni tamo nema nekog ujedinenog ponašanja i stava. Na Kosovu glavni problem nam je, i to je problem jer cilj je da se pomaže savet, odnosno regionalnu komisiju. Niko sa zdravim rezonom nije protiv, jer nama je cilj da zaštitimo žrtvu i stvorimo komisiju za utvđivanje istine, ali da bi to uradili, shvatite, vi sami treba da znate da pola ljudi koje ste ovde pozvali, a bili su tamo, ovde nisu. Nemamo koncenzus. Ne možemo ići napred da vam pomognemo i imaju potpuno pravo naročito njihovi predstavnici, jer ovo su predstavnici porodica žrtava uglavnom, poštujući i ostale NVO koje se bave, ne idući istim korakom. Znači, razlika je samo u koracima. Prvi korak, konsolidujmo se unutra. Ni na koji način ne znači da se formiranje jedne nacionalne komisije isključilo pomoć i koordiniranje sa regionalnom komisijom.

Drugo treće pitanje. Mi imamo međuministarsku komisiju. Nema velikih rezultata, sa puno pokušaja. i on komunicira sa vladom Srbije, nema. Stoga, potrebno je da upravo kako reče predstavnik vlade, ali veoma hitno, da oni preduzimaju inicijativu inače neće doći predstavnici civilnog društva ako ih pozovu gospođa Shukrije ili ja, nego dolaze kad ih pozovu vladine institucije i da se sačini jedno zajedničko koordinaciono telo između civilnog društva, uvek međunacionalnog ali gospodin Haki ne reče multinacionalna komisija, što svakako jeste ali reče da je multinacionalna država, ali u toj multinacionalnoj komisiji svi predstavnici svih nacionalnosti, jer svi imaju žrtve, u koordinaciji sa vladom i istovremeno u punoj koordinaciji sa regionalnom komisijom, bez prekida aktivnosti.

Stoga, ovo ne isključuje varijantu, jednu varijantu i drugu. Ja ovde to vidim i to je moj finalni predlog da se na ovaj način ide i da to nekako zaokružimo. Hvala!

Shukrije Gashi: Ja puno zahvaljujem gospodina Baraliu za ovaj dati predlog. Smatram da ima mesta za obe opcije i dobro ste napomenuli, da sa oba dve možemo raditi i baviti se paralelno i da se dopunjuju, nema izuzetka. Sada još jedan govornik neka uzme reč i smatram da je vreme da i mi završimo. Izvolite!

Ylber Maxhuni: Hvala! Ylber Maxhuni iz nevladine organizacije "Youth step". Što se tiče ovog dela hteo sam da se nadovežem sa tom trodimenzijalnom ulogom civilnog društva, komisije i žrtvama u njihovim raportima.

Bilo kakva da je struktura komisije i njen sastav, neće imati uspeha bez podrške civilnog društva, odnosno nevladinih organizacija. Jer nevladine organizacije šire se po određenim regionima i one služe kao osnovni elemenat potpuno neizbežan za dopiranje do žrtava, do pogođenih i kao što se zna, uloga komisije je da se bavi i tretiranjem žrtava, bilo pronalaženjem nestalih članova, bilo materijalnom pomoću za pogođene žrtve koji su izgubile njihove najdraže i sada se niko ne brine onjima i njihovu risocializaciju. Stoga, civilno društvo predstavlja jedan važan osnovan element i on je neizbežan za uspeh komisije.

Druga stvar koju sam hteo reći, jeste da se povežem sa poštovanim gospodinom Baraliu. Mandat je važan za funkcionisanje komisije. Pun mandat, jer mi možemo organizovati komisiju ali zavisi koji mandat imamo i koliko možemo funkcionisati dok regionalna komisija ima mnogo više kompetencija i priznata je od svih institucija. Stoga, ideja o stvaranju regionalne komisije je mnogo logičnija, i na kraju krajeva, naša vlada nije sišla sa neba, kako su sišli sveti zapisi, ali vlada je organizacija koju je narod izabrao, i narod Kosova joj je dao mandat sa svojim glasovima. Stoga, drago mi je da sa nama ovde je i predstavnik vlade i ovo bitrebalo da ide institucionalnim putem, da ne bismo imali konflikte mišljenja nego da budemo konstruktivni o

jednom velikom pitanju – rešenje sudbine nestalih, koje je veoma zaokupljujuća i ja, isvi, verujem da smo zainteresovani u obelodanjivanju ovog pitanja. Zahvaljujem!

Shukrije Gashi: Xhafer, da li želiš još nešto reći? Izvoli!

Xhafer Veliu: Gospodine Bogdan imate li neko pitanje za mene?

Shukrije Gashi: Dobro, Hvala!

Bogdan Ivanišević: Znam da sam vas bio pomenuo, ali ne mogu da se setim više u kom kontekstu, izvinjavam se.

Shukrije Gashi: Dobro, Hvala puno. Ja, samo hoću da vam stavim do znanja, da samo imenovanje, konsultacija ili proces konsultacije ili savetnik podrazumeva činjenicu da će aktivnost da se nastavi i da je jedan proces samo jedan proces. Znači mogućnosti su otvorene, jeste dogovaranje i izmena informacija, nuđenje opcija, mogućnosti šta funkcioniše i šta ne funkcioniše, zašto ne funkcioniše, zašto je korisna jedna a nije druga. To je pitanje percepcija, pitanje iskustva i prakse. Stoga ovo je otvoreno i nastavićemo konsultacije i u bliskoj budućnosti u okviru koalicije za REKOM.

Svi zainteresovani su dobrodošli da doprinesu bilo da su se složili ili nisu sa inicijativom.

Sutra je još jedna konsultacija koja je predviđena da se odvija sa umetnicima Kosova. Kasnije naše su tentative, pokušaji da nastavimo ponovo sa mrežom žena Kosova, posle sa vladom kao što i beše jedan predlog u saradnji sa civilnim društvom. Takođe, i sa udruženjem opština Kosova i svim zainteresovanim grupama.

Dobrodošli ste da doprinosite sa savetima, idejama, vašim mogućnostima, sa podacima koje bi bilo dobro da se ponude i argumenti i podaci na raspolaganju.

Ako niko nema ništa drugo da kaže, smatram daje ova konsultacija završena, osim ako ima predloga i preporuka. One bi trebalo da i ukratko izlagamo zbog nedostatka vremena, već smo van predviđenog vremena.

Treba napomenuti da ono što je rekao gospodin Baraliu, Jašari i mnogi drugi ovde, i predstavnici društava uključujući i ono o opciji, mogućnostima nivoa komisije u nacionalnom nivou, ili narodnom ili druga opcija multietnička komisija na nacionalnom nivou, i tako dalje, sve ovo jednom rečju su predložili, preporuke i sugestije. Stoga, smatram da je ova konsultacija završena, ako nema ti nešta drugo, molim vas.

Hvala puno svima vama za vreme koje ste posvetili ovoj konsultaciji i u prvom redu našim obostranim uzajamnih interesima. Posebno zahvaljujem gospodina iz Bosnje Salem Čorbo i sve ostale ovde koji su poduzeli ovo putovanje da podele njegovo iskustvo, njegove brige i prakse koje se razvijaju u Bosni.

Nadam se da ćemo i u bliskoj budućnosti imati ovakve konsultacije. Hvala!

Besarta Vasija: Izvine, samo još jedna tehnička svar. Svi koji ste imali putne troškove, javite se kod Mentora za refundaciju.